

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI**

“Himoyaga ruxsat etildi”
Magistratura bo'limi boshlig'i,
G'.A.Doliev
“___” _____ 2019 yil

**5A110901-Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassislik magistranti
TUMANOV O'KTAMJON FAZLIDDIN O'G'LI**

**IJTIMOY INSTITUTLAR FAOLIYATINI
TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK
MEXANIZMLARI
mavzusidagi**

**MAGISTRLIK DISSERTATSIYA
ISHI**

Pedagogika va psixologiya kafedrasi mudiri _____ p.f.n. B.Madaminov
MDI rahbari: _____ p.f.n,dotsent. X.Rahmatova

NAMANGAN-2019

MUNDARIJA

KIRISH

I BOB Ijtimoiy institutlar faoliyatini tashkil etishning nazariy asoslari.....	9
1.1 Ijtimoiy institutlar, ularning mazmuni va mohiyati.....	9
1.2 Oila ijtimoiy institutining tarkibiy va mazmuniy qismi sifatida.....	23
1.3 Bola shaxsining tarbiyalanishida mahalla ijtimoiy institut sifatida	29
II BOB Ijtimoiy institutlar faoliyatida ta’lim-tarbiya muammolarining yoritilishi.....	38
2.1 Ijtimoiy institut sifatida oilaning tarbiyaviy vazifalari	38
2.2 Uyushmagan yoshlar bilan ishlashda oila va mahalla institutining o’rni.....	49
2.3 Umum ta’lim maktablari vaijtimoiy institutlar bilan hamkorligida ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirish omillari	67
III BOB Ijtimoiy institutlar faoliyatini so’rovnomalar orqali o’rganish....	74
3.1 Oiladagi tarbiyaning samaradorligini oshirish yo’llari.....	74
3.2 Ijtimoiy institutlar hamkorligini mustahkamlash omillari.....	78
XULOSA VA TAVSIYALAR	86
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.....	88
ILOVALAR.....	

KIRISH

Mavzuning ilmiy asoslanishi va dolzarbliji; Insonni dunyoga kelishi, faqat tug'ilishdan iborat tabiiy-biologik hodisa emas, balki tug'ilgandan keyin o'z zamonasining taraqqiyoti darajasiga ko'tarilishi, mavjud ijtimoiy-tarixiy tajribani egallashi, jamiyatda o'z o'mnini belgilab olishi, tarixiy jarayonning faol ishtirokchisiga aylanishi, o'z e'tiqodiga, o'zligiga, hayotda o'z o'mniga mavqeiga ega bo'lishi va buning uchun faol ta'lim-tarbiya olishi kerak bo'ladi. Bu jarayonda ijtimoiy institutlarning o'rni beqiyos hisoblanadi. Jamiyat bilan doimiy munosabatni ushlab turuvchi, o'z-o'zini anglab, har-bir harakatini muvofiqlashtiruvchi shaxsga xos bo'lgan umumiy xususiyat-bu uning faolligidir.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoevning 2017-yil 15-iyunda “Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash davr talabi” mavzusida so'zlagan nutqida yosh avlod tarbiyasi haqida alohida to'htalib o'tdi. “Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala-bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim-yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin.Bunga nimaning hissobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hissobidan”,deb ta'kidladi[5.29]. Bundan ko'riniib turibdiki oila, maktab, mahalla, butun jamoatchilik katta ma'suliyat hamda e'tiborli bo'lishni taqazzo etmoqda.

Yoshlarni yangicha tafakkur, sog'lom fikr yuritishi va ma'naviy-axloqiy jihatdan yetuk bo'lib kamol topishida oila, mahalla, ta'lim muassasalari, televideniye, matbuot va keng jamoatchilikning o'rni beqiyosdir.

Barkamol avlod xalqimiz orzu qilayotgan, intilayotgan buyuk keljakning

kafolatidir. Bunga erishish juda murakkab jarayon. Shuning uchun ta’lim-tarbiya masalasiga e’tibor berish va uni to’g’ri anglash barchamizning vazifamizdir.

Mamlakatimizni dunyodagi rivojlangan davlatlar darajasiga ko’tarilishi ko’p jihatdan yosh avlodni kamol tortirishga, ularni ma’naviy jihatdan yetuk qilib tarbiyalashga bog’liq.

Tadqiqotning ob’ekti Ijtimoiy institutlar faoliyatini takomillashtirishning pedagogik-psixologik mexanizmlarini ishlab chiqish jarayoni. Yoshlarni ijtimoiy institutlar hamkorligida ma’naviyatini shakllantirish bosqichlari.

Tadqiqot predmeti. Ijtimoiy institutlar faoliyatini takomillashtirishda mahalla, maktab va oila hamkorligi.

Tadqiqotning maqsadi Ijtimoiy institutlar faoliyatini takomillashtirishda insonlar o’rtasida o’zaro pedagogik-psixologik bilim va ko’nikmalarni keng joriy etish;

-ijtimoiylashuv jarayonini tezlashtiruvchi tamoyillar ishlab chiqish va tadbiq qilish;

-oila, mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligining ustuvor yo’nalishlarini takomillashtirish.

Tadqiqotning vazifalari: Tadqiqot maqsadining amalga oshirish uchun quyidagi vazifalarni belgilab oldik:

- mavzuga oid adabiyotlarni tahliliy o’rganish;

-ijtimoiy institutlar faoliyatini takomillashtirishda duch kelayotgan ayrim muammolarni ijobiy hal etilishida ota-onalarga pedagogik-psixologik tavsiyalar berish;

-yoshlarni ijtimoiy institutlar hamkorligi asosida ma’naviy shakllantirish samaradorligini tajriba-sinovdan o’tkazish va uni tahlil qilish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi Dissertatsiyada yoshlarni ijtimoiy institutlar hamkorligida ma’naviy shakllantirish muammosi pedagogik yo’nalishda mustaqil tadqiqot sifatida tadqiq etiladi;

-tadqiqot natijasida yoshlarni ijtimoiy institutlar hamkorligida ma'naviy shakllanishiga yo'naltirilgan pedagogik-psixologik faoliyat mazmuni asoslandi;

-mazkur faoliyat samaradorligini ta'minlovchi shakl, metod va vositalar ta'sis etildi;

-yoshlarni ma'naviy shakllanishiga yo'naltirilgan pedagogik-psixologik faoliyat samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiluvchi metodik tavsiyalar berildi.

Tadqiqotning asosiy masalalari va farazlari:

Yoshlarni ijtimoiy institutlar hamkorligi asosida samarali ma'naviy shakllanishiga muvaffaqiyatli erishish mumkin, agarda;

-ma'naviy shakllantirishning ilmiy asoslari ishlab chiqilsa;

-yoshlarda ijtimoiy institutlar hamkorligida ma'naviy shakkillantirishga yo'naltirilgan faoliyat mazmun, shakl, metod va vositalar tizimi asoslansa;

-ijtimoiy institutlar hamkorligida ma'naviy shakllantirishga yo'naltirilgan faoliyat samaradorligini ta'minlashga oid uslubiy tafsiyalar ishlab chiqilsa;

-yoshlarda ijtimoiy institutlar hamkorligida ma'naviy shakllanishga nisbatan yangicha yondashuv qaror topsa.

Tadqiqot mavzusi bo'yicha adabiyotlar sharhi (tahlili) Yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishda bir qator ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirildi. Ijtimoiy institutlar, ularning faoliyati va yoshlarning qiziqishlarini hissobga olish muammolari bo'yicha nazariy hamda amaliy tahlillar xorij va mahalliy pedagogik-psixologik hamda sotsiologiya adabiyotlarda keng yoritilgan.

Demokrit (mil. avv. 460-370 y) o'z ta'limotida tarbiyada bola tabiatini hisobga olish tamoyilini asoslاب bergan.

Aflatun (mil. avv. 423-3 y) ilk marotaba davlat va tarbiyaning o'zaro munosabati g'oyasini ilgari surgan. Uningcha, tarbiya ishi davlatning eng muhim vazifasi hisoblangan.

Arastu (mil. avv. 384-322 y) antik dunyoda tarbiyaning eng to'liq nazariyasini ishlab chiqqan. Aflatundan farqli o'laroq u inson tarbiyasida asosiy

urg’uni davlatga to’liq bo’ysundirishga emas, balki insonning o’zini manfaatlariga qaratadi. Bundan tashqari, u shaxsning jamoat bilan uyg’un rivojlanishi to’g’risidagi g’oyani ham birinchilardan bo’lib o’rtaga tashlagan.(Nodira Egamberdieva.Ijtimoiy pedagogika Alisher Navoiy nomidagi O’zbekiston milliy kutubhonasi nashriyoti 2009 y)

T.Parsons ijtimoiy tizimda institutlashuvni jarayon sifatida ham struktura sifatida ham qaraydi.

Ijtimoiy institut tushunchasini sotsiologiyada keng yoyilishiga angliyalik mutafakkir sotsiologlardan biri Gerbert Spensir katta hissa qo’shgan. (1820-1903)

Qur’oni Karim, Hadisi sharif sharq uyg’onishi davri olimlarining asarlari beqiyos o’ringa ega. Ular faoliyatining mohiyati shuki, avval mavjud bo’lgan o’sha davrni ijtimoiylashtirish usullari ilmiy asoslangan tizimi asosida to’planganligidadir.

Buyuk olim Al-Xorazmiy (783-850 y) ning asarlari yorqin didaktik harakterga egadir. U savol-javob metodi orqali bilimlar qo’lga kiritilishini, bu jarayonda shaxs boshqalar bilan munosabatlarga kirishini, jamiyatning faol a’zosiga aylanishini ta’kidlagan.

Buyuk qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy (973-1050 y) ta’lim jarayonida qo’llaniladigan ilmiy usullarni ishlab chiqqan. U, shuningdek ta’lim tamoyillarini (ilmiylik, ko’rgazmalilik, hayot bilan bog’lanishlik kabilar) ham tasniflagan.

Buyuk qomusiy olim Abu Ali ibn Sino (980-1037 y) o’z davrining barcha bilim sohalarini qamrab oluvchi katta ilmiy meros qoldirgan. Uning barcha asarlarida pedagogik qarashlar o’z ifodasini topgan. Ibn Sinoning fikricha, bolalarda ijtimoiylashtirish ko’nikmalari jamoa bo’lib o’qitish shaklida yaxshi shakllanadi. Buning uchun quyidagilarga asoslanish lozim:

- ta’lim oluvchilar, o’qituvchi va o’quvchilar orasida tajriba, bilim, ma’naviy va axloqiy qadriyatlar almashinuvini tashkil qilish;

- musobaqalashuv elementidan foydalanish;
- o'quvchining ijtimoiy axloqiy xususiyatlarini-muomala, o'zaro tushunish, o'zaro yordam, do'stlik hissini rivojlantirish.

Ijtimoiy institutlar faoliyatining mazmuni, oilada bolalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, oila a'zolari o'rtasida ijtimoiy munosabatlarni tashkil etish masalalarini keng tadbiq etganlar, mazkur izlanishlar ijtimoiy institutlar faoliyatini takomillashtirish hamda o'zaro hamkorlik asosida yoshlarni ijtimoiy hayotga moslashtirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini yoritib o'tganlar. Shularning g'oyalari asosida ham ilmiy ham amaliy yondashildi.

Tadqiqotda qo'llanilgan metodlar sharhi:

Suhbat, bahs-munozara, savol-javob, so'rovnoma anketalari ularni tahlil qilish;

Tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyati Oila, mahalla hamda ta'lif, ta'lif muassasalarida o'zaro hamkorlikni rivojlantirish ular o'rtasida davra suhbatlari hamda pedagogik-psixologik treninglar olib borish, mavzuni aynan hozirgi kunda hal qilinishi lozim bo'lgan masalalar va aniq vazifalardan kelib chiqqan holda tanlash. Ijtimoiy institutlar faoliyatini takomillashtirishda duch kelayotgan ayrim muammolarni ijobiy hal etishlarida ota- onalarga pedagogik-psixologik maslahatlar berish.

Shundagina kelajagimiz poydevori bo'lgan yosh avlod intelektual salohiyatga ega va har tomonlama yetuk shaxs bo'lib voyaga yetadilar. Bizning asosiy vazifamiz yoshlarimizga ijobiy ijtimoiy muhitni yaratmog'imiz lozim.

“Har birimiz yoshlar tarbiyasiga mas'ulmiz” shiorini ilgari surmog'imiz lozim.

Tadqiqot ishining tuzilishi Mazkur ilmiy tatqiqot ish kirish, uch bob, xulosa va tavsiyalar, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati va ilovalardan iborat.

I.BOB IJTIMOIY INSTITUTLAR FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING NAZARIY ASOSLARI

1.1. Ijtimoiy institutlar, ularning mazmuni va mohiyati

Ijtimoiy muhit ta'sirida shaxs shakllanib borar ekan, shu jarayonni tavsiflash uchun “ijtimoiylashuv” tushunchasi ishlataladi. Dastlab bu tushuncha fanda XIX asrning oxirida paydo bo'ldi. “Ijtimoiylashuv” deganda shaxsning o'z hayoti mobaynida o'zi mansub bo'lgan jamiyatining ijtimoiy me'yorlari va madaniy qadriyatlarini o'zlashtirish jarayoni tushuniladi. “Ijtimoiylashuv” tushunchasi “shaxsni tarbiyalash”, “shaxsni shakllantirish” tushunchalari bilan bog'liq, biroq u kengroq bo'lib, insonga qaratilgan barcha ta'sirlarni qamrab oladi[27.38].

Ijtimoiy so'zi arabcha so'zdan olingan bo'lib “jamoa”, “jamiyatga oid”, “inson va jamiyatga oid” degan ma'noni anglatadi. Shunday ekan yoshlarni ta'lim-tarbiyasida ijtimoiy muhitning ta'siri beqiyosdir.[13.59]

“Institut” so'zi lotincha “institum” so'zidan olingan bo'lib, “o'rnatish”, “tuzish”, “ta'sis etish” degan ma'noni anglatadi. Ba'zi oliy o'quv yurti va ilmiy tekshirish muassasalarining nomi, ilmiy-tekshirish institute, pedagogika instituti. Muayyan doiradagi ijtimoiy munosabatlar, huquq normalari majmui. Shaxs urug'- qabilachilik va feodal ijtimoiy institutlar: oila, davlat xuquq, din, mакtab va hokazolar ta'sirida shakllanadi[13.86]. Bundan ko'rinish turibdiki ijtimoiy institutlar bir-birlari bilan ancha keng birlikka qo'shilgan qismlar yoki elementlarning o'zaro tartibga solingan joylashuvi tushuniladi. Ijtimoiy institut-jamiyatdagi mavjud mehnat taqsimoti va kooperatsiyasi hamda ijtimoiy vazifalar tizimidan kelib chiquvchi nisbatan mustahkam, o'zaro bog'langan ijtimoiy birliklar, shuningdek, ijtimoiy tizim elementlarining majmuasi; jamiyatning yoki ijtimoiy guruhning ichki qurilmasisidir. Ijtimoiy institutning oxirgi tarkibiy qisimlari ijtimoiy hayotda ishtirokchi shaxslar sifatida namoyon bo'ladigan insonlardir. Institutning o'zi esa, shaxslarning bir-biriga nisbatan tartibli joylashtirilishidir.

Yuzaki ko'rishida, ijtimoiy institut muayyan vazifani bajaruvchi odamlar, muassasalar, idoralar majmui sifatida gavdalanadi. Mazmuniga ko'ra esa, ijtimoiy institut va shakillarining konkret vaziyatlarda amal qiladigan maqsadiga muofiqdir, rasmiy va norasmiy, barqaror standartlashgan tamoyil, normalarni bildiradi. Ijtimoiy institutlar hatti-harakatining nisbatan barqaror shakllari na'munalarini, avloddan-avlodga o'tuvchi an'analar, odatlarni qayta takror hosil qilishini ham taminlaydi. Ijtimoiy strukturaga kiruvchi har bir ijtimoiy institut muayan ijtimoiy ahamiyatli vazifalarni ado etish uchun tashkil topadi. Har bir ijtimoiy institut faoliyat maqsadi, unga erishishni taminlovchi aniq vazifalar, ushbu institutga xos bo'lgan ijtimoiy pozitsiya va rahbar shuningdek maqsadga muvofiq, kerakli hatti- harakatni rag'batlantiruvchi va deviant hatti-harakatlarga qarshi qaratilgan tazyiqlar tizimi bilan tavsiflanadi.

Ijtimoiy institut-lotincha institutum, ruscha lug'aviy ma'nosi-ustanovniya, o'zbekcha ma'nolarda, birinchidan, nizom, qoidalar yoki ularning to'plamini, ikkinchidan, mahkama muassasalarini bildiradi. Ijtimoiy institut tushunchasi huquqshunoslik fanidan kirib kelgan. Yurispendensiyada ijtimoiy institutlar deyilganda ijtimoiy-huquqiy munosabatlarni idora qiladigan huquqiy normalar (merosxo'rlik, mulkka egalik, oila va nikoh institutlari) tushuniladi [13.87]. Ijtimoiy institut-jamiyatdagi mavjud mehnat taqsimoti va kooperatsiyasi hamda ijtimoiy vazifalar tizimidan kelib chiquvchi nisbatan mustahkam, o'zaro bog'langan ijtmoiy birliklar, shuningdek, ijtmoiy tizim elementlarining majmuasi; jamiyatning yoki ijtimoiy guruhning ichki qurilmasidir. Ijtimoiy institutning oxirgi tarkibiy qisimlari ijtimoiy hayotda ishtirokchi shaxslar sifatida namoyon bo'ladigan insonlardir. Institutning o'zi esa, shaxslarning bir-biriga nisbatan tartibli joylashtirilishidir.

Jamiyatni tashkil etuvchi ijtimoiy institutlarga oila, mакtab, mahalla, nazorat organlari va boshqa ijtimoiy institutlarni kiritishimiz mumkin.

Oila-insonlarning tabiiy biologik-fiziologik, moddiy, iqtisodiy, xuquqiy-qonuniy, ma'naviy, axloqiy aloqa-munosabatlari asosida qurilgan ijtimoiy

birlikdan iborat [14.27]. Insonning dunyoga kelishi, yangi avlod paydo bo'lishi-avlodlar almashuvi asosan oilada sodir bo'ladi. Farzand tug'ilib kamolga yetib, shaxs sifatida shakillanguniga qadar lozim bo'lgan barcha ta'lim, tarbiya oila muhitida beriladi. Insonning ota-onasi, qarindosh-urug'iga, qariyalarga, atrof-muhitga va tabiatga bo'lgan munosabatlari dastlab oilada shakllanadi. Shu bilan birga oila urf-odatlarini, qadriyatlarini avloddan-avlodga yetkazuvchi ijtimoiy institut hisoblanadi.

Mahalla - kishilarni jam qiluvchi, ular o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi, milliy qadriyatlarimizni avloddan-avlodga yetkazuvchi ijtimoiy institutdir. Mahalla ijtimoiy institut sifatida sharqona demokratiyaning bebaona'munasidir [20.19]. Mahalla ming yillar davomida shakllangan, xalqimizning o'ziga xos qiyofasini ko'rsatib turadigan noyob ijtimoiy tuzilma. Bir-biriga mehr-oqibat ko'rsatib yashash, yaxshi va yomon kunlarda birga yelkadosh bo'lish singari insonga xos fazilatlar aynan mahallada tarkib topadi.

Ijtimoiy hayotning boshqa sohalari bilan bir qatorda, shaxs, oila, nikoh, burch va turmush munosabatlari ham inson ma'naviy kamoloti uchun asosiy omillardan biri bo'lib hizmat qiladi. Hozirgi davrda jamiyatda bo'lgani kabi shaxs, oila, turmushda ham o'ziga xos jarayonlar kechmoqda. Ijtimoiy hayotning muhim sohasi bo'lgan oila, hamda turmush munosabatlari, har bir tarixiy davr, har bir ijtimoiy-iqtisodiy tuzumda o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'ladi. Ularda muayyan tuzumning harakteri, jihatlari, ziddiyatlari, ijtimoiy hayotda ro'y berayotgan jarayonlar o'z aksini topadi. Ijtimoiy institut-tizimning tarkibiy qismlari yoki unsurlari, ularni tashkil etish va o'zaro bog'liqliklari hamda tizimning tashqi muxit bilan bog'liqlikdagi tavsifini beradi.

Ushbu jarayonlarning har birida har xil bo'linmalar ishtirok etadi. Institutlarning asosiy tashkiliy turlaridan keng tarqalganlari chiziqli yoki pog'onali, chiziqli-shtabli, funksional, chiziqli-funksional, dasturli maqsadli. Bularning har bir, tashkiliy institutida rasmiy va norasmiy aloqalar bo'ladi. Rasmiy aloqalar avvalo vertikal aloqalardir. Ular rahbar va bo'ysinuvchilarning

turlariga qarab bir-biridan farq qiladi. Gorizontal aloqalar muvofiqlashtirish, uyg'unlashtirish, hamkorlik qilish tarzidagi aloqalardir.

Ular: Bo'linmalar instituti tizimning tuzilishi va funksiyasini ifodalaydi, ya'ni tashkilotda qanday bo'linmalar mavjud, ular qanday muayyan funksiyani bajaradi. Jarayonlarning instituti tizimda kechayotgan, xarakatdagi jarayonlarni, ularning ichki tashkil etilishi, o'zaro bog'liqligini ifodalaydi. Insoniyat jamiyatini u yoki bu darajada integratsiyalashmaganda tizim mavjud bo'lmadi. Demak har qanday tizim integratsiyalashgan. Struktura funksiyaga, funksiya strukturaga ta'sir qiladi. T.Parsons ijtimoiy tizimda institutlashuvni jarayon sifatida ham struktura sifatida ham qaraydi [23.46]. Umuman jamiyatda institutlashgan model paydo bo'ladi.

Jamiyatning iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy, huquqiy va xalqaro sohalarga mos bo'lgan ijtimoiy institutlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Ijtimoiy institut tushunchasini sotsiologiyada yoyilishiga katta hissa qo'shgan anglialik mutafakkir sotsiologlardan biri Gerbert Spensir (1820-1903) hisoblanadi. U individlar o'zaro munosabatning doimiy bir necha yirik turdag'i institutlarda namoyon bo'lishini takidladi. Odamlarning oilaviy yashash uy institutini (munosabatlarini) shuningdek, oila, nikoh, tarbiya, jinslar, ota-ona va bola o'rtaсидаги муносабатларни төг'dirishini ta'kidladi.

-uy (oila) evolyutsiyasi bosqichlarini ishlab chiquvchi oilaviy munosabatlar o'zgarishini tadqiq etuvchi institutlar urf-odat, an'ana, ahloq orqali insonlarning kundalik harakatini boshqarishga yo'naltirilgan institutlar;

-jamiyat hamjihatligi va e'tiqodiy birligiga tasir etuvchi diniy institutlar kasb-hunar institutlari;

-siyosiy va sanoat institutlaridir.

Institutlarni tushuntirish uchun uning kelib chiqishi va yashab o'tgan davrdagi o'zgarishlarsiz bilish mumkin emas. Barcha institutlar yagona ijtimoiy tizimning qismlari bo'lib, o'zaro kelishgan holda amal qiladi. Agar birontasida buzilish bo'lsa, boshqasi faoliyatiga, albatta ta'sir etishini takidlaydi. Har bir

institut o’ziga muvofiq ma’lum vazifani bajaradi. Boshqa institutlarni vazifalarini olmoqchi yoki aralashmoqchi bo’lsa, har xolda butun tizimda muvozanat buziladi deydi. Shuning uchun har bir institut o’z ishi, o’z vazifasini bajarishi kerak.

Spensirning uruf-odatlar institutini ijtimoiy nazorat nazariyasining ilk timsoli sifatida qaradi, hamda odamlarning o’zaro munosabatidagi xulqini boshqarishdagi muhim ahamiyatga ega ekanligini ko’rsatadi [17.84]. Hatto diniy axloq qatori marosimlar, an’analor urf-odatlar, rolli udum, tantana tartiblari, modellar, bularning barchasi xulqni nazorat qilish vositasi, umuman jamiyat qo’llab quvvatlaydigan ixtiyoriy majburiy faoliyat, harakatlardir.

Ma’lumki, sotsiologiya fani rasman G’arbiy Yevropada yuzaga kelgan bo’lsada, uning ildizlari sharqqa borib taqaladi. Sotsiologik tadqiqotlar metodologiyasi mazmunini xalqimizning tarixiy, ma’naviy qadriyatlari sanalmish Qur’oni Karim, Hadisi sharif sharqning ulug’ allomalari Farobi, Ibn Sino, Hazrati Bahouddin Naqshbandiy, At-Termiziy, Imom Al-Buxoriy, Amir Temur, Mirzo Ulug’bek, Zahiriddin Muhammad Bobur, Alisher Navoiy va boshqa ulug’ mutafakkirlar asarlarida ilgari surilgan fikrlar tashkil etadi.

Sharq xalqlarining hayotga bo’lgan ijtimoiy qarashlari mohiyat e’tiboriga ko’ra g’arb sotsiologlarining ijtimoiy yondashuvlaridan farq qiladi. Qadimgi sharq kishisi uchun o’zlikni anglash, ma’naviy komillikka erishish, ozodlik tushunchasi moddiy borliqdan voz kechish, tashqi dunyo tashvishlarini inkor etish, o’zlikda sokinlik topishga intilish harakatlaridan iboratdir.

Movarounnahr hududida yashovchi xalqlarning ijtimoiy jarayonlarga munosabatlari va fikrlash tarziga bevosita o’z ta’sirini ko’rsatgan. Xususan, o’zbek xalqi va uning boy ma’naviyatining shakllanishida islom dinining kirib kelishi va uning xalq tomonidan qabul qilinishi o’ziga xos hodisa bo’ldi. O’zbek xalqi ham Islom diniga o’z milliy xususiyatlari urf-odatlari, turmush tarzi, an’analari bilan kirib keldi. Bu esa qabul qilingan islom teologiyasi nazariyasiga tegishli aniqliklar va tadrijiy o’zgartirishlar kiritilishini taqozo eta boshladi.

Movarounnahr jamoatchilik fikri tarixini o’rganishda Abu Mansur al-Moturudiyning o’rni beqiyosdir. Uning asarlariga nafaqat dinshunoslik, balki jamiyat, jamoa, ijtimoiy jarayonlar va xususan, shaxs haqidagi ta’limot sifatida yondashish, ularni Movarounnahr xalqlari hayoti tarzi mentalitetiga muvofiq keluvchi, g’oyaviy, e’tiqodiy yakdillikka undovchi yaxlit ilmiy sotsiologik konsepsiya sifatida baholash va har tomonlama o’rganish maqsadga muvofiq.

Movarounnahrda tabiat va jamiyatni sotsiologik anglash va o’rganish ulug’ mutafakkir Abu Nasr Forobiy tomonidan kengaytirildi. U o’zining «Fozil odamlar shahri» asarida insondagi insoniylik mohiyati o’zlikni anglashdan boshlanishi, fozil shaxs voqeа va hodisalarning mohiyatini idrok eta bilishini, mohiyatga intilish haqni tanish ekanligini, insonga berilgan ruh aqlni rivojlantirishga, unga quvvat bag’ishlashga mas’ul ilohiy kuch ekanligini, aql esa inson tomonidan narsalarni mohiyatan tanlab farqlashga ko’mak berishini asoslab berdi.

Forobiy olamni anglashda vorisiylik omilining juda katta kuchga ega ekanligini alohida qayd etadi. Uning fikricha, inson barcha haqiqatlarni anglashga, tabiat va jamiyatning barcha siru asrorlarini tushunib, idrok eta olishga qodir emas. Shu boisdan u o’zidan oldingi ajdodlari tomonidan bildirilgan fikrlarni o’zlashtirish, ilm-ma’rifat bobida yetuk donishmandlar fikriga ergashishi lozimligini alohida ta’kidlaydi. Forobiy jamiyatning boobro’ shaxslari, olimlari, oqil kishilari ijtimoiy taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchlaridir, deb hisoblaydi. Forobiy o’sha paytdayoq ijtimoiy fikrning ahamiyati katta ekanligini chuqur anglab, zamonaviy sotsiologiyada ko’p qo’llanuvchi ekspertlar, ya’ni o’z davrining yetuk donishmandlari fikriga tayanib, ish tutish zarurligiga urg’u beradi.

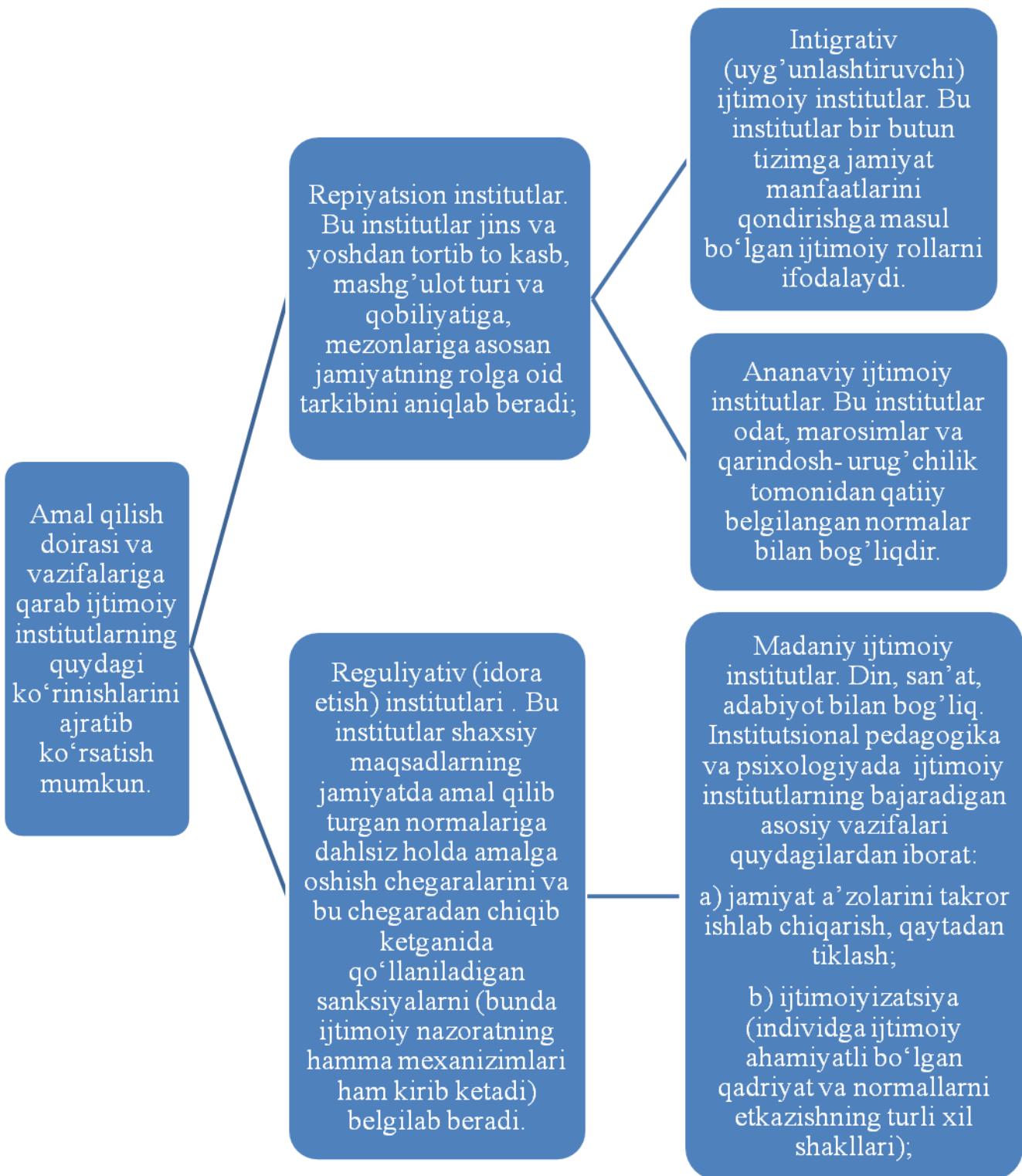
Ulug’ bobokalonimiz Abu Rayhon Beruniy ham sotsiologiya nazariyasini rivojlantirish ishiga ulkan hissa qo’shdi. Beruniyning «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» deb nomlangan qomusiy kitobini insoniyat tarixining o’tgan 5 ming yilligi voqealari tahlili va sinteziga bag’ishlangan mumtoz

etnosotsiologik asar, deb baholash mumkin. Ushbu kitobda ulug' mutafakkir asar yozilishi jarayonida olib borgan sotsiologik tadqiqotlari, qo'llagan usullari xususida so'z yuritib, shunday yozgan:

«Mazkur asarni yozish asnosida o'zimga ishonch hosil qildimki, aqliy narsalardan dalil keltirish, kuzatilgan narsalarga qiyos qilish yo'li bilan haqiqiy ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin emas. Bunga faqat «kitob ahllari» va turli din arboblariga, shu (e'tiqodlarga amal qiluvchi har xil maslak va ishonch egalariga ergashish, ularning tushunchalarini asos tutish bilan belgilanadi. So'ngra ularning isbot uchun keltirgan so'z va e'tiqodlarini bir-biriga solishtirish bilan bilinadi».

Beruniy sotsiologiyadagi ijtimoiy tabaqlanish haqida ham fikr yuritib, shunday deydi: «Tillarning turlicha bo'lishiga sabab-odamlarning guruh-larga ajralib ketishi, bir-biridan uzoq turishi, ularning har birida turli xohishlarni ifodalash uchun zarur bo'lgan so'zlarga ehtiyoj tug'ilishidir. Uzoq zamonlar o'tishi bilan haligi iboralar ko'payib, yodda saqlanishi va takrorlanishi natijasida tarkib topib, tartibga tushgan».

Ulug' mutafakkir Abu Ali Ibn Sinoning ijtimoiy qarashlari o'zining ilmiy teranligi, voqelikka hushyor baho berish xususiyati bilan ajralib turadi. Ibn Sino olamning barqaror amal qilishi jamiyat va tabiatning o'z-o'zini idora qilish, mustaqil boshqarish xususiyatining ishga tushishi va harakatlanishi bilan izohlanadi, deb hisoblaydi. Hamma narsaning yuz berishida taqdiri azalning roli, ilohiy hukmning mutlaqlashuvi g'oyasiga qarshi chiqib, Ibn Sino dunyo kamoloti uchun jamiyat a'zolarining erkin faoliyatiga ham katta ehtiyoj borligini asoslab beradi.

1-rasm (Amal qilish doirasiga qarab ijtimoiy institutlarning turlari Антонов.А.И., Б.М.Медков “Оила социологияси“ 1998 й)

Ijtimoiylashuv shunday jarayonki xuddi ana shu tufayli ijtimoiy struktura shakllanadi va rivojlanadi. Ijtimoiy tizim institutlashgan rollar yig’indisini, ya’ni harakatlarning mustahkam modelini tashkil qiladi. Agar ijtimoiy tizim katta

bo'lsa, u bir necha bir-biri bilan bog'langan institatlardan tashkil topuvchi institutchalardan iborat bo'ladi. Jamiyat bir-biri bilan bog'langan institatlardan tashkil topgan katta bir institut. O'zbekiston jamiyatini yaxlit bir institut sifatida olib qarasak, uni tashkil etuvchi ijtimoiy institatlarni vazifasiga ko'ra kichik institatlarga ajratishimiz mumkin. Ular alohida institut sifatida shakllangan bo'lsada, lekin jamiyatda bir-biri bilan bog'liq holda faoliyat yuritadi.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari bilan kafolatlanadigan, ularning o'z manfaatlaridan rivojlanishning tarixiy xususiyatlaridan, shuningdek, milliy va ma'naviy qadriyatlaridan, mahalliy urf-odatlar va an'analardan kelib chiqqan holda maxalliy axamiyatga molik masalalarni hal qilish borasidagi mustaqil faoliyatini taminlaydigan tuzilma bo'lib, ularning asosiy funksiyalariga quyidagilar kiradi:

-tegishli hudud aholisini birlashtirish, barcha fuqarolarning manfaatlarini ifodalash, ularni davlat, jamoat ishlarini boshqarishga keng jalb etish;

-tegishli hududda iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishni taminlashga ko'maklashish;

-davlat, xujalik va ijtimoiy-madaniy qurilish bo'yicha Respublika va mahalliy axamiyatga ega bo'lgan boshqa masalalarni muxokama qilishda ishtirok etish.

Fuqarolik jamiyati qurishda, jamiyat va davlat ishlarini amalga oshirishda, fuqarolarning huquqlarini amalga oshirishda, fuqarolarning huquqlarini ta'minlashda, mamlakatda barqarorlikni ta'minlashda muxim rol o'ynovchi institut, bu - fuqarolarnnig o'zini o'zi boshqarish organlaridir. Davlatimiz raxbarining: «xammadan oldin odamlarning issiqsovug'idan, g'am tashvishlaridan xabar topadigan kim? Albatta-mahalla axli. Turmush tarzini izga solish, kundalik muammolarni hal etish uchun, eng avvalo mahalla faoliyatini kuchaytirish, ularga yordam berish zarur» [6.43]-degan fikrlari va tafsiyalari hozirgi kun talabiga to'la javob beradi.

O'zbekistonda mahalla timsolida o'zini o'zi boshqaruvchi ijtimoiy tashkilotning noyob shakli azaldan mavjud bo'lib kelgan. O'zbeklar ming yillardan beri jamoa bo'lib, mahallalarga birlashib yashab kelishgan. Mahalla bu fuqarolar intilishi va sa'y xarakati tufayli muayyan milliy, axloqiy va tartib-qoidalarga rioya qilish, maraka, yaxshi-yomon kunlarni birga o'tkazish, ahillikni ta'minlashga xizmat qiladigan ijtimoiy-iqtisodiy va hududiy jamoadir. Konstitutsianing 105-moddasida: «Shahar, qishloq, va ovullarda, shuningdek, ular tarkibidagi mahallalarda hamda shaharlardagi fuqarolarning yig'inlari o'zini o'zi boshqarish organlari bo'lib, ular uch yil muddatga raisni va uning maslaxatchilarini saylaydi», [1.29] deb mustaxkamlangan. Ya'ni o'zini o'zi boshqarish organlari - bu hududiy prinsip bo'yicha yashash joylarida - shahar, qishloq, ovul va mahallalarda tashkil qilinadigan yig'indir. O'zini o'zi boshqarish tayanchi qilib, mahalla belgilanishi bejiz emas albatta. Boshqaruvning tashkiliy institutiga jiddiy e'tibor berilmoqda. Boshqaruv instituti va uning apparati har qanday tashkilotning yaxlit organizmi sifatida amal qilishi va rivojlanishini ta'minlovchi, bir-biri bilan barqaror o'zaro aloqada bo'lgan qirralarning tartibga solingan majmuasi ekanligini yana bir bor ta'kidlash kerak

O'zbekistan Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev qayd etganidek, bizda barpo etilgan demokratik institutlar shaklan demokratik mezonlar va g'arb andozalariga o'xshasada, mazmun-moxiyatiga ko'ra, afsuski, zamon talablari darajasida emas. Bu yerda ushbu institutlarning mazmuni, maqsadi va moxiyati xalqimizning milliy o'ziga xosligi va mentalitetiga mos kelishi lozimligi nazarda tutilayabdi. Boshqacha aytganda, muovaffaqtiyatli faoliyat ko'rsatayotgan boshqaruv institutlaridan ko'r-ko'rona andoza ko'chirish maqsadga muovfiq emas[7.24] deya taakidladi prezidentimiz. Bundan ko'rinish turibdiki boshqaruv institutlarga o'z faoliyati bo'yicha yetuk faoliyat olib borishlari ko'zda tutilgan.

XX asr hayotning ko'pgina yo'nalishlarida inqiroziy ko'rinishlar bilan qayd etilgan. Ulardan ijtimoiylashuv jarayonlari ham chetda qolmadı. Hayotning

texnizatsiyalashuvi, avvalgi ijtimoiylashuvning va avlodlararo aloqalarning yemirilishi, Yangi ijtimoiy instutlarning qurilmaganligi va ijtimoiy aloqalarning yetarlicha emasligi, tanlangan yo'nalishda ijtimoiy harakatni qiyinlashtiruvchi ijtimoiy makonning to'liq emasligi ijtimoiylashuvning avvalgi mexanizmlariga jiddiy o'zgarishlar kiritdi.

XVIII asr oxirigacha jamiyatda ijtimoiylashuv muammosi an'anaviy mexanizmlari harakatda edi. O'sha davrning pedagogik nazariyalarida allaqachon tarbiyaning maqsadlari, vazifalari va shaxsni kamol toptirish muxokama qilina boshlandi-bu tizim Russo va mutafakkirlar tomonidan allaqachon ishlab chiqila boshlangandi [18.43]. Ya'ni, hech bo'lmasa g'oya tariqasida bo'lsa ham yoshlar bilan ishlash muammolari maxsus faoliyat predmeti bo'ldi.

Tarbiya deganda insonga aniq ijtimoiy xususiyatlar va fazilatlar ato etishning maqsadga muvofiq yo'naltirilgan jarayoni tushuniladi. Ijtimoiylashuv deganda – individning sotsiumda yashashida hamroh bo'ladigan ijtimoiy hayotning shart-sharoitlarining ta'sir etish jarayoni tushuniladi[19.27]. U hayot faoliyatining har qanday jarayonida ma'lum ijtimoiy tajriba, faoliyat shakllari, me'yorlari, na'munalari, qadriyatlariga ega bo'ladi va ana shular ijtimoiyizatsiya deb atala boshladi.

Ijtimoiylashuv tushunchasiga sotsiologlardan E. Dyurkgeym, T. Parsons, G.Tard, N. Smelzerlar nazariy jihatdan ifodalab bergenlar. Ijtimoiylashuv avloddan avlodga o'tishdagi madaniy transmissiyadir (ya'ni, dvigatelning harakatini yoki aylanishini g'ildirak va tasmalar orqali boshqa mexanizmlarga uzatuvchi maxsus qurilmadek) [26.91]. «Ijtimoiylashuv» tushunchasi «shaxsni tarbiyalash», «shaxsni shakllantirish» tushunchalari bilan chambarchas bog'liq, biroq u kengroq tushuncha bo'lib, insonga barcha mumkin bo'lgan ta'sirlarni qamrab olishga imkon beradi.

2-rasm (Yoshlarni ijtimoiylashuviga ta'sir etuvchi omillar)

Ijtimoiy tashkilotning shaxsga ta'sir etishi bilan qobiliyatining shakllanishiga va shaxsnинг boshqa odamlar ta'siriga berilishi bilan qibiliyatining shakllanishiga bog'liq. Shaxs ijtimoiylashuvning 2 fazasi mavjud:

1. Ijtimoiy adaptasiya (moslashish). Bunda individning ijtimoiy sharoitlarga, funksiyalarga, ijtimoiy normalarga, ijtimoiy guruhlarga, tashkilot va institutlarga, ya'ni muhitga moslashishdir.

Ijtimoiy adaptasiya jarayoni, asosan oilada boshlanadi va shakllanadi. Oiladagi har qanday munosabatlar shaxsnинг ijtimoiylashuvida o'z aksini topadi. Shu boisdan individning shaxs sifatida shakllanishida oila asosiy rol o'ynaydi.

2. Ijtimoiy interiorizatsiya, ya’ni ijtimoiy norma va qadriyatlarning individ ichki dunyosiga kirishish jarayonidir [27.38]. Shaxs ijtimoiy muhitga qorishib ketmaydi, balki unga mustaqil birlik sifatida kiradi.

Ko’pgina nazariyalarda shaxsning ijtimoiylashuvi, tashqi ta’sir obyekti sifatidagina qaraladi. Bu nazariyalarda asos qilib faqatgina ijtimoiylashuv yordamida ijtimoiy o’zgaradigan insonning tabiiy mohiyati olinadi; shaxsning aktivligi va unga beriladigan biologik xususiyatlar hisobga olinmaydi. Ijtimoiylashuv shunga asoslanadiki, odam ijtimoiy faoliyatchi sifatida o’zi va ham ijtimoiy hayotining, hamda sharoit va vaziyatlarini belgilovchi omildir. Shaxs ijtimoiy ta’sirlanishning obyekti va subyektidir. Ijtimoiylashuv jarayonida belgilar tizimi muhim ahamiyatga ega. Belgilar yordamida jamiyat individlar faoliyatini boshqaradi. Individ ijtimoiy faoliyat ko’rsatish uchun ijtimoiy jamoada qabul qilingan belgilar va ularni ishlatish usullarini o’zlashtirgan bo’lishi kerak. Individ faoliyat qiluvchi mavjudotdir. U tashqi muhitga shunchaki javob bermaydi, balki amaliy faoliyat jarayonida ham inson sifatidagi o’zining taraqqiyot va faoliyati qonuniyatlarni anglaydi va anglash asosida o’zining ijtimoiy faoliyatini belgilaydi. Shaxs tomonidan o’z faoliyatini boshqarish faqat obyektiv va subyektiv qonuniyatlarni bilishgina emas, balki shu qonuniyatlarni, uning elementlarini, xususiyatlarini ham bilishni taqozo etadi.

Faoliyat turlari ko’p, lekin eng muhimi ularning barchasi shaxsning moddiy va ma’naviy asosini tashkil qiluvchi, ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan, ehtiyojlar shaxsning tashqi muhitga obyektiv bog’liqligini bildiradi. Shu sababli shaxsning amaliy faoliyat ehtiyojlarni qondirish shakli sifatida qaralishi obyektiv sharoitlarning in’ikosi va ularni qondirishning real imkoniyatlarini anglash sifatida qaralishi mumkin.

Ehtiyojlarining ikki ko’rinishi mavjud, tabiiy va jamiyat tomonidan paydo qilingan ehtiyojlar.

-tabiiy ehtiyojlar sifatida kishilarning kundalik ehtiyojlari: ovqat, kiyim, turar-joy va boshqalar tushuniladi.

-ijtimoiy ehtiyojlar esa odamning mehnat qilish ehtiyoji, ijtimoiy aktivligi, ruhiy madaniyati, ya’ni nima ijtimoiy hayot mahsuli shunga bo’lgan ehtiyojdir [16.24].

Tabiiy ehtiyojlar asos bo’lib, ularda ijtimoiy ehtiyojlar paydo bo’ladi, rivojlanadi va qoniqtiriladi. Shaxsning ijtimoiylashuv davri: quyidagilar asosida kechadi:

- bolalik: - agentlar va ijtimoiylashuv turlari.
  - ota-onalik: - otalar va bolalar: ikki dunyo; - «otalar va bolalar» munosabatlarining mutanosibligi.
  - o’spirinlik: - qadriyatlar parallel tizimi.
  - balog’at yoshi: - voyaga yetgan inson maqomining asosiy mezonlari; - voyaga yetganlar - shaxs ijtimoiylashuvining faol payti.
  - keksalik: - ijtimoiylashuv ushbu davri maqomi va muammolar[17].
- Ijtimoiy faoliyat va ijtimoiy fe’l-atvor mexanizmlari:
- faoliyat turlari.
  - ehtiyojlar: - tabiiy ehtiyojlar; - biologik ehtiyojlar; - ijtimoiy ehtiyojlar.
  - ijtimoiy faoliyatni asoslovchi mexanizmlar: - ehtiyojlar; - qadriyatlar; - manfaatlар va ularning o’zaro ta’siri;
  - ijtimoiy nazorat, sanksiyalar, ijtimoiy buyruq, o’z-o’zini nazorat, tashqi nazorat, jamoatchilik fikri.

- deviant (jinoiy bo’limgan) fe’l-atvor.
- delinkvent (jinoyi) fe’l-atvor.
- shaxsning muhim ijtimoiy-psixologik xislati - o’z-o’zini anglash kabilardir [29.45]. Umuman ijtimoiy muhit ta’siri ostida shaxsning shakllanish jarayonini tasvirlash uchun «ijtimoiylashuv» tushunchasi XIX asr oxirida - paydo bo’ldi. Ijtimoiylashuv deganda shaxsning o’z hayot mobaynida o’zi mansub bo’lgan jamiyatning ijtimoiy me’yorlari va madaniy qadriyatlarini o’zlashtirish jarayonini tushuniladi.

1.2. Oila ijtimoiy institutning tarkibiy va mazmuniy qismi sifatida

Oila bosh ijtimoiylashtiruvchi institutidir. Mehnat unumdarligi hayotni asosiy ta'minlovchi bo'lib hisoblanadi. Doimiy mehnat faoliyat ko'rinishida belgilovchi bo'lган patrialxal jamiyatda bolalar mehnatga erta jalb qilingan, ular erta ulg'ayganlar. Ijtimoiy institutlarning rivojlanmaganligi tufayli tarbiya oilaviy jarayonda ahamiyatli darajada to'ldirilgan. Oiladan chetda esa ijtimoiy aloqalar to'liq bo'lмаган. Vaqt o'tib vaziyat o'zgardi. Hozir oila ijtimoiylashgan institut sifatida yangi ijtimoiy voqeliklar tomonidan ob'ektiv bosimni boshdan kechiryapti, bularga u deyarli tayyor emas. Bundan tashqari, oila jamiyatning o'ziga xos yacheykasi sifatida uning o'zi qachondir urug' jamoa aloqalari va ta'siridan qandaydir ajralish sifatida yuzaga kelgan edi. Uning o'zi, urug' jamoa tuzumining ichida "meniki" va "o'zganiki" orqali ajralib o'z hududiga tarbiya va ta'lim muammosini olib o'tdi. Endi esa hatto ikkilamchi ijtimoiy institutlar vujudga kelgandan so'ng uning tasarrufida qolgan ijtimoiylashuvchi aloqalarning to'liqligini ta'minlash holatida emas. Vaqt kelishi bilan shaxsning va avlodning shakllanishida maktab, ishlab chiqarish, armiya, ijtimoiy tashkilotlar va norasmiy uyushmalar ko'proq ta'sir etib boradi. Biroq ijtimoiy jamiyat va davlatga o'z vazifasini topshirib, bir tomondan, oila ularga o'zining qadriyatlari haqida qayg'urish vazifasini bera olmadi, boshqa tomondan esa, bugun u o'z hayot faoliyati tarzi bilan qadriyatlар haqida qayg'urishning yaqiniga ham keltirmayapti. Ularning kuchi va zaifligi jamiyat hayotining ijtimoiy-tarixiy sharoitlariga bog'liq holda tebranishi mumkin. Biroq, XXI asr oxirining yangi voqiyliklarning bostirib kelishi o'zida ob'ektiv tarzda halokatli tendentsiyalar potensialini olib boryapti va bu faqat beqaror va notinch oilalarga emas, balki butun oila institutiga xavf solmoqda.

Oila-insonlarning tabiiy biologik, fiziologik, moddiy iqtisodiy, huquqiy qonuniy, manaviy, axloqiy aloqa munosabatlariga qurilgan ijtimoiy birlikdan iborat. Jamiyat va oila dialektik birlikni tashkil qiladi [30.49]. Oila ijtimoiy

institut sifatida o'ziga xos evolyutsion yo'lni bosib o'tgan. Oila asosini ayol bilan erkak o'rtasidagi nikoh birligi tashkil etadi.

Oila taraqqiyotini uch yo'nalishga ajratish maqsadga muofiqdir.

1 Oila demografik taraqqiyoti.

2 Oila ijtimoiy taraqqiyoti.

3 Oila iqtisodiy taraqqiyoti [32.79].

Oilaning ijtimoiy taraqqiyoti esa oila a'zolarining ma'lumotliligi darajasi, ijtimoiy mavqeyi, salomatliligi borasida o'zgarishi, hamda ularning ta'llim tarbiyasi, urf-odat, fan va madaniyat, tabiatga va jamiyatga munosabatlarini takomillashib borishidir. Ma'lumki oila paydo bo'lib tugagunga qadar bir qancha bosqichlardan o'tadi. Oila pedagogikasi hamda oila psixologiyasi bu fanlar oilani nikoh asosida tashkil topgan, taroqqiyotida muhim ijtimoiy vazifalarni bajaruvchi ijtimoiy institut sifatida o'rganadi. Oila pedagogikasi hamda oila psixologiyasi-ning alohida o'z vazifalari mavjuddir. Ularga jamiyat taraqqiyoti davomida oilaning paydo bo'lishi, rivojlanishi mavjudlik qonuniyatlarini o'rganish, oilaning mohiyati va faoliyati o'zgarib borishini aniqlash, nikoh va oila turlari evolyutsiasini o'rganish, oila tashkil topishi va taraqqiyotida avlodlarining o'zaro ta'sirini aniqlash, oila tarbiyasi, oilaning rekrativ faoliyatining va oila huquqining ijtimoiy mohiyatini ochib berish, mehnat taqsimotida oila o'rnini o'rganish kabilar kiradi. Oila pedagogikasi hamda oila psixologiyasi oilani tabiiy biologik, nikoh, qarindoshlik manaviy, iqtisodiy va huquqiy munosabatlar asosida insonlarni biriktiruvchi jamiyatning kichik bir bo'lagi sifatida o'rganar ekan, uning jamiyat bilan o'zaro bog'liqligiga asosiy e'tiborini qaratadi. Chunki jamiyat tashkil topishida uning davomiyligini ta'minlashda oila asosiy ijtimoiy, demografik manba hisoblanadi.

Oila jamiyat bag'rida tashkil topadi, taraqqiy etib borar ekan, o'zi ham ana shu jamiyatning kichik bir bo'lagi sifatida namoyon bo'ladi. Jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar oila taraqqiyotiga ta'sir etadi.

O'zbekistonda oilani quyidagi turlarga bo'lib o'rganilgan.

-er-xotin bolalari bilan yoki bolasiz yashaydigan oilalar.

-er-xotin bolalari yoki bolasiz, ota onalarning faqat bittasi bilan yashaydigan oilalar.

-er-xotin bolalari yoki bolasiz, ota-onalarning bittasi (yoki ularsiz) va boshqalar qarindoshlari bilan yashaydigan oilalar; ikki yoki undan ortiq oddiy oila (nikoh juftlari) bolalari bilan yoki bolalarsiz, ota-onalarining biri (yoki ularsiz) va boshqa qarindoshlari bilan yashaydigan oilalar va boshqalar.

-qarindoshlari bilan yashaydigan oilalar.

-ona va bolalar bilan yashaydigan oilalar;

-ota va bolalar bilan yashaydigan oilalar;

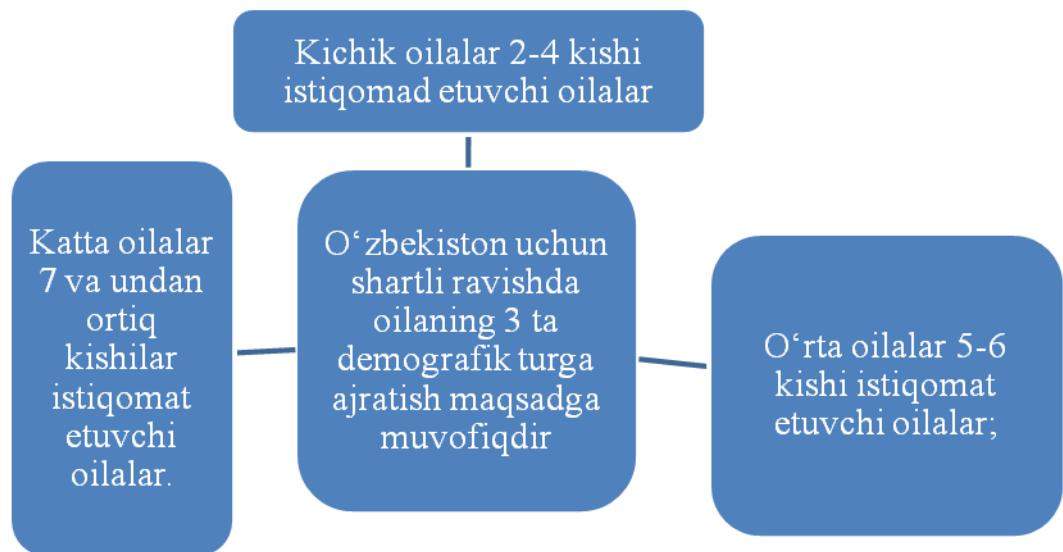
-ona-bolalar va onaning ota-onalardan biri yashaydigan oilalar;

-ota-bolalar, otasining ota-onalaridan bilan yashaydigan oilalar;

Oilaning azolari ijtimoiy guruhlariga qarab ham turlariga bo'linadi;

1.Oila a'zolari bir xil ijtimoiy guruhga mansub oilalar.

2. Turli guruhga mansub oilalar

3-rasm (O'zbekistonda oilaning demografik turi)

Ijtimoiy institutning oxirgi tarkibiy qismlari ijtimoiy hayotda ishtirokchi shaxslar sifatida namoyon bo'ladigan insonlardir. Institutning o'zi esa,

shaxslarning bir-biriga nisbatan tartibli joylashtirilishidir. Qishloq joylarda odamlarning oilalarga yoki xo'jaliklarga (households) tartibli birlashishlarini kuzatish mumkin. Bu ham institutviy xususiyatdir [34.78]. Oila institutini ota, ona va bolalar o'rta sidagi o'zaro munosabatlar tashkil qiladi.

Oilaviy tarbiyaning o'ziga xosligi shundaki, u bolalarga ota-onas, qon-qardoshlik, avlod ajdod xislatlarini uzatadi, uning davomiyligini saqlaydi, farzandini shaxs sifatida shakllantiradi, hayotga tayyorlaydi. Oila inson shaxsiy xususiyatlarini shakllantiruvchi eng asosiy muhit hisoblanadi. Oila bu avvalom bor o'zaro yaqin odamlarning ma'naviy jihatdan birligi hamda o'zaro tushunishi garovi, inson hayoti mazmunining muhim tomoni bo'lgan ijobiy emotsional intim munosabatlar manbai.

Bola beg'ubor, uning tiniq nazari esa undan xam beg'ubordir. Unga dunyoni oq deb o'rgatilsa, oq deb biladi, qora deb tushuntirilsa, qora deb biladi. Tarbiya bilan bir bolani oltin etmoqlik mumkin, tuproq qilmoq ham mumkin. Bola ulg'ayadi asta sekin hayotning achchiq – chuchugini tushuna boshlaydi. Kimlarning yolg'on so'zlaganini anglaydi. Kimningdir salbiy hatti-harakatlarini bilib qoladi. Bunday paytlarda ota-onas bolaga yordamga keladi. Bolani to'g'ri so'zlikka, chidamga o'rgatadi, hayotda bo'lishi mumkin bo'lgan jarayonlarga tayyorlaydi, kerakli tushunchalarini berib boradi. Farzand ko'rish va unga tarbiya berish har bir inson uchun buyuk bahtdir, ularsiz hayotning ma'nosi yo'q.

Xar tomonlama yetuk va barkamol avlodni tarbiyalashda oilaning o'rni beqiyos va o'zgarmasdir. Oila jamiyatning eng kichik bo'g'ini bo'lib, mamlakatning kelajak taraqqiyoti oilalarning mustahkamligi bilan uzviy bog'langandir. Har bir ota-onas o'z bolasini sog'lom va barkamol, aql-zakovatli, baxtli bo'lishini istaydi. Shunday farzandni voyaga yetkazish, uning hayotda munosib o'rin egallashiga erishish ota-onaning eng ulug', eng muqaddas, orzusi, desak, ayni haqiqatni aytgan bo'lamiz. Oilada ulg'ayadigan bolaning qanday inson bo'lib shakllanishi birinchi navbatda ota-onaga bog'liq. Oilaviy tarbiya

ota-onalar uchun avvalo o'z-o'zini tarbiyalash demakdir. «Bolangizni u bilan gaplashayotgan, biror narsa o'rgatayotgan yoxud unga biror ish buyurayotganingizdagina tarbiyalayapman, deya o'ylamang. Siz uning hayotingizning xar bir soniyasida tarbiyalab borasiz. So'zingiz oxangidagi zig'irdek o'zgarishni xam bola sezib yoki xis etib turadi, fikringizdagi ozgina burilish xam ko'rinas yo'llar bilan bolangizga yetib boradiki, buni o'zingiz sezmay qolasiz» [35.71]. Tarbiya san'atining o'ziga hos-hususiyati shundaki, u deyarli hammaga egallangan va tushunarli, ba'zi birovlargacha osondek tuyuladi, kishi tarbiya san'ati bilan nazariy yoki amaliy jihatdan qanchalik kam tushunchalarga ega bo'lsa, unga bu shu qadar tushunarli va osondek bo'lib ko'rinaraveradi.

Darhaqiqat, tarbiya bu-insonning o'zi va o'z hulqi haqidagi tasavvurning to'g'ri va holis bo'lishini ta'minlovchi murakkab jarayondir. Ayni shu murakkab jarayonni amalga oshirish oilaning ustunlari ota-ona zimmasiga yuklatilgan. Bu esa ota-onadan tarbiyani to'g'ri tashkil qilishni talab etadi.

Totuv oilada tarbiya topayotgan farzand bilan notinch yo nosog'lom oila davrasida ulg'aygan bola o'rtasida katta farq bor. Agar oilada hamkorlik, o'zaro yordam, bir-biriga ishonch hissi ustun bo'lsa bunday oilada rostgo'y, samimi, mexribon, o'rtoqlariga doimo yordam berishga tayyor bo'lgan inson kamol topadi. Na'munali oilalar bolalari ham shu oilada shakllangan fazilatlar: xushmuomalalik, odoblilik, kattalarga hurmat kichiklarga g'amxo'rlik qilish kabi ijobiy fazilatlardan andoza oladilar. Oilada yaxshi tarbiya topgan farzand eng avvalo ota-onasiga hurmat va izzatda bo'ladi. Ularning pand-nasihatlarini odob bilan tinglaydi va unga amal qiladi.

Qish bor, biz yozni ulug'laymiz, sovuq bor, issiqni yoqtiramiz, kechaning qorong'usi bor, kunduzning yorug'ini istaymiz, insonlarning salbiy illatlar bor, ijobiy illatlarni qo'msaymiz.

Ma'lum bir oilalarda oila azolarining o'zaro munosabatlarida izzat xurmat yo'q. Ular orasida bo'lishi mumkin bo'lgan xamma yaxshi munosabatlar

iqtisodiy jihatlarga bog'langan. Muloqotda ma'naviyat-marifatga etiborsizlik bilan madaniyatimizga zid bo'lgan so'zlardan foydalanishadi, bu gaplar bolalar tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi haqida hattoki o'ylab ham ko'rishmaydi. Bu oilada voyaga yetgan farzand o'z oilasiga mos, to'g'ri insoniylik fazilatlardan yiroqda ulg'ayadi.

Yoshlikda loqayd va bekorchilik kattaroq bo'lganda bezorilik va shunga o'xshash tartibsizliklarga sabab bo'ladi. Lekin asosiy tarbiya o'chog'i bu oiladir. Nima sababdan biz ko'proq oila va unda yuz beradigan munosabatlarga e'tiborli bo'lamiz, oila maskanida o'zimizni yaxshi, bahtli his etsak, ishimiz ham yurishgandek, omadimiz chopgandek bo'ladi? Chunki oila bizning hayotimizdagи eng aziz va muqaddas dargoh! Faqat oilagina insonning baxtli bo'la olishi, o'zini kimlargadir kerakli his etishi yoki bo'lmasa o'zini omadsiz sezishiga sabab bo'ladi.

Farzand tarbiyasida eng muxim omillardan biri er va xotinning xamkorligidir. Oilaviy munosabatlarning turli tomonlarini yoritar ekan, Ibn Sino, avvalom bor oila boshlig'i oldiga qator talablarni qo'yadi. Oila boshlig'i, deb yozadi u, ham nazariy ham amaliy jihatdan oilada tarbiya masalalarini mukammal o'zlashtirmog'i lozim. Agar oila boshlig'i tajribasiz bo'lsa, u o'z a'zolarini yaxshi tarbiyalay olmaydi, oxir-oqibat u yaxshi ijobiy natijalarga erisha olmaydi, yomon tarbiya nafaqat ushbu oila, balki qo'shnilariga, mahalla-ko'yga, jamiyatga ham salbiy ta'sir qilishi mumkin. Farzand tarbiyasi pand-nasihat bilan emas balki na'muna bilan amalga oshiriladi. Televizor ko'rayotgan onaning kuzatgan bolaga «Bor kitob o'qi» deyishdan ko'ra, televizorni o'chirib «Yur birgalikda biron kitob o'qiymiz» deyish maqsadga erishish uchun eng oson va foydali usul bo'ladi. Farzandi madaniyatli va tarbiyali bo'lishini istagan ota-onha unga na'muna bo'la olishi tarbiyaning eng muxim jixatidir.

1.3. Bola shaxsining tarbiyalanishida mahalla ijtimoiy institut sifatida

O’zbekistonning muayyan tarixiy sharoitlarida, asrlar davomida shakllanib, faoliyat ko’rsatayotgan, aholi yashaydigan ma’muriy-hududiy birlik, uyushma. Mahalla o’zini-o’zi boshqaruv tizimining muhim milliy ijtimoiy organi bo’lib, u O’zbekistondagi ijtimoiy hayot tarzining mahalliy ko’rinishdagi shakli hamdir.

Mahalla ming yillar davomida shakllangan, xalqimizning o’ziga xos qiyofasini ko’rsatib turadigan noyob ijtimoiy tuzilma. Bir-biriga mehr-oqibat ko’rsatib yashash, yaxshi va yomon kunlarda birga yelkadosh bo’lish singari insonga xos fazilatlar aynan mahallada tarkib topadi.

Mahallalar 1917 yilgacha bo’lgan davrda juda keng ish olib borib, mahalliy aholini birlashtiruvchi, uyushtiruvchi tashkiliy tuzilma bo’lib kelgan. Mahalla o’zbek xalqining kundalik ijtimoiy hayotini va turmushini tashkil qilishda kashf qilgan va asrlar davomida takomillashtirib kelgan hayot amalidir. Ammo shunga qaramasdan, sho’rolar davrida hukmon tuzum va mafkura mahallalarni rasman tan olmadi. Biroq aholining chuqur noroziligiga sabab bo’lmaslik uchun mahallalarni ta’qiqlab ham qo’ya olmadi, uni jamiyatni boshqarish tizimiga kiritmadi. Mahalla o’z mohiyati, faoliyati mazmuni va shakllari bilan sharqona fikrlash, ish ko’rish tarzi kabi xalqimizning o’ziga xos fazilatlarini aks ettiradi [37.15]. Mahallalar aholini axil-totuv yashashga, sidqidildan mehnat qilishga, kasb o’rganishga va shular orqali hayot kechirishni yengillashtirishga chaqiradi.

Binobarin, bugungi jadal o’zgarishlar barcha sohalar qatori mahalla va uning boshqaruv tizimini, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy-ma’naviy faoliyatini yangicha mezonlar asosida tahlil etishni taqozo etmoqda. Zamon talablariga javob beradigan o’zini o’zi boshqarish organining yangicha tuzilmasini shakllantirish, uning ish yuritish tizimini samarali tashkil etish muhim vazifalardan biriga aylangani hech kimga sir emas. Bu borada O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2017 yil 3-fevralda

yangi tahrirda qabul qilingan “Mahalla institutini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida” [8.16] gi farmoni muhim qadam bo’ldi. Shuningdek, 2017-2021 yillarda O’zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo’nalishi bo’yicha “Harakatlar strategiyasi”ning 1-ustuvor yo’nalishida “Mahalla institutining jamiyat boshqaruvidagi o’rni va faoliyatining samaradorligini oshirish”ga katta ahamiyat berilganligi beziz emas.

Yurtimizda azal-azaldan mahalla tarbiya o’chog’i hisoblanadi. Avloddan-avlodga o’tib kelayotgan milliy qadriyatlarimiz, xalqimizning turmush va tafakkur tarzini ko’z qorachig’idek asrab-avaylashda uning o’rni va ahamiyati beqiyos. Mustaqillik yillarida mahalla institutining nufuzini oshirish nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy, balki siyosiy, tarbiyaviy va ulkan ma’naviy ahamiyatga ega bo’lgan ustuvor vazifa sifatida belgilanib, mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda uning ishonchli tayanch va ta’sirchan kuch bo’lib xizmat qilishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish borasida keng ko’lamli chora-tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirildi.

Bugun mahalla – fuqarolarning joylardagi dolzarb masalalarini o’z vaqtida va muvaffaqiyatli hal etish, ularning manfaatlarini himoya qilishning muhim omili hisoblanadi. Fuqarolar, yoshlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalash, ijtimoiy sohaning samarali faoliyat yuritishi, kichik oilaviy korxonalar va kasanachilikni tashkil etish orqali aholi, ayniqsa, yoshlar bandligini, joylarda jamoat xavfsizligi hamda huquq-tartibotni ta’minlash va boshqa masalalarini hal etishda mahallaning o’rni beqiyosdir.

O’zbekistonda mahalla timsolida o’zini-o’zi boshqaruvchi ijtimoiy tashkilotning noyob shakli azaldan mavjud bo’lib kelgan. O’zbeklar ming yillardan beri jamoa bo’lib, mahallalarga birlashib yashab kelishgan. Mahalla bu fuqarolar intilishi va sa’y-xarakati tufayli muayyan milliy, axloqiy va tartib-qoidalarga rioya qilish, maraka, yaxshi-yomon kunlarni birga o’tkazish, ahillikni ta’minlashga xizmat qiladigan ijtimoiy-iqtisodiy va hududiy jamoadir. Bunday jamoalarda yoshlarimizning qatnashishi va faoliyat olib borishi ertangi

kunimizning o'sib kelayotgan yoshlarimiz sog'lom turmush tarzida davom ettirishga davat etadi.

Azaldan yurtimizda tinchlik-totuvlik, insoniylik, mehr-muruvvat, bag'rikenglik, tarbiya o'chog'i, ota-bobolarimizdan bizga meros bo'lib kelayotgan milliy qadriyatlar maskani, xalqimizning turmush va tafakkur tarzi sifatida e'tirof etib kelinadi. Yurtimizda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarishning ushbu tizimini rivojlantirish, mavqeini yanada yuksaltirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu nuqtai nazardan, milliy qadriyatlarimiz, e'tiqod va tafakkurimiz, urf-odat va an'analarimizni asrab-avaylashda xalq hayotining ko'zgusi bo'lgan mahallaning o'rni va ahamiyati beqiyosdir.

Sharq mutafakkirlari Muhammad Muso al-Xorazmiy, Muhammad al-Farg'oniy, Abu Nasr Farobi, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Abu Ja'far Narshaxiy, Mahmud Qoshg'ariy, Amir Temur, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi buyuk allomalar asarlarida adolatli jamiyat va insonning qadr-qimmati ulug'lanishi bilan bir qatorda jamoa (mahalla) bo'lib yashash tarzi, uning jamiyat hayotidagi o'rni jamoa tomonidan amalga oshiriladigan vazifa va vakolatlari to'g'risida ko'proq fikr-mulohazalarni uchratish mumkin.

Jumladan, "mahalla" atamasini birinchi marta sharq uyg'onish davri mutafakkirlaridan bo'lgan Mahmud Qoshg'ariyning "Devoni lug'otit turk"[.18] asarida uchratamiz. Bu davrda ushbu institutning asosiy vakolati – aholining turmush faoliyatini jamoa doirasida ijtimoiy-hududiy jihatdan tashkil etishdan iborat bo'lgan. Shuningdek, o'zini o'zi boshqarish organlarining mavjudligi faoliyati va ularning tashkiliy vazifa va vakolatlari xususida Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida ham uchratishimiz mumkin.

Xalqimizning eng qadimgi an'analar, urf odatlari va insoniy fazilatlar avvalo mahallada shakllanadi. Luqmoni Hakim nasihatlarida "Mahalla boshida bekorchi va bebosqlar bilan o'tirma"[43.72]degan maslahatlari yoshlarga

kattalarning o’rnak bo’lishi kattalardan yoshlarning andoza olishi bilan shug’ullanib yashash tarzini to’kinlikda mazmunli yashashga qaratilgan.

Bugungi globallashuv davrda milliy qadriyatlarimizni saqlab qolish, yoshlarimizni el-yurtimizga munosib farzandlar etib tarbiyalashda mahallaning o’rni va ahamiyati yanada oshmoqda. Xalqimizning “Mahalla – ham ota, ham ona”, “Bir bolaga yetti qo’shni ota-on” degan maqollari zamirida teran ma’no mujassam. Yosh avlodning ma’naviy olamini yuksaltirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash mahallalarimiz faoliyatining muhim yo’nalishiga aylangan. Mahalla idoralari mamlakatimizda har tomonlama yetuk avlodni tarbiyalash borasida olib borilayotgan xayrli ishlarga munosib hissa qo’shmoqda. Mahallaning yoshlar ma’naviy-axloqiy tarbiyasi bilan bog’liq masalalardagi o’rni tobora ortib bormoqda.

Mahalla - “Bu yerda kuchli ta’sirga ega bo’lgan jamoatchilik fikri mahalla ahlining xulq atvori, o’zaro munosabatlariniadolat va ma’naviy mezonlar asosida tartibga solib turadi. Shu ma’noda mahallani demokratiya darsxonasi ham deb atash mumkin” [40.34]. Mustaqillik tufayli mahallalarga xos urf-odatlar va an’analar qayta shakllanib, rivojlandi. Shuni alohida aytish lozimki, ularning faoliyatiga e’tibor yanada oshmoqda. Bu noyob tajriba aholining mahalla bo’lib yashash tarzi jahonning boshqa mamlakatlarida kam uchraydi. Shuning uchun ham insonni jamiyat bilan birga yashashga o’rgatadigan shu ruhda tarbiyalaydigan birlamchi va beqiyos makon bu-mahalladir. Mahalla mahalliy boshqaruv hokimiysi tizimiga, ma’murchilik va el-yurt farovonligi tizimiga xizmat qiladigan huquqiy institutga aylandi.

Mahalla alohida inson, jamiyat va davlat o’rtasidagi bog’lovchi bo’g’in, ular birdamligining vositasidir. An’analarga asoslangan demokratianing ideal tushunchasi ham aynan shundan iboratdir.

Sog’lom avlodni milliy qadriyatlarimiz ruhida tarbiyalash, ular shuurida vatanparvarlik, insonparvarlik, mehr-oqibat, el-yurt sha’nini ardoqlash kabi ulug’vor fazilatlarni kamol toptirishda mahallaning o’rni beqiyos ekanligini

barchamiz yaxshi anglamoqdamiz. Shu boisdan jamiyatimizda o'z salohiyati, aqliga ishonib yashaydigan, jamiyat manfaatini o'z shaxsiy manfaatlari bilan uyg'un tarzda ko'radigan yetuk yoshlarni tarbiyalashdan iborat vazifa nafaqat bugun, balki kelajakda ham mahalladek nufuzli uyushmaning muhim kundalik faoliyatiga aylanishiga shak-shubha yo'q. Zero, oilada sog'lom turmush tarzini shakllantirish va ma'naviy muhitni barqarorlashtirishda har tomonlama sog'lom yetuk, ma'naviy barkamol farzandni tarbiyalash, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalalarida ota-onalarning huquqiy, ma'naviy-axloqiy va ijtimoiy-siyosiy bilimlarini oshirishda mahallaning o'rni va ta'siri benihoya kattadir.O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'nggina, mahallalarning keng faoliyat ko'rsatishlari uchun sharoitlar yaratildi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev ta'kidlaganidek, "Qaysi mahallada ish to'g'ri tashkil etilib, fuqarolar bilan yaqin hamkorlik o'rnatilgan bo'lsa, o'sha yerda hamjihatlik, mehr-oqibat muhiti hukm surmoqda, noxush holatlarga yo'l qo'yilmayapti" [9.43]. Shu bois mamlakatimizda amalga oshirilayotgan izchil va tizimli islohotlarning hozirgi shiddatli bosqichida mahallalarni yanada qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish davr taqozosidir.

Bugungi kunda yurtimizda 10 mingga yaqin fuqarolar yig'inlari mavjud bo'lib, ular o'zining an'anaviy vazifalari bilan birga mahalliy davlat hokimiyati organlariga taalluqli bo'lgan 30 dan ziyod ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga molik vazifalarni bajarib kelmoqda. Bu vazifalar mahalla raisi hamda fappardan kuchli bilim va salohiyat, boy tajriba va mahorat, zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini puxta o'zlashtira oladigan, xalqni ishonchini qozona olgan, tom ma'nodagi yuqori malakali professional kadrlarni talab qiladi.

Yurtimizda azal-azaldan mahalla tarbiya o'chog'i hisoblanadi. Avloddan-avlodga o'tib kelayotgan milliy qadriyatlarimiz, xalqimizning turmush va tafakkur tarzini ko'z qorachig'idek asrab-avaylashda uning o'rni va ahamiyati beqiyos. Mustaqillik yillarida mahalla institutining nufuzini oshirish nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy, balki siyosiy, tarbiyaviy va ulkan ma'naviy ahamiyatga ega

bo'lgan ustuvor vazifa sifatida belgilanib, mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda uning ishonchli tayanch va ta'sirchan kuch bo'lib xizmat qilishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish borasida keng ko'lamli chora-tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirildi.

Bugun mahalla – fuqarolarning joylardagi dolzarb masalalarni o'z vaqtida va muvaffaqiyatli hal etish, ularning manfaatlarini himoya qilishning muhim omili hisoblanadi. Fuqarolar, yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, ijtimoiy sohaning samarali faoliyat yuritishi, kichik oilaviy korxonalar va kasanachilikni tashkil etish orqali aholi, ayniqsa, yoshlar bandligini, joylarda jamoat xavfsizligi hamda huquq-tartibotni ta'minlash va boshqa masalalarni hal etishda mahallaning o'rni beqiyosdir.

Mahallalar axolini axil-totuv yashashga, sidqidildan mexnat qilishga, kasb o'rGANISHGA, shular orqali hayot kechirishni yengillashtirishga chaqiradi. Mahalla va maxalliy boshqaruv sotsiologiyasida 2 ta muxim masalaga e'tibor bermoq lozim. Bular:

Maxalliy hokimiyat organlari.

Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari.

Maxalliy hokimiyat organlariga O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining 9-104-moddalariga muvofiq viloyatlar, tumanlar va shaxarlarda xamkorlik boshchilik qiladigan xalq deputatlari Kengashlari hokimiyatning vakillik organlaridir. Ular davlat va fuqarolarning manfaatlarini ko'zlab va vakolatlariga taalluqli masalalarni xal etadilar. 1993 yil 2 sentyabrdan «Maxalliy davlat hokimiysi to'g'risida» [1.28] qonun qabul qilindi. O'zbekiston Respublikasining 100-moddasiga binoan maxalliy xokmiyat organlari ixtiyoriga quyidagilar kiradi:

- qonunchilikni, xuquq-tartibotni va fuqarolarning xavfsizligini ta'minlash.
- xududlarni iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlantirish
- maxalliy byudjetni shakllantirish va uni ijro etish, maxalliy soliklar, yig'implarni belgilash, byudjetdan tashqari jamg'armalarni xosil qilish.

- maxalliy kommunal xo'jalikka raxbarlik qilish.
- atrof-muxitni muxofaza qilish.
- fuqarolik xolati aktlarini qayd etish.
- normativ xujjatlarni qabul qilish xamda O'zbekiston Respublikasi qonunlariga zid kelmaydigan boshqa vakolatlarni amalgga oshirish [21.13].

Mahalla bugun fuqarolarning mustaqil faoliyatini ularni jamiyatning turli doiralardagi ijtimoiy munosabatlarni, davlat va jamiyat boshqaruv strukturasini tashkil etishdagi hamda ijtimoiy jamoalarning hayot faoliyatini taminlovchi va shu bilan birgalikda o'z a'zolarini ijtimoiy hayot oldiga qo'yilgan savollarga javob berishdagi ishtirokini belgilaydi. Kuzatishlar va olib borilgan tadqiqotlar asosida O'zbekiston hududida mahallalarni quyidagi to'rtta asosiy qismga ajratish mumkin:

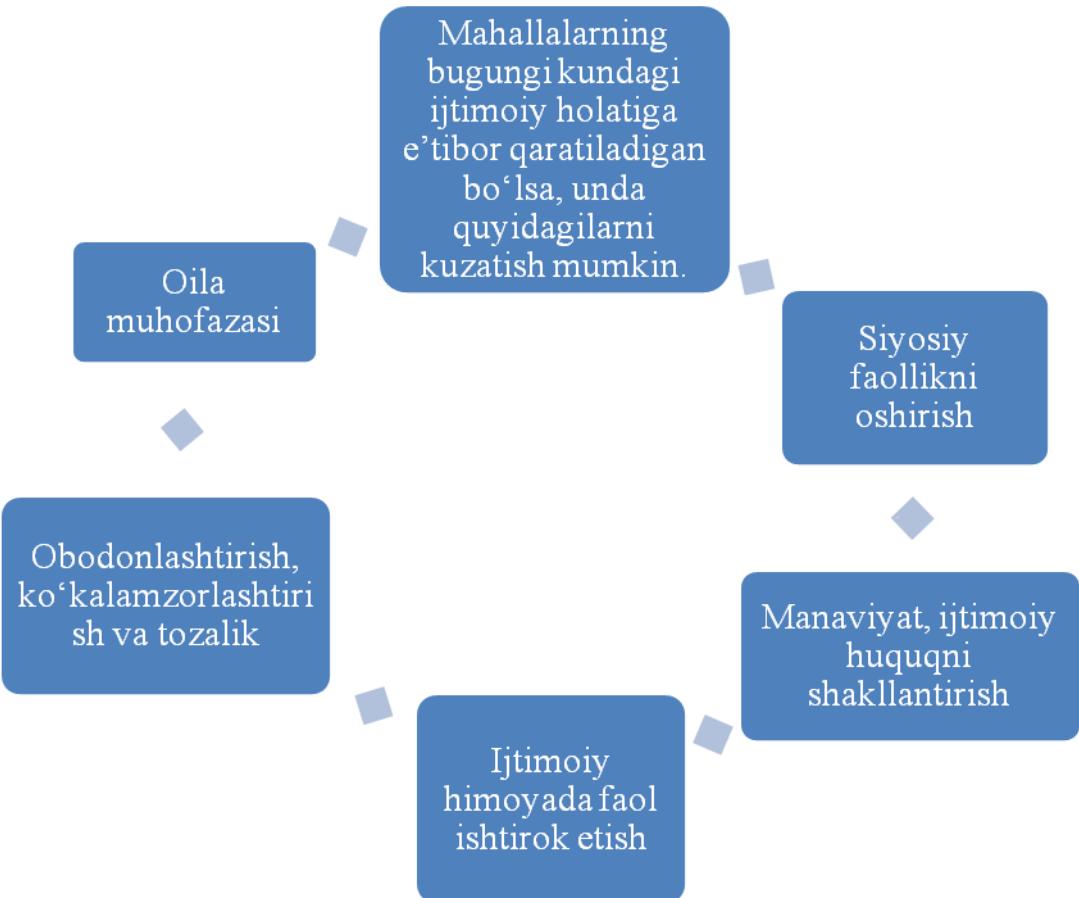
- shahardagi an'anaviy mahallalar
- shahardagi kvartal mahallalar.
- shaharchalardagi mahallalar
- qishloq mahallalari

Ijtimoiy instutlarni jamiyat boshqaruvini takomillashtirishdagi roli XXI asr insoniyat tarixiga buyuk o'zgarishlar davri bo'lib kirdi. Mustaqillikdan so'ng mamlakatimiz hayotida ham salmoqli ijobiy o'zgarishlar amalgga oshirildi.

Birinchidan -bu jamiyat barcha sohalari erkinlashtirish jarayonlarining tobora chuqurlashuviga imkon yaratdi.

Ikkinchidan barqaror iqtisodiy rivojlanish yo'liga chiqib olindi.

Uchinchidan mamlakatda yangi ijtimoiy siyosiy va iqtisodiy munosabatlarning normal rivojlanishi va faoliyat ko'rsatishini boshqarib turadigan huquqiy asos shakllandi.

4-rasm (Mahallalarning bugungi kundagi ijtimoiy holati)

Lekin biz o'ylaymizki hali zamon bu muammolar va jarayonlar chuqr o'rganilmagan, ularga yetarlicha ahamiyat berilmagan. Holbuki, shunday ekan oldinda ushbu faoliyatlar bo'yicha qilinadigan amaliy ishlar ham bexisob va ular o'z yechimini kutib yotibdi.

Yoshlar shuni yaxshi bilmog'i lozimki, ularga hech kim tayyor holda bunday hayotni mukammal turmushni qurib bermaydi. Ularning o'zi bu yo'lida tinmay faoliyat, mehnat qilmog'i va jonbozlik ko'rsatmog'i lozim. Kishilar turmush tarzi jamiyat hayotining shunday jihatiki, u hech qachon kun tartibidan tushib qolmaydigan masaladir.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ijtimoiy institut uning tarkibiy qismlari yoki unsurlari, ularni tashkil etish va o'zaro bog'liqliklari xamda tizimning tashqi muhit bilan bog'liqliklari tavsifini beradi.

Ijtimoiy institutlar tashqi jihatdan muayyan-moddiy ne'matlar bilan taminlangan muassasalar majmui bo'lib, ular aniq ijtimoiy vazifani bajaradilar. Ichki, mazmun jihatdan bu institutlar muayyan shaxslarning konkret vaziyatdagi maqsadiga aniq yo'naltirilgan hulq-atvor andozalari tizimini ham o'z ichiga oladi.

Shunday qilib ijtimoiy institutlar aniq maqsadga yo'nalган hulq-atvor andozalarining kelishilgan tizimlar vositasida ijtimoiy faoliyat va ijtimoiy munosabatlar yo'nalishlarini belgilab beradi. Ularning yuzaga kelishi va tizimiylar guruhlanishi ijtimoiy institut hal etadigan vazifalar mazmuniga bog'liq.

Oila muhim ijtimoiy institut hisoblanadi. Oilalarning faoliyati, huquqiy hamda boshqa ijtimoiy normalar tizimi bilan belgilanadi. Iqtisodiy institutlar esa ishlab chiqarish va tovar hamda xizmat ko'rsatishidan foydalanish jarayonlarini taminlaydi.

Hozirgi zamon jamiyat tizimining eng muhim subekti bo'l mish davlatchilikni isloq qilishda yangi vazifalar va dasturlar ko'ndalang turibdi. Bu avvalambor, ijtimoiy institut va nodavlat ijtimoiy uyushmalarning xilma-xilligi hamda ularning roli mustahkamlanishi shuningdek, aholining siyosiy faolligi oshishi asosida jamiyat hayotini yanada demokratlashtirish vazifalari muhim va dolzarb bo'lib qolganligi bilan izohlanadi.

Hozirgi paytda ijtimoiy institutlar hayotimizning barcha sohalariga tobora kirib bormoqda, shuningdek, O'zbekistonning va mintaqaning mavjud sharotida o'z mazmuniga ega bo'lmoqda. Bu birinchi navbatda, jamiyatda mavjud manfaat va munosabatlarni mujassam etgan holda ifodalovchi ijtimoiy-siyosiy institut bo'l mog'i lozim. Davlat va uning institutlari, mansabdor shaxslar jamiyat va fuqaro oldidagi o'z masuliyatini his qilishlari kerak.

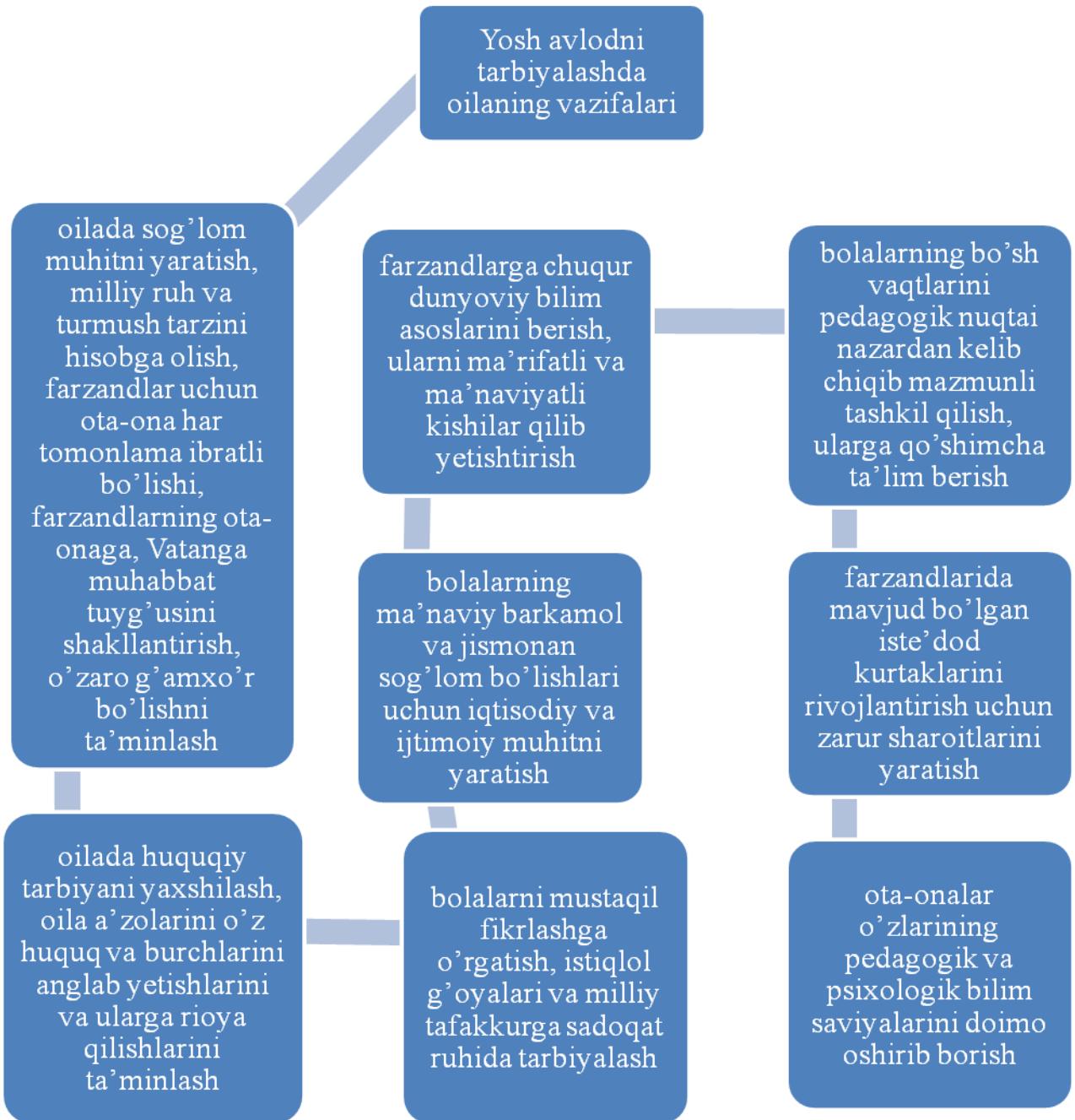
II.BOB. IJTIMOIY INSTITUTLAR FAOLIYATIDA TA'LIM-TARBIYA MUAMMOLARINING YORITILISHI.

2.1.Ijtimoiy institut sifatida oilaning tarbiyaviy vazifalari.

Tarbiya murakkab va serqirra jarayon bo'lib, yoshlar tarbiyasni, ularning ijtimoiy hayot jarayonidagi o'rni bugungi kunda sezilarli darajada ortib bormoqda. Oilada singdirib boriladigan odob-axloq qoidalari ijtimoiy foydali mehnat, ta'lism olish, bo'sh vaqtlarida tur xil to'garaklarga qatnashish yoshlarning kelgusi hayotlarida ijtimoiy huquqiy munosabatlarning faol subektlariga aylanishlari muhim ahamiyatga ega.

Yoshlar tarbiyasini yo'lga qo'yish avvalo oiladan boshlanadi. Ayniqsa, o'zbekona oila sharoitida shakillangan mehr-oqibat, ota-onaga hurmat, ular oldidagi burchlarga sadoqat bilan yondoshish, ona-Vatanga bo'lgan muhabbat kabi insoniy fazilatlar oilada shakllanadi.

Oilada ota-onasi o'z farzandlariga o'zlarining kasb-koriga sadoqat, yashab turgan zaminiga mehr-muhabat, xulq-atvori, bir-biriga bo'lgan o'zaro hurmati, jamiyat va davlat oldidagi burchlarini qanchalik ado etishlari bilan farzandlariga ibrat maktabi bo'lishligini unutmaslik lozim. Oilada yoshlarni ma'naviy shakllantirishda barkamol shaxs sifatida voyaga yetkazishda ota-onasi har tomonlama bilimdon, ustoz, ma'naviy, siyosiy va huquqiy bilimlarga ega bo'lishi lozim. Chunki, oilada bola ma'naviy olamini yaratadi, yaxshilik va yomonlik haqidagi eng sodda tushunchalarni shakllantiradi, atrofida sodir bo'ladigan voqeа-hodisalarga ijobiy yoki salbiy fikrlarini bildira boshlaydi. Ayni paytda ota-onasi o'zining bilimdonligi bilan to'g'ri va aniq yo'l ko'rsatishi, ijobiy fikrlashni to'g'ri yo'lga qo'yish, yaxshi yomonga ijobiy yoki salbiy munosabat bildirishlarini faqat va faqat tarbiya orqali amalga oshiradilar.

5-rasm (Yosh avlodni tarbiyalashda oilaning vazifalari)

Hozirgi zamon oilasining asosiy funktsiyalari

Har bir oila ijtimoiy tizim sifatida jamiyat oldida ma'lum bir funktsiyalarni bajaradi. Oilaning ijtimoiy funktsiyalari haqida gapirganda, bir tomonidan jamiyatning oilaga ta'sirini, ikkinchi tomonidan esa umumiyl ijtimoiy tizimda oilaning o'rnnini, oilaning hal qiladagan ijtimoiy funktsiyalarini hisobga olish lozim. Oila quyidagi asosiy funktsiyalarni bajaradi:

OILANING TARBIYAVIY VAZIFALARI

- Iqtisodiy tarbiya
- Reproduktiv tarbiya
- Tarbiyaviy tarbiya
- Rekreativ tarbiya
- Kommunikativ tarbiya
- reguliyativ (boshqaruv) tarbiya
- feliotsitologik tarbiya
- relaksatsiya tarbiya

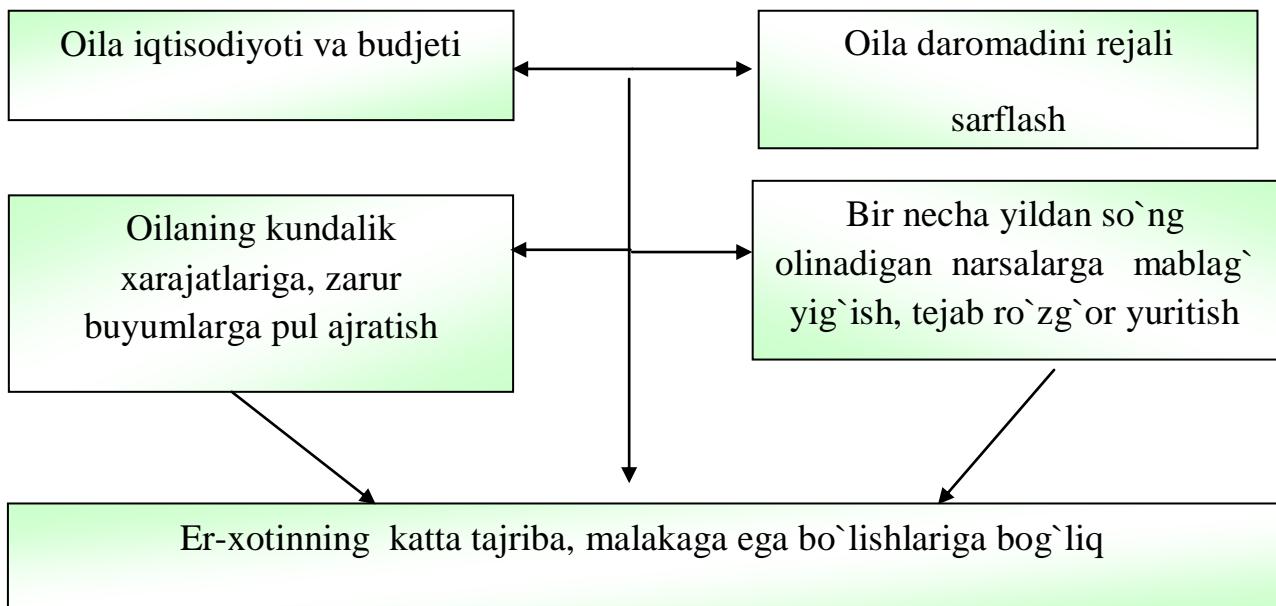
6-rasm (Oilaning tarbiyaviy vazifalari Мунавваров.А.К. “Оила педагогикаси”.Тошкент.:“Ўқитувчи” нашириёти. 1994)

Oila jamiyatning boshlang'ich ijtimoiy bo'g'inidir. U o'zida oila a'zolarining ehtiyojlari, qiziqishlari, mayillari, tarbiyasi va boshqa ijtimoiy faoliyat turlarini aks ettiradi. Shaxsning taraqqiyoti dastavval oilada amalga oshadi. Ota onalarning o'z hayotlari, turmush tarzlari bola shaxsida ilmiy dunyoqarash asoslari ma'naviy ahloqi, nafosat, mehnat va boshqa ijtimoiy omillarni shakllantirish maqsadida tizimli ta'sir ko'rsatish jarayoniga oilaviy tarbiya deyiladi [31.43]. Oilaviy tarbiyada oilaning moddiy farovonligi, ma'daniy- ma'naviy saviyasi, osoyishtaligi, oila a'zolarining soni, tarkibi ham alohida ahamiyatga ega.

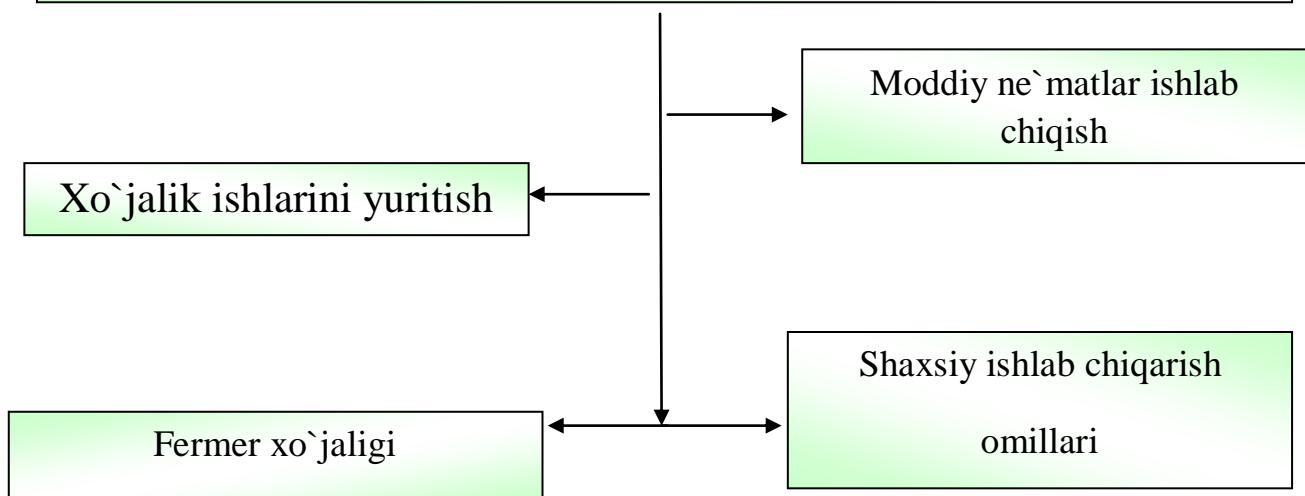
Oilaning iqtisodiy funktsiyasi uning asosiy funktsiyalaridan biri hisoblanadi. Oila iqtisodi, byudjeti, daromadini rejali sarflash, kundalik xarajatga, zarur buyumlarga pul ajratish, bir necha yildan so'ng olinadigan narsalarga mablag' yig'ish, tejamli ro'zg'or yuritish oilaning iqtisodiy funktsiyasidir.Oilada iqtisodiy tarbiyani ota-onalar yoshligidan bergenliklari maqsadga muvofiqdir.

Oila o`zining iqtisodiy vazifasi orqali jamiyatga, davlatga katta foyda keltiradi

Oilanning iqtisodiy vazifasi

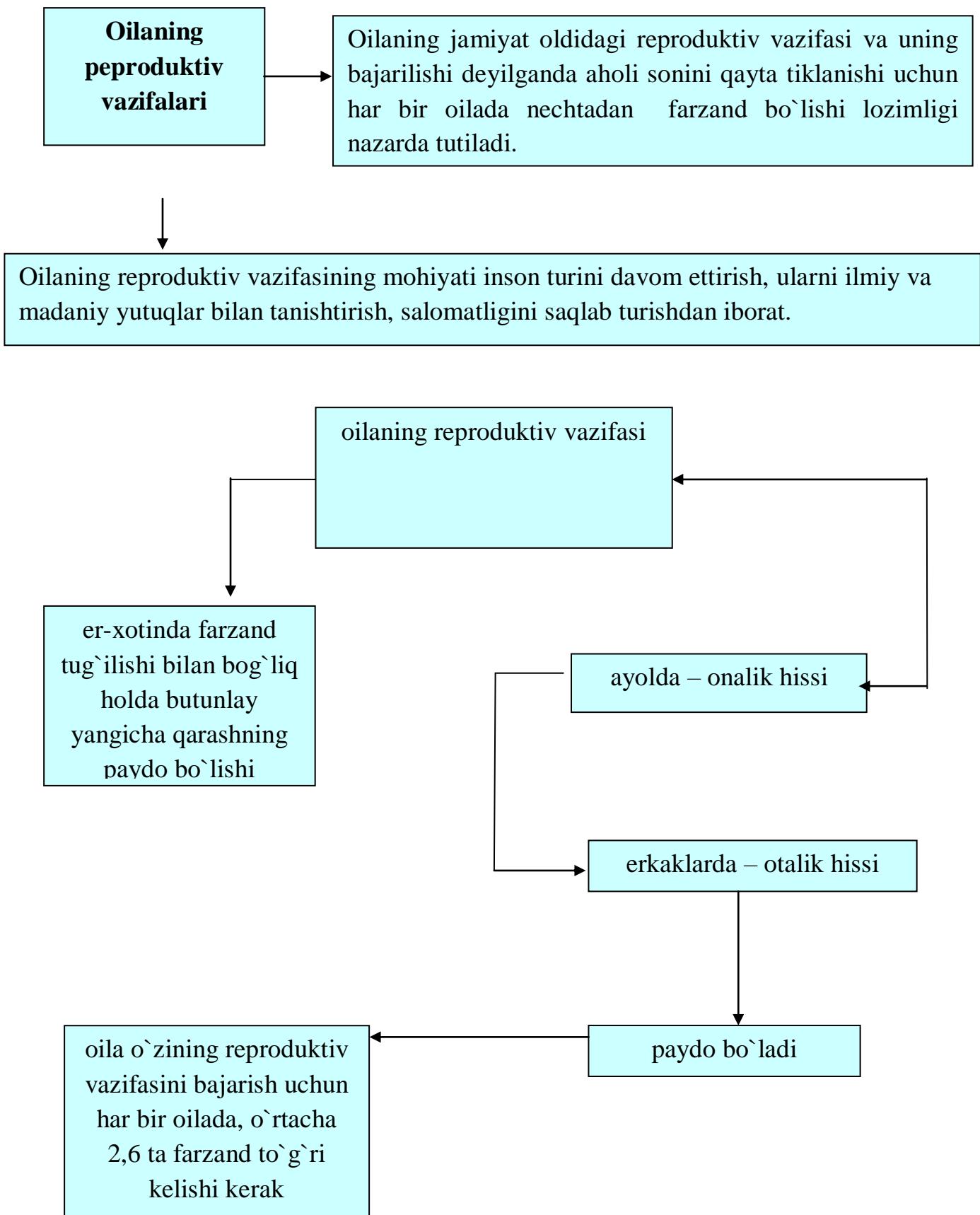

Quyidagi mezonlar jamiyat oldida oilanning iqtisodiy vazifasi
ahamiyatini toboro orttiraveradi

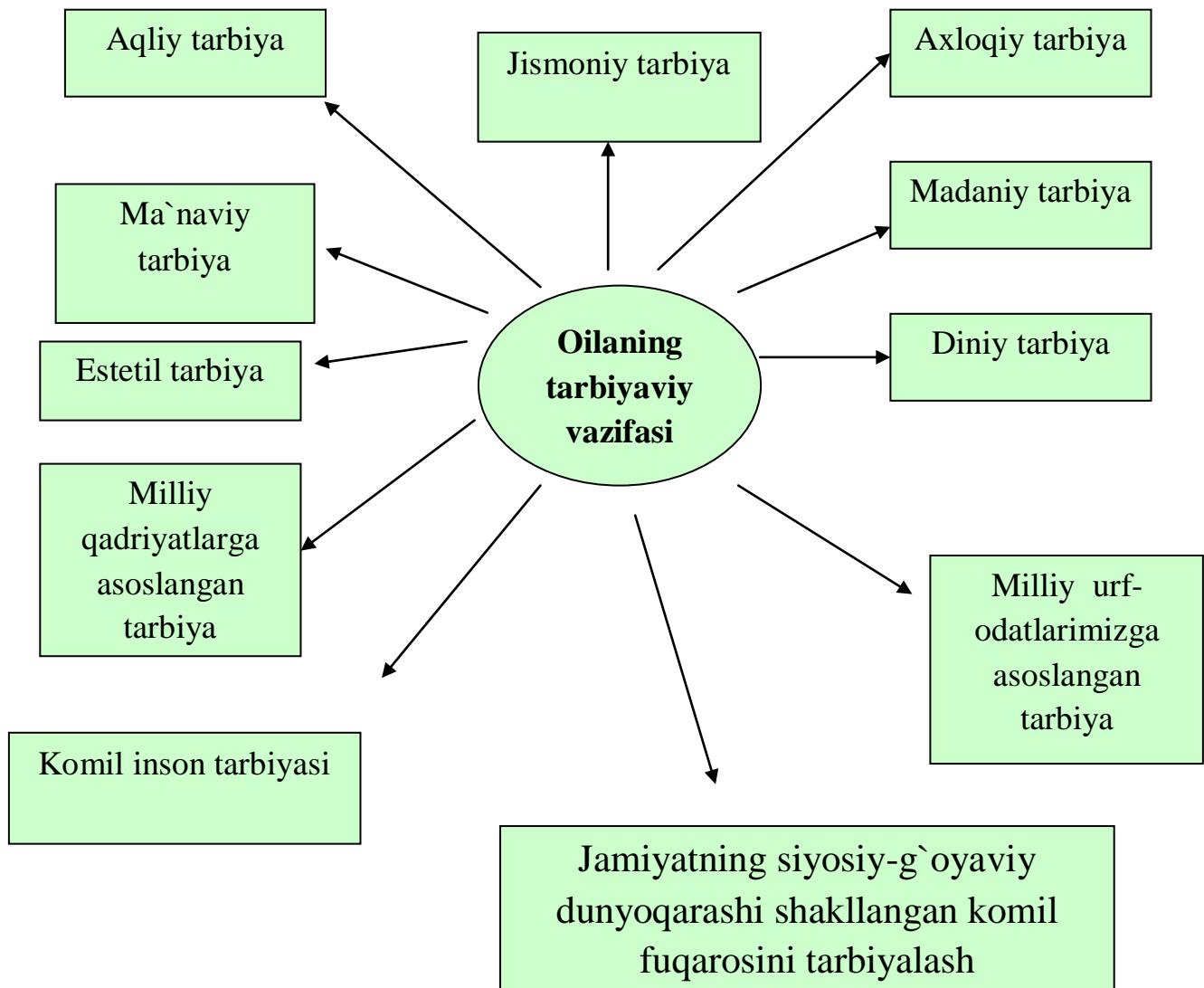
7-rasm (Oilanning iqtisodiy vazifasi)

Oilanning reproduktiv vazifalari

8-rasm (Oilanning peproduktiv vazifalari)

Shaxs ma`naviyati, uning dunyoqarashi, insonning tasavvur va e`tiqodiga aloqador ko`nikmalar majmui asosan oilada shakllanadi, oila haqiqiy ma`naviyat o`chog`i, tarbiya omili va muhitidir.

9-rasm (Oilaning tarbiyaviy vazifasi)

Oilaning kommunikativ funksiyali oila a'zolarining o'zaro muloqot va o'zaro axborot almashishiga xizmat qiladi.

Oilaning kommunikativ vazifasi oila a`zolarining o`zaro muloqat va o`zaro tushunishiga bo`lgan ehtiyojini axborot almashishiga xizmat qiladi.

Kommunikativ – oila a`zolarining muloqatga va o`zaro tushunishga bo`lgan ehtiyojini qondirishga aytiladi.

Oilaning kommunikativ vazifasi yo`nalishlari

Oiladagi o`zaro ichki muloqot xarakteri

Oiladagi yoshi katta a`zolarning o`zaro muloqotida psixologik yondashuvlarning nomayon bo`lishi

Oiladagi axloqiy – psixologik iqlim

Turli ijtimoiy holatlar, vaziyatlar va hissiy madaniyat rivojlanganligi

Odamning axloqiy, ma`naviy va psixologik

Fan texnika rivojlanib odamlar kundalik hayotining urbanizatsiyalashuvi ortib borishi

Oilalarning tobora rivojlanib borayotganligi

Oila a`zolarining bir –biri bilan “Odamlarcha suhbatlasha olishi”.

10-rasm (Oilaning kommunikativ vazifasi)

Oilaning rekreativ funktsiyasining o'zaro jismoniy, moddiy ma'naviy va psixologik yordam ko'rsatish, bir-birlarining salomatligini mustahkamlash, oila a'zolarining dam olishini tashkil etishdan iborat.

Oilaning felitsitologik funksiyasi. Hozirgi zamon oilasining toboro ahamiyati ortib borayotgan funktsiyalardan biri uning felitsitologik funksiyadir. (italyancha felitsiti baxt degani).

Oilaning regulyativ funksiyasi oila a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarini boshqarish tizimini, shuningdek birlamchi ijtimoiy nazoratni, oilada ustunlik va obruni amalga oshirishini ifodalaydi. Bundan kattalar tomonidan yosh avlodni nazorat qilish va ularni moddiy hamda ma'naviy tomondan qo'llat-quvvatlash nazarda tutiladi.

Oilaning relaksatsiya funksiyasi. Hozirgi zamon oilasining eng asosiy funktsiyalaridan bo'lib, oila a'zolarining jinsiy, emotsiyal faoliyatini, ruhiy jismoniy quvvatini, mehnat qobiliyatini yana qayta tiklash demakdir. Ish kuni davomida ko'tarinkilik kuchli zo'riqish bilan ishlagan xodim ishdan so'ng o'z uyida oila a'zolari qurshovida boshqa tashvishlarini unitib, unga ko'rsatiladigan mehr oqibatdan bahramand bo'lган holda ular bilan bo'ladigan o'zaro muloqot ular tomonidan bo'ladigan emotsiyal qo'llab-quvvatlash, beriladigan daldalardan ruhiy quvvat olib, ertangi kun mehnat faoliyatiga o'zini qayta tiklab olish lozim.

Oilada farzand tarbiyasi. Oila-jamiyatning qimmatli javohiri, buloqlarning boshi, tabiatning eng nodir asarlaridan biridir. Javohirga ishlov berib, sayqallab, undan biror narsa yasaganimizdan so'ng uning qimmati bizga ayon bo'lganidek, oilaning muqaddasligini har bir bajarayotgan amalingda, aytgan so'zingda, uni mustahkamlashga bo'lgan ishtiyoq sezilib turganda, bolangni uxlatolmay tuni bilan allalab chiqib, tongda hech qanday charchoq his qilmay nonushta tayyorlash uchun erta uyg'onganda his etasan.

Chunki inson shakllanishida atrof-muhit, ya'ni jamiyatning ta'siri bo'ladi. Bola oldida ovozni ko'tarib gapirish yoki o'zaro janjallar qilish uning

psixikasiga salbiy ta'sir qiladi, bu davrda bola ovoz tonidan har qanday munosabatni farqlay oladi. Ayrim hollarda, aksincha, haddan tashqari erkalatib, uning hamma istaklarini so'zsiz bajarib, faqat bolani sevish unda shuhratparastlik, o'z xatolarini ko'ra olmaslik kabi nuqsonlarning shakllanishiga olib keladi. Bolalar tarbiyasining bosh maktabi eru xotin, ota-onaning o'zaro munosabatidir. Unda qanday fazilatlar bo'lishini xohlashimizni so'z bilan ifodalash orqali chegaralanmay o'z xatti-harakatlarimizda ham aks ettirishimiz zarur. Bolada insonparvarlik, vatanga muhabbat tuyg'ularini yuksaltirish uchun faqat oilani sevish emas boshqa insonlarga ham mehrli bo'lish, beminnat yaxshik qilish singari fazilatlarimiz na'muna vazifasini o'taydi. Bolangiz kelajakda insonlarga shubha ko'zi bilan boqishini istamasangiz unga aslo yolg'on gapirmang, chunki o'zimiz bu yolg'on gapirish xatoligini bilib turib uni aldasak bola ichki tuyg'ulariga yomon ta'sir ko'rsatadi va unda o'zimizga nisbatan ishonchsizlik, bora-bora ota-onani hurmat qilmaslik nuqsonlarining shakllanishiga sabab bo'ladi negaki, bola uchun ota-ona ideal shaxs.Dunyoni bolangizga qanday rangda tasvirlasangiz u o'sha rangda tasavvur qiladi, insonlarni qanday inson sifatida ta'riflasangiz u shunday qabul qiladi.

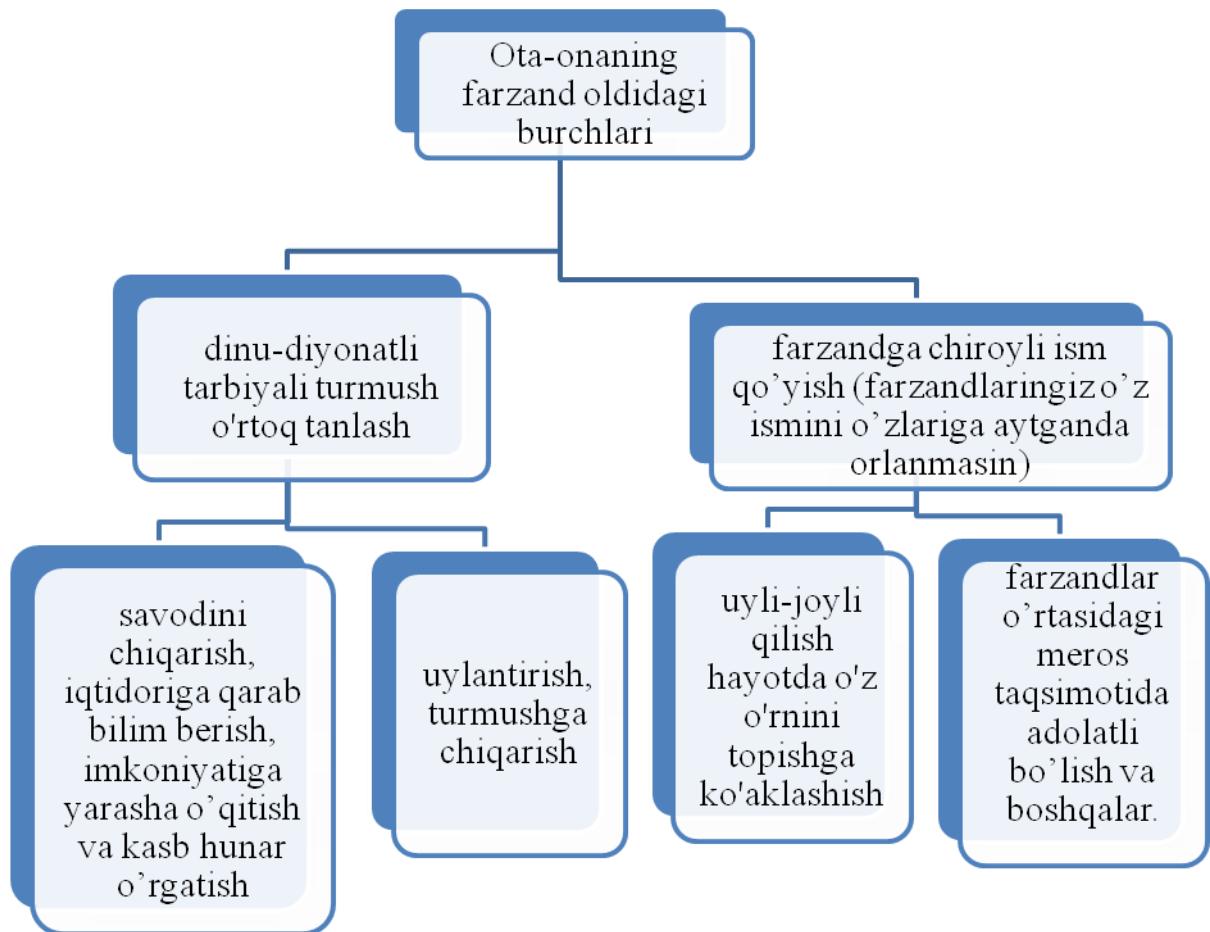
Oilada kelishmovchiliklar, o'zaro nizolar, ajralishlar soni tobora ko'paymoqda. Buning natijasida nozirgi davrda noto'liq oilalar soni ortib bormoqda. Sotsiologik ma'lumotlarga qaraganda balog'atga yetmagan jinoyatchilarining 61 foizini noto'liq oilada o'sgan o'smirlar sodir qilmoqdalar. Buning ham sabablarini aniqlash va bartaraf qilishning nazariy-metodologik asoslarini ishlab chiqish muhim ilmiy muammo bo'lib qolmoqda.

Oila-voyaga yetgan ikki jinsning sevish, ardoqlash, hurmat qilish asosida, ihtiyyoriy ravishda, qalb og'ushi ila tuzilgan qonuniy ittifoqidir.

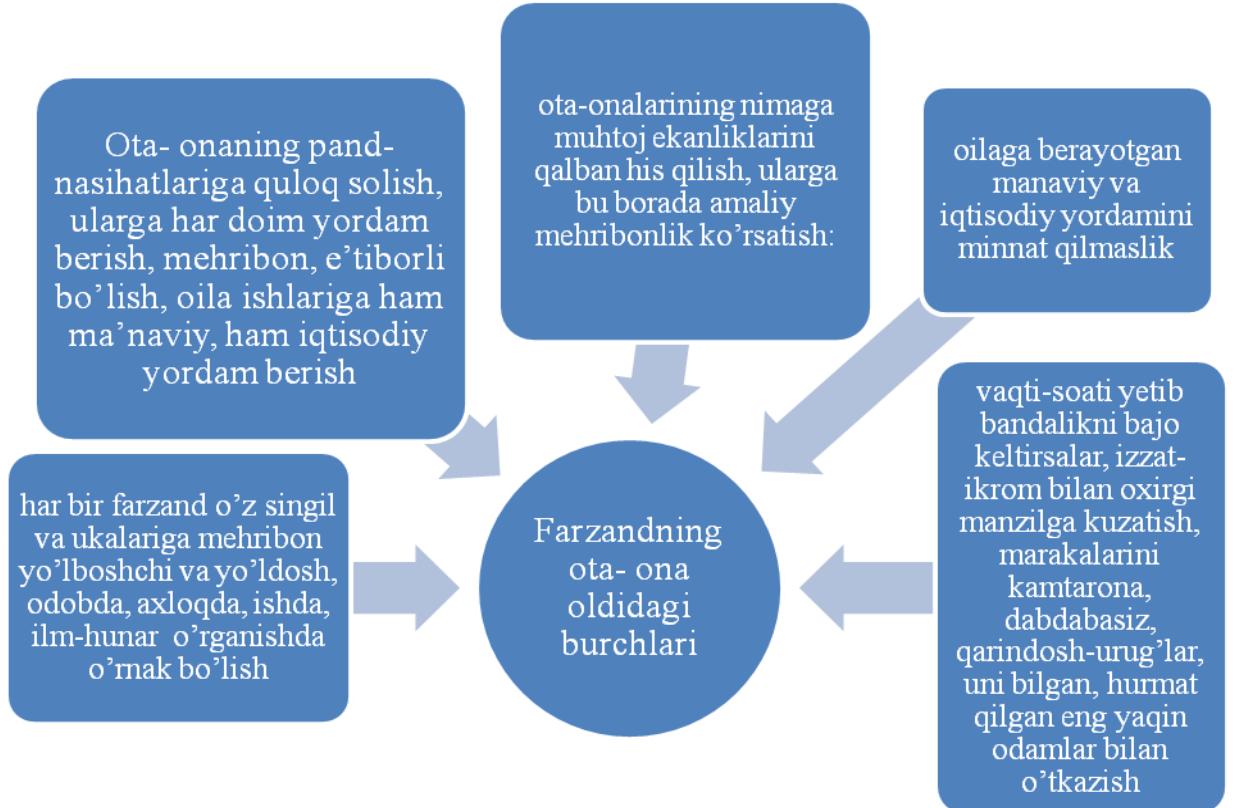
Oila maqsadi-ikki jinsning o'zaro kelishuvi asosida farzandni dunyoga keltirish hamda tabiat va jamiyatning davomiyligini ta'minlash.

Oila vazifasi-er-hotinning birgalikda ho'jalik yuritish asosida oilani ham

ma’naviy, iqtisodiy jinatdan ta’minlash hamda jamiyatga sog’lom, aqlii, har tomonlama barkamol farzand tarbiyalash.

10-rasm (Ota-onaning farzand oldidagi burchlari)

11-rasm (Farzandning ota-ona oldidagi burchlari)

Erkakning vazifasi: Oilani ma'naviy, iqtisodiy qo'llab-quvvatlash, ayoli va farzandlarining tashvishlariga sherik bo'lish, oilaga soya solayotgan xavf-xatarlarga qalqon bo'la bilish, oila azolariga g'amxur bilish,

Ayolning vazifasi, oilada farzand tarbiyasi bilan shug'ullanish, ularni oq yuvib oq tarash, erkakning topib kelgan oziq-ovqatlarini pishirish, mehmon kutish, er va bolalarini ishga va o'qishga kuzatish, kutib olish [26.];

Oila tarbiyasining mazmuni bolalarga ijtimoiy tarbiyaning mazkur yo'nalishlari-jismoniy, axloqiy, aqliy, estetik, mehnat, ekologik, iqtisodiy, huquqiy, siyosiy-g'oyaviy hamda jinsiy ta'lim berish, ularda faoliyat ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Anashu jihatlarni inobatga olgan holda ota-onalar farzandlariga ta'lim-tarbiya berish jarayonida har qanday holatlarda e'tiborsizlikka yo'l qo'ymasliklari darkor.

II.2. Uyushmagan yoshlar bilan ishlashda oila va mahalla institutining o'rni.

XX asr oxiriga kelib xalqimiz taqdirida butunlay yangi tarixiy davr boshlandi. Tarix tajribasi shuni ko'rsatadiki, qaysi davrda, qaysi davlatda, qanday tuzumda bo'lishidan qat'i nazar barkamol avlodni yetuk insonlar qilib tarbiyalash, birinchi navbatdagi ustuvor vazifa bo'lib hisoblangan.

Ma'lumki, yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muhim va dolzARB ahamiyatga ega bo'lib kelgan. Ammo biz yashayotgan XXI asrda bu masala haqiqatan ham hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda. "Tarbiya qancha mukammal bo'lsa, xalq shuncha baxtli yashaydi" [28.32], deydi donishmandlar. Tarbiya mukammal bo'lishi uchun esa bu masalada bo'shliq paydo bo'lishiga mutlaqo yo'l qo'yib bo'lmaydi.

Barchamizga ayon, hozirgi kunda dunyo miqyosida beshafqat raqobat, qarama-qarshilik va ziddiyatlar tobora keskin tus olmoqda. Diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, odamsavdosi, noqonuniy migratsiya, "ommaviy madaniyat" kabi xavf-xatarlar kuchayib, odamzot asrlar davomida amal qilib kelgan e'tiqodlar, oilaviy qadriyatlarga putur yetkazmoqda.

Mana shunday va boshqa ko'plab tahdidlar insoniyat hayotida jiddiy muammolarni keltirib chiqarayotgani-ayni haqiqat va buni hech kim inkor eta olmaydi.

Bunday vaziyatlar albatta yoshlarni ham chetlab o'tmayapti. Ko'plab oqimlar, buzg'unchi va vayronkor g'oyalar, keraksiz va inson ongiga putur yetkazuvchi axborotlar o'qimaydigan, ishlamaydigan va bekorchi yoshlar ongini osongina egallamoqda.

Yoshlar hayoti va taqdiriga daxldor dolzarb masalalar, avvalo, yoshlarning bandligini ta'minlash, ularni katta maqsadlar sari safarbar etish, huquq va manfaatlarini himoya qilish, xususan, uyushmagan yoshlar bilan ishlash-yoshlar siyosatining g'oyat muhim vazifasi bo'lib qolmoqda.

Inson shaxsini, uning yuksak ma'naviy fazilatlarini kamol toptirish milliy

istiqlol mafkurasini shakllantirish, yosh avlodni boy madaniy merosimiz hamda tarixiy qadriyatlarimizga hurmat, mustaqil vatanimizga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalash barchamizning oldimizda turgan muhim vazifalardan biridir.

Prezidentimiz tomonidan belgilab berilgan ustuvor vazifalar qatorida uyushmagan yoshlar bilan ishlash, bu qatlamini o'rganish, ularni birlashtirish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri bo'lib turibdi. Uyushmagan yoshlar kim? Uyushmagan yoshlar qatlami qanday qilib vujudga keldi? Ular jamiyatning qanday qatlami? Bu savollarga javob topish uchun bir raqamga e'tibor qaratsak, bugun O'zbekiston aholisi 33 milliondan oshgan bo'lsa, shularning 10 milliondan ortig'i yoshlar, bu o'n million yoshlarning deyarli yarmidan ko'prog'ini uyushmagan yoshlar tashkil qiladi. Endi savol tug'uladi, uyushmagan yoshlar jamiyatning qanday qatlami? Uyushmagan yoshlar ayni bir vaqtda biror-bir kasb- hunar yoki ta'limning ma'lum bir qismida faoliyat olib bormayotgan, oliy yoki o'rta maxsus ma'lumotga ham ega bo'lмаган, таинлиши билан та'mинланмаган yoshlar tushuniladi.

Uyushmagan yoshlar tushunchasiga yanaham tushunarli, qisqa va aniq ta'rif beradigan bo'lsak, uni quyidagicha izohlab o'tishimiz mumkin.

Uyushmagan yoshlar, ya'ni, ishlamaydigan, o'qimaydigan, tayin bir mashg'ulotga ega bo'lмаган, salbiy ta'sirlarga beriluvchi yoshlarga qarata aytildi.

Shu o'rinda biz uyushmagan yoshlar haqida gapirar ekanmiz o'z navbatida ularning xulqida nomoyon bo'luvchi salbiy xatti-xarakatlarga ham yuzlanib o'tishimiz darkor.

Yuqoridaagi ta'rifdan ko'rinish turibdiki salbiy ta'sirlarga beriluvchi yoshlar xulqida bevosita og'ish yoki deviantlik va tanglik ya'ni stress xolatlari uchrab turadi. Bu tushunchalarga ta'rif berdigan bo'lsak, ular quyidagicha bo'ladi;

Og'uvchi xulq (deviant, lot. deviatio - og'ish) deb, kishining qilmishlari, faoliyati turi odatiy, umum e'tirof etilgan me'yordan farq qiladigan yoki u o'zi a'zosi bo'lgan jamiyat tomonidan qabul qilingan me'yorlarga

moskelmay, barqaror ravishda ularning ijtimoiy me'yorlaridan og'ishida namoyon bo'ladigan axloqqa aytildi [28.42]. Demak, deviant xulqli shaxs deb, birinchi navbatda, axloqiy jihatdan qarindosh urug'lari va do'stlarining ko'nglini og'ritadigan va atrofdagilarning hayoti uchun xavf tug'diradigan shaxslarga (individlarga) aytildi.

Tanglik ya'ni stress — inson organizmining haddan tashqari zo'riqish, salbiy emotsiyalar yoki oddiygina zerikishga bo'lgan javob reaktsiyasidir [34.71]. Stress chog'ida inson organizmi yechim izlashga undaydigan adrenalin gormoni ishlab chiqaradi. Kichik miqdordagi stress hamma uchun kerak, chunki bu kishini fikrlashga, muammodan chiqish yo'lini topishga undaydi, stresssiz hayot zerikarli bo'lar edi. Boshqa tomondan, agar stress juda ko'p bo'lsa, tana zaiflashadi, kuchsizlanadi va muammolarni hal qilish qobiliyatini yo'qotadi.

Ushbu muammoga bir qancha ilmiy tadiqotlar bag'ishlangan. Stressning paydo bo'lish mexanizmlari batafsil o'rganilib chiqilgan va juda murakkabdir: ular bizning gormonal, asab va qon tomir tizimlarimiz bilan bog'liq. Bulardan ko'rinish turibdiki uyushmagan yoshlardan ishlashda, ularning xulqi va holatini inobatga olgan holda faoliyat olib borish kerak. Bunda faoliyat maydoni ma'lum bir hududni emas balki butun Respublikani qamrab olish lozim.

Shu nuqtai nazardan mamlakatning turli nuqtalarida, xususan, chekka tumanlar va qishloq joylaridagi uyushmagan yoshlardan taqdiri bilan bog'liq masala hukumat tomonidan jiddiy e'tiborga olinib, muqim ish faoliyati mavjud bo'lmasligi, maqsadsiz yoshlardan safi kengayishini oldini olish chora-tadbirlari asosiy o'ringa chiqmoqda.

Muammo shundaki, jamiyatda bekorchi, umumiyligi ezgu maqsad ostida birlashmagan yoshlarning soni ko'payishi, ertangi kunda butun yoshlardan hayotida, kerak bo'lsa butun mamlakat taqdirida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan salbiy holatlarga zamin yaratishi barchani o'yga toldirishi tabiiydir.

Shunday ekan har bir ilimli va ziyoli insonlar ishlamaydigan, o'qimaydigan, tayin bir mashg'ulotga ega bo'lmasligi, salbiy ta'sirlarga

beriluvchi yoshlarga nisbatan befarq bo'lmasligi lozim. Ular bilan doimiy ishslash, iloji boricha bandligini ta'minlash jamiyatda sodir etilishi mumkin bo'lgan jinoyatlar sonini kamaytiradi.

Sodir etilayotgan jinoyatlar, huquqbazarlik holatlari tahlil qilinganida, ular asosan hech qayerda ishlamaydigan va o'qimaydigan shaxslar yoki uyushmagan yoshlar tomonidan sodir etilayotgani ayon bo'ldi. Jinoyat va huquqbazarliklarning oldini olishning samarali yo'li bo'lган profilaktika tadbirlariga taklif etilayotgan mutasaddilar doirasini yanada kengaytirish, uyushmagan yoshlarga aniq ish taklif etish, navqiron avlodning bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishni ta'minlashimiz kerak.

Bizning jamiyatimizda uyushmagan yoshlar qatlamning yosh guruhlari o'rtacha 19-24 hamda 26-30 yoshgacha bo'lган yoshlar tashkil qiliyapti. Birinchi guruh yoshlari asosan o'rta-maxsus ta'lim bitiruvchilari bo'lib, ular kollejlar hamda akademik litseylarni tugatib, yo'liy o'quv yurtlariga hujjat topshirishadi, yoki o'z sohasi bo'yicha ish berayotgan idora va tashkilotlar bilan shartnomalardan tuzib ishga qabul qilinadilar, lekin ularning barchasi ham ishda qolib, uni davom ettirishmaydi. Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarining bitiruvchilarining faqat 10 foizigina birinchi yili o'qishga kira olayapti xolos. Qolgan yoshlar o'qishni davom qilish uchun qayta tayyorlanishadi, boshqalari esa o'qishni ham davom ettirishni istashmaydi, tayinli ishga ham joylasha olmaydi, bular uyushmagan yoshlar qatlamining birinchi guruhi hisoblanadi. Ikkinchi guruh yoshlari esa o'qishni davom ettirmagan, xalqimiz tili bilan aytganda "Qora mehnat" orqali u yer, bu yerda kunini o'tkazib yurgan, yoki oliy o'quv yurtini tugatib, yetarli ko'nikma va malakaga ega bo'la olmaganligi tufayli, o'z sohasida ishi yurishmagan ularning tili bilan aytganda "o'ziga loyiқ ish" topolmagan katta yoshdagи yoshlarni kiritishimiz mumkin, bu esa uyushmagan yoshlar qatlamining ikkinchi guruhi sanaladi. Bundaylarni hozirda har yerda ko'rishimiz mumkin. Ularning ko'pchiligi o'ziga mos ish topa olmaganidan xorijga ish izlab ketayotgani hamda u yerda pul topish uchun

nihoyatda jirkanch, qabix ishlarga qo'l urayotganini ham aytishimiz lozimdir.

Hozirgi paytda radio, televideniyada qulog'imizga chalinayotgan ba'zi bir davlatlarda sodir bo'layotgan voqealarning ijrochilar aynan mana shunday mo'may va oson pul topish uchun xorijga ketganlardan chiqayotgani yoki yovuz kuchlarning tinchlik-osoyishtalikni yo'q qilishga urinishlari ularning quruq va'da- aldroviga uchib, ma'naviy asir bo'lib qolgan, jamiyatda o'z o'rnini topa olmay yurgan xuddi shunday shaxslardan kelib chiqayotganligi, hayotning o'zi bu dolzarb mavzuni oldimizga ko'ndalang qo'yayotganining yaqqol isboti bo'la oladi.

Endi esa uyushmagan yoshlar qatlami qanday vujudga kelayotgani haqida fikr yuritsak. Bunday holatga asosiy sabab, birinchi navbatda hali saviyasi past bo'lган ota-onalarni hamda ularning farzandlariga berayotgan tarbiyasini ko'rsatishimiz mumkin. Ba'zi odamlarimizdagi hali-hanuz saqlanib qolayotgan eskicha fikrlash va qoloq dunyoqarash bu muammoning asosiy omilidir. Ota-onalarning yoshligidan bolalarga berib kelayotgan "o'qib nima qilasan, undan ko'ra ishni qil, qorning shunday to'yadi, o'qib dunyoni olib berasanmi" qabilidagi fikrlari yoki bo'lmasa, bolalarni yoshligidan o'qib, ilm olishga yo'naltirmay "qora mehnat" ga jalb qilib, shu bahonada o'qishdan bolani chalg'itib, buning ustiga durustroq kasb - hunar ham o'rgatolmay, lo'nda qilib aytganda "sixni ham kabobni ham kuydirishlari" masalaning og'riqli nuqtalaridan biridir.

Oldimizda turgan muammolarni yechishda har bir ikir-chikir sabablarga nazar tashlash o'rinnlidir. Bolaning yosh paytidagi o'tkir zehnli, barcha narsani qabul qilishga qodir bo'lган paytda, ularni durust kasb hunar yoki o'qishga yo'naltirish o'rniga bolalarni ko'chada vaqtini bekor o'tkazishiga ruxsat bergen, har safar mакtabga yo o'qishga ketayotganida kissasini pul bilan to'ldirib jo'natayotgan, hali endi shakllanish bosqichida turgan bolalarga mobil telefon, kompyuterlar olib berib, ularni nazoratsiz, o'z xohishiga tashlab qo'yan ota-onalar oramizda yo'q emas. Hech qaysi bola yoshligidan kitob o'qishni xohlab,

ota-onasidan iltimos qilmaydi, ular bu paytda qiziqqon, o'zin-kulguga o'ch bo'lishadi, lekin unga yoshligidan ota-onasi zarur tarbiyani berib, o'qishga hamda kasb-hunarga yo'naltirsa albatta undan keljakda jamiyatga va oilasiga nafi tegadigan shaxs bo'lib ulg'ayadi. Lekin buning o'rniga bolaning yoshlikdan o'zin-kulgu va o'tkinchi narsalar bilan band bo'lib, mobil telefon va kompyuterlar og'ushida o'sgan boladan nimani kutish mumkin? Zeroki yoshlikda berilgan tarbiya insonning keljakda qanday shaxs bo'lib ulg'ayishida katta o'rinn tutadi.

Biz yosh avlodga ilm-fan hamda kasb-hunarni yoshligidan ongiga singdirib borishimiz kerakki, zero u ulg'ayganda buning foydasi hamda berilgan tarbiyaning to'g'rilibini ongli ravishda tushunib yetsin. Agar shunday qila olsak u o'qishning foydasini o'zi anglab yetadi, boshini kitobdan ko'tarmaydi, unga hech qanday kompyuter o'yinlari-yu mobil telefonlarning keragi bo'lmaydi. Uni o'qishga majburlab, nasihat qilish kerak bo'lmaydi.

Bir qancha rivojlangan mamlakatlarda, misol uchun Yaponiyada ana shunday uzviy ta'lim va tarbiya birga olib boriladi. Yapon yoshlari o'qishni barcha narsadan afzal bilishadi Yaponiyada barcha joylarda metrolarda, xiyobonlarda, ko'chalarda, xoh yirik shahar bo'lsin xoh chekka qishloq- hamma yerda bukshop hamda bukkafelar bor, yapon yoshlari barcha yerlarda o'tirib tinimsiz ilim olish payida bo'lishadi, ularni boshqa hech narsa qiziqtirmaydi.

Yapon maktablarida davomat 99,9% ni tashkil qiladi, hech qaysi o'quvchi maktabga o'quv formasisiz kelmaydi. Fan imtihonlarida tartib shunchalar yuqoriki, yapon o'quvchi-talabalari bir-biridan ko'chirish bir-biriga yordam berish yoki har xil ko'zbo'yamachiliklarni hayollariga ham keltirishmaydi, barchalari o'zлari uchun o'z kelajaklari uchun harakat qilishadi. Yaponiyada ta'limda milliy an'analar hamda yaponcha tarbiya ruhi ta'lim bilan uyg'unlashib ketgan va hozirgi kunda dunyoning yetakchi mutaxassislari yaponiyadan yetishib chiqayotganligi, davlat yalpi ichki maxsulotinig oshishi, eng muhim jamiyatdagi ishsizlar sonining kamligi yapon ta'lim tizimining naqadar samarali

ekanligini isbotlaydi.

Barcha narsa hatto, jamiyatdagi ko'plab yechimini kutib turgan muammolarning asl sababi to'g'ri tarbiyaga borib taqalar ekan, shu o'rinda ota-onalar hamda jamiyatning uzviy bog'liqligini ta'minlash kerak. Shunday ekan yosh avlod o'qish bilan band emasmi uni ma'lum bir mashg'ulot, yumush yoki ish bilan ta'minlanishi lozim. Ularni nazoratsiz qoldirmay doimiy faoliyatga undash burchimizdir. Buning uchun biz ota-onalar bilan uchrashuvlar o'tkazishimiz, ularning ma'naviyatini, saviyasini oshirishimiz kerak, bunda albatta jamiyat institutlarinig o'rni katta bo'ladi.

Mutaxassislar global iqtisodiy inqiroz oqibatlari tufayli jahonning turli hududlarida millionlab yoshlar ishsizlik girdobiga tortilayotgan bir paytda O'zbekistonda yoshlar bandligini ta'minlash barqaror sur'atlarda o'sib borayotganini ta'kidlab, buning asosiy sababini mamlakatimizda ish o'rni yaratish bo'yicha o'ziga xos yo'l tanlangani hamda ijtimoiy himoyaga katta e'tibor qaratilayotgani bilan izohlashmoqda.

Darhaqiqat, mustaqillikning dastlabki davrlaridan boshlab yurtimizda aholi, xususan, yoshlarni ish bilan ta'minlash masalasi eng muhim vazifalardan biri sifatida kun tartibiga qo'yildi. Avvalo, yigit-qizlarning doimiy mehnatda band bo'lishini kafolatlashning huquqiy asoslari yaratildi. Jumladan, istiqlol yillarda qabul qilingan Mehnat kodeksi, «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida»gi va «O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida» gi qonunlar va boshqa me'yoriy hujjatlar yoshlarning, ayniqsa, kasb-hunar kolleji bitiruvchilarining ishli bo'lishiga mustahkam zamin hozirlamoqda.

Uyushmagan yoshlar bilan ishslashda ularning faqatgina bandligini ta'minlash bilan chegaralanib qolmasligimiz lozim, ular bilan samarali ishlarni olib borish uchun yoshlarning ta'lim-tarbiyasi bilan ham alohida shug'ullanish kerak.

Bu haqda mamlakatimiz prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev

quyidagicha fikrlar bildiradi.

“Biz ta’lim va tarbiya tizimining barcha bo’g’inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o’zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz. Yosh avlod tarbiyasi haqida gapirganda, Abdurauf Fitrat bobomizning mana bu fikrlariga har birimiz, ayniqsa, endi hayotga kirib kelayotgan o’g’il- qizlarimiz amal qilishlarini men juda-juda istardim.

Mana, ulug’ ajdodimiz nima deb yozganlar: “Xalqning aniq maqsad sari harakat qilishi, davlatmand bo’lishi, baxtli bo’lib izzat-hurmat topishi, jahongir bo’lishi yoki zaif bo’lib xorlikka tushishi, baxtsizlik yukini tortishi, e’tibordan qolib, o’zgalarga tobe va qul, asir bo’lishi ularning o’z ota-onalaridan bolalikda olgan tarbiyalariga bog’liq”[10.36]. Qarang, qanday bebahoh, oltinga teng so’zlar! Bugungi kunda yon-atrofimizda diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, “ommaviy madaniyat” degan turli balo-qazolarning xavfi tobora kuchayib borayotganini hisobga oladigan bo’lsak, bu so’zlarning chuqur ma’nosи va ahamiyati yanada yaqqol ayon bo’ladi. Haqiqatan ham, hozirgi vaqtida yoshlar tarbiyasi biz uchun o’z dolzarbliyi va ahamiyatini hech qachon yo’qotmaydigan masala bo’lib qolmoqda.

G’arazli kuchlar sodda, g’o’r bolalarni o’z ota-onasiga, o’z yurtiga qarshi qayrab, ularning hayotiga, umriga zomin bo’lmoqda. Bunday keskin va tahlikali sharoitda biz ota-onalar, ustoz-murabbiylar, jamoatchilik, mahalla-ko’y bu masalada hushyorlik va ogohlikni yanada oshirishimiz kerak. Bolalarimizni birovlarning qo’liga berib qo’ymasdan, ularni o’zimiz tarbiyalashimiz lozim. Buning uchun yoshlarimiz bilan ko’proq gaplashish, ularning qalbiga quloq solish, dardini bilish, muammolarini yechish uchun amaliy ko’mak berishimiz kerak. Bu borada uyushmagan yoshlar bilan ishlashga alohida e’tibor qaratishimiz zarur.Bu vazifalarni amalga oshirishda biz asrlar mobaynida shakllangan milliy an’analaramizga, ajdodlarimizning boy merosiga tayanamiz. Farzandlarimiz, ayniqsa, qizbolalarning zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini,

xorijiy tillarni egallashlari, har tomonlama sog'lom va barkamol bo'lib, hayotdan munosib o'ren topishlari uchun barcha kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etamiz” [10.49]. Bola tarbiyasi insoniyat mavjudligining muhim sharti hisoblanganligi bois, u dunyoga kelmasdanoq tarbiyaviy tadbirlarni boshlab yuboriladi. Shunday bo'lsada jamiyatda qanchalik tarbiyaviy ta'sir ko'rsatilmasin, xulq-atvorida salbiy illatlarga moyil, ijtimoiy me'yordlarni qabul qilolmaslik xohishi, hatti-harakatlarini nazorat qilishdan holi bo'limgan bolalarni uchratamiz.

Chunki tarbiyasi qiyin bolalarda bir qator o'ziga xos tipik illatlar kuzatiladiki, ular:

- ota-onalar, pedagoglar va boshqa katta yoshdagilar bilan munosabatda
- o'rtoqlari, sinfdoshlari va boshqa tengdoshlari bilan munosabatda
- o'ziga munosabatda va o'zini-o'zi tushunishda
- ichki yagonalik, boshqalar bilan birlashuv bo'la olmasligi
- o'qishdagi qiyinchiliklarni boshdan kechirushi kabi tipik illatlar kuzatiladi[15.48].

Ushbu illatlardan bolalarni xalos etish yoki ularni oldini olish uchun qanday-pedagogik-psixologik yordam ko'rsatish mumkin. O'ylaymizki, tarbiyasi qiyin bolalarga pedagogik-psixologik yordam ko'rsatishning o'ziga xos tartibi bo'lish kerak.

Bugungi kun pedagogik-psixologik tajribalar tarbiyasi qiyin bolalarga pedagogik-psixologik yordam ko'rsatish uchun quyidagi tartibda ish tutishni taqazo etmoqda:

1. Yosh jihatlariga qarab profilaktika va psixokorreksiya ishlarni boshlash talabi.

Tarbiyasi qiyin bolalarning aynan o'smirlik yoshida xulqdagi qat'iy buzilish shakllangan vaqtida, profilaktik va korreksion tadbirlarga qo'l uriladi. Lekin xulq- atvordagi o'zgarish bolalik davrida namoyon bo'lgan chog'da, unga chora ko'rish maqsadga muvofiqdir. Shu bois kichik mакtab yoshidayoq

maqsadli proflaktika va psixokorreksiya ishlarini ancha ilgari boshlash lozim.

2. Ishni differensial va individual tashkil etish.

Bunda bolalarning tarbiyaviy-profilaktik jarayonda yosh va jinsiga qarab differensial hamda ularni har birini individual xususiyatlarga qarab ishni rejaliashtirish.

3. Ishdagi xilma-xillikni ta'minlash, ya'ni vaziyat, shart-sharoitga qarab usullar, vositalardan foydalanish.

4. Insoniylik munosabatidan yondoshish.

Bolalar bilan ishlayotganda ularni har bir toifasiga qanday millatga xosligi, dunyoqarashi, dinidan qat'iy nazar ishonch uning qiziqishlarini hisobga olib, unga ochiq ko'ngillik bilan munosabat o'rnatish lozim.

5. Mintaqaviy xususiyatlarni hisobga olish.

Tarbiyasi qiyin bolalar bilan tarbiviyl-profilaktik tadbirlarni o'tkazish jarayonida ularni ijtimoiy—madaniy va iqtisodiy vaziyatlarga tayanib, u tashkil etilayotgan mintaqaning xususiyatlarini hisobga olish lozim. Albatta yuqorida sanab o'tilgan talablar umumiydir, ammo tarbiyasi qiyin bolalar bilan ishlayotgan vaqtda ularga pedagogik-psixologik yordam ko'rsatish uchun bir qator metod, amallar va taktlardan foydalanishni bilish lozim.

Tarbiyada ta'sir ko'rsatish metodlarining taqdirlash va jazolash jabhalariga alohida e'tibor beriladi. Tarbiyasi qiyin bolalar bilan ishlash jarayonida ham pedagog-tarbiyachilar ulardan samarali foydalanishlariga to'g'ri keladi. Taqdirlash bola hatti-harakatlarida ijobiy sifatlarni tarkib topishi va mustahkamlanishi uchun, jazolash esa ixtiyorsiz namoyon bo'ladigan salbiy fazilatlarni tormozlash va ulardan ogoh etish maqsadida foydalaniladi. Jazolash ham adolatli va bolaning shaxsini kamsitmagan holda samarali tashkil etilishi zarur. Tarbiyaviy vositalar orasida tarbiya amallari borki, ularni samarali tashkil etish va amalga oshirish ijobiy natijalarga olib keladi. Tarbiya amallari tarbiya metodlarining tarkibiy elementlari bo'lib, ular tarbiyaviy ta'sir samaradorligini ta'minlashga yordam beradi.

Yosh avlodga ta’lim-tarbiya berish, ularning ong-u shuuriga vatanparvarlik va sof insoniy fazilatlarni singdirib borish, milliy qadriyatlarimizga hurmat-ehtirom tuyg’ularini shakllantirish har qanday taraqqiyot yo’lidan borayotgan davlat uchun muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu borada davlat tomonidan, yoshlarni ijtimoiy jihatdan shakllantirish va ularning intellektual, ijodiy va boshqa yo’nalishdagi salohiyatini kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratilishini nazarda tutadigan ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy va huquqiy chora-tadbirlar tizimini umumlashtirgan huquqiy poydevor yaratilib, “Yoshlarga oid davlat siyosati to’g’risida”gi qonunida mustaxkamlab qo’yildi.

Yaratilgan qonun hujjatlari va tizimli islohotlar jamiyatda yoshlar qatlaming maqsad-muddaolarini, talab va istaklari mushtarakligini o’zida ifoda etadi. Ya’ni mamlakatdagi yoshlarning barcha toifa va guruhlarini qamrab olgan holda, yoshlarga oid davlat siyosati sohasidagi munosabatlarni demokratik prinsiplar asosida tartibga soladi.

Bugun ayni dolzarblik kasb etayotgan mazkur sohadagi ishlar, yoshlar qatlami, ayniqsa, uyushmagan yoshlarning tarbiyasi va ularning jamiyatdagi o’rnini topishiga ko’maklashish, bir ezgu muddaoda jipslashtirishni birinchi navbatda zamonning o’zi talab etayotgani sir emas. Globallashuvning bu taxlitda tus olib, dunyo miqyosida qarama-qarshiliklar va turli ziddiyatlarning tobora keskin ko’rinishga kelishi, g’oyaviy tahdidlarning insoniyat hayotida jiddiy muammolarni keltirib chiqarishi, yoshlar masalasiga yanada e’tiborliroq bo’lishga undaydi. Bu jarayon esa, yoshlarni dunyoqarashi va hayot tarziga ta’sir etib, aldovlarga ergashish, salbiy illatlarga moyillik kayfiyatini kuchaytirmoqda. Natijada yoshlar o’rtasida huquqbuzarlik, turli diniy oqimlarga qo’shilib qolish, jinoyat sodir etish holatlarining ko’payib borishi ko’zga tashlanmoqda.

2018 yilda yoshlar ishtirokida 1 million 740 mingga yaqin huquqbuzarlik, 23 ming 440 ta jinoyat sodir etilgani, yosh oilalar o’rtasida 8

mingdan ortiq ajralish holati qayd etilganini tahlillar ko'rsatmoqda. Aslida tahlillarning soni emas, ularning ijtimoiy xavfi ustida bosh qotirish, muammoning asl yechimini topish va bartaraf etish borasida aniq dasturlarni ishlab chiqish va uni real hayotga tatbiq etish masalasi kechiktirib bo'lmas vazifa bo'lishi lozim. Jamiyatdagi har bir yigit - qizning ehtiyojlarini hisobga olib, ularning dardu-tashvishlariga qulqoq tutib, loqayd bo'lmay, ular tomonidan sodir etiladigan ko'ngilsiz hodisalarini olidini olish va to'g'ri yo'lga yo'naltirishdagi dastlabki vazifa bu - to'g'ri va vaqtida berilgan tarbiya sanaladi.

Bundan bir necha asr muqaddam yashagan mashhur faylasuf Suqrot yoshlar tarbiyasi haqida to'xtalib, "Tarbiya qiyin ish va uning sharoitlarini yaxshilash har bir kishining muqaddas burchidir"[38]deb ta'kidlagan. Bundan ko'rindiki, yoshlar tarbiyasida, uning ertangi kunda egallaydigan ilm-ma'rifati yo'lida har bir shaxs, kerak bo'lsa, butun bir jamiyat daxldorligini ko'rsatadi. Qachonki yosh avlod tarbiyasi mukammal bo'lsa, jamiyat saodatga erishadi, ilm-fan taraqqiy etib, farovon turmush tarzi yanada jadallaydi. Qachonki yosh avlod jamiyat e'tibordan chetda qolsa, shuningdek, davlat tomonidan ularning tarbiyasi va bilim olishiga kamarbasta bo'linmasa, ijtimoiy hayotda ham yuksalishga erishib bo'lmaydi.

Shu ma'noda bugun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev tomonidan, yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishda yoshlarning barcha toifalarini, ayniqsa uyushmagan yoshlar ustida ishslash va ularning tarbiyasiga alohida e'tibor qaratilib, "Tarbiya qancha mukammal bo'lsa, xalq shuncha baxtli yashaydi"[11.37]g'oyasi asosida tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Xususan, "Buyuk kelajagimizni mard va olujanob xalqimiz bilan birga quramiz" asarida yoshlar taqdiriga daxldor masalalarga to'xtalib, "Qayerda, qaysi lavozimda ishlashimizdan qat'i nazar, bolalarimiz bilan gaplashib, ularni ko'ngliga yo'l topib, yurish-turishi, xatti-harakatidan xabardor bo'lib borishimiz kerak. Ayniqsa, uyushmagan yoshlarga alohida e'tibor berishimiz lozim. Chunki odamlar, jamiyat e'tibordan chetda qolgan bolaning ko'ngli o'ksik bo'ladi,

alamzada bo'ladi. Kim qayoqqa tortsa, nimaga qiziqtirsa, shu yoqqa qarab intiladi [22.83]-deya bayon qilingan. Endilikda keng jamoatchilik, davlat va nodavlat tashkilotlar, mahalla va eng asosiysi yoshlari bilan ish olib boruvchi mutasaddilar o'z faoliyati davomida yurtimizning chekka hududlaridagi uyushmagan yoshlari qatlami bilan atroflicha shug'ullanishi zarur.

Mamlakatimizda sog'lom avlodni tarbiyalashga qaratilayotgan doimiy e'tibor, yoshlarga oid davlat siyosati xalqimiz qalbidan chuqur joy olib kelmoqda. Bu boradagi har bir qadam odamlarning quvonchiga sazovor bo'lmoqda. Bugun keng ko'lamli sohaga, umummilliy harakatga aylangan bu islohotning tamal toshi mustaqilligimizning dastlabki kunlaridayoq qo'yilgan.

Istiqlol yillarda birinchi Prezidentimiz tomonidan ishlab chiqilgan taraqqiyotning "o'zbek modeli"ga xamda kuchli ijtimoiy siyosat prinsiplariga asoslangan holda yoshlari xuquq va manfaatlari Konstitutsiyamiz va qator qonunlarimizda mustahkamlab qo'yildi. 1991-yil 20-noyabrdago qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida" [30.46]gi qonun yoshlarning ijtimoiy hamda ma'naviy kamol topishi uchun shart-sharoit yaratib berishga qaratilgan yoshlarga oid siyosatni ishlab chiqish va uni amalga oshirishning qonuniy asosini yaratib berdi.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jamiyatimizning har bir soxasida ko'zga tashlanmoqda. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda, xususan, fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarishiga alohida e'tibor qaratiladi. Yurtimizda o'zini-o'zi boshqarish tizimining asosiy bo'g'inini mahallalar tashkil etadi. Mahalla fuqarolar o'rtasida o'zaro hurmat, yaxshi qo'shnichilik, mehr-oqibat munosabatlarini shakllantirish, ijtimoiy-siyosiy barqarorlik, tinchlik va osoyishtalikni ta'minlashning zarurligini keng targ'ib qilish, yosh avlodni milliy mafkura, vatanparvarlik va insonparvarlik ruhida tarbiyalash funksiyasini bajaruvchi ijtimoiy institutdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev "Birinchi vazifa - biz uchun muqaddas bo'lgan oila asoslarini yanada mustahkamlash,

honadonlarda tinchlik-xotirjamlik, ahillik va o'zaro hurmat muhitini yaratish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni aniq mazmun bilan to'ldirishdan iborat bo'lmos'i zarur. Ikkinchi vazifa - ayollar o'rtasida jinoyatchilik, oilalarda ajralishlar ko'paygani, yoshlarning turli diniy-ekstremistik oqimlar va terroristik tashkilotlar ta'siriga tushishi kabi xalqimizga xos bo'limgan achchiq va noxush masalalar bilan bog'lik", deya alohida ta'kidlab o'tdi [12.43]. Yoshlar ongida milliy g'oyani shakllantirishda diniy va dunyoviy qadriyatlarning uyg'unlashuvi, oila va jamiyatdagi muhitning tarbiyaviy ta'siri va ilm-ma'rifatning o'rni beqiyosdir.

Eng qadimiy qadriyatlarimizdan xisoblangan, xalqimizning qon-qoniga singib ketgan, uning turmush tarzini o'zida to'la mujassam etgan mahallaning jamiyatdagi o'rni mustaqilligimiz tufayli qayta tiklandi. O'zbek mahallasi xalqimizga xos donishmandlik timsoli sifatida tarixda ham o'z jozibasi, xalqchilligi, hayotiyligi, betakrorligi bilan dunyo ahli tafakkurini o'ziga jalb qilgan. Moziydan tortib xozirgacha davlatlar o'zining ko'pgina ezgu amallarini, yaxshi, xosiyatli, barakatli tadbirlarini, hayotiy muhim masalalarini mahallada oqsoqollar, faollar, akl zakovati, adolatli nazorati bilan amalga oshirib hal qilibkeladilar.

Bugungi kunda mahallaning ma'naviy sohada dolzarb masalalardan biri bu yoshlar tarbiyasi hisoblanadi. Mahallada insonlarni ma'naviy, siyosiy, ijtimoiy, xuquqiy, shuningdek, estetik tarbiyalashda ham boshqa davlat va nodavlat tashkilotlarga nisbatan alohida mavqega ega, chunki mahalla aholiga eng yaqin tashkilot xisoblanadi.

Farzandini dunyoga keltirgan har qaysi ota-onan uning jismonan sog'lom, aqlan teran, yetuk, komil inson bo'lib yetishishi va baxtli hayot kechirishini hohlaydi. Kelajakda farzandlarini jamiyat hayotida o'z o'rnini topib, unga raxmatlar olib kelishlarini va bundan g'urur tuyg'usini tuyushni istashadi. Aksincha, yaxshi tarbiya topmagan farzandlar qilmishi ota-onaga la'nat olib kelishi hech kimga sir emas. Bu oiladagi va mahalladagi tarbiya masalasidir.

Shuningdek, farzand tarbiyalayotgan ota-onalar farzandlarining tashqi olamga bo'lgan munosabatlarini doimo kuzatib borishlari joiz. Bolaning qaysi ranglarga qiziqishi, qanday musiqalar uning kayfiyatiga qay darajada ta'sir o'tkazishini, qaysi ertaklarni yoqtirishini bilish juda muhim. Bunday omillar bolaning tabiatga va jamiyatga bo'lgan ilk munosabatini belgilab beradi. To'g'ri, ba'zi oilalarda tarbiyaga alohida e'tibor qaratilmaydi. Bolaga rangli kog'oz va qalamlar, rasmi kitoblarlar, ertak kitoblar olib berish yoki tabiat qo'yniga olib chiqib unga chiroyli manzaralarni ko'rsatish qiyin yumushday tuyulishi mumkin. Bu vaziyatda e'tiborsiz qolgan bola o'zining ruhiyatidagi estetik ehtiyojini qondirolmasdan, yuzaga kelgan bo'shliqni ko'chadan - internet kafelardagi yovuz o'yinlar orqali to'ldiradi.

Ikkinchidan, farzandiga tarbiya berish tugul, umuman unga e'tibor qaratmasdan o'z holiga tashlab, faqatgina moddiy ehtiyojlarni qondiruvchi ba'zi ota-onalarning bu qarorlari endigina ongi rivojlanayotgan bolaning hayotga bo'lgan munosabatida gedonistik qarashlarni shakllantirishi mumkin.

Demak har bir oilada oila boshliqlari tarbiyani o'z qo'llarida ushplashlari, shuningdek, farzandlarga har jabhada o'rnak va namuna bo'lishlari lozim. Shundagina madaniyat, xususan, estetik madaniyat shakllanadi.

Yoshlarimizning barkamol bo'lib etishishida mahalla, oila jamoat tashkilotlari va ta'lim muassasalari alohida o'rinnegallaydi. Kelajak avlod haqida qayg'urish, sog'lom, barkamol insonni voyaga yetkazishga intilish xalqimizga xos milliy xususiyatlardandir. Darhaqiqat, barkamol avlod dastlab oilada vujudga keladi, oila muhitida yaxshi yoki yomon insonlar bo'lib voyaga etadi.

Haqiqatan ham har bir ota-onasi o'z farzandining tarbiyasi uchun javobgar hisoblanadi. Farzandlarimizning tarbiyalashning muhim shartlari oilalarning mustahkam, ma'naviy sog'lom asosda qurilganligi, ayniqsa, ota-onaning o'zi tarbiyalangan bo'lishidir. Ota-onalar farzandining bugungi muallimi hisoblanadi. Chunki farzandga til o'rganish, kitob o'qishga qiziqtirishi aynan oiladan boshlanadi. Hozirgi kunda farzandlarimizning har qanday insoniylikdan

yiroqlashtiradigan illatlardan asrash uchun ularni ilm olishga, kitob o'qishga qiziqtira bilish lozim. Farzandni tarbiyasida har bir ota-onasi o'z mas'uliyatini har bir daqiqa his qilib yashashi lozim.

Oilada sog'lom muhit mavjud bo'lgandagina, ularda har tomonlama sog'lom, barkamol inson shakllanadi. Yoshlar tarbiyasi xususan jismonan baquvvat, aqlan sog'lom, umuminsoniy madaniyat, darjasи yuqori, zamonaviy bilim va kasbga ega bo'lgan kelajak avlodni voyaga etkazishda oila ma'naviyatining tutgan o'rni alohidadir.

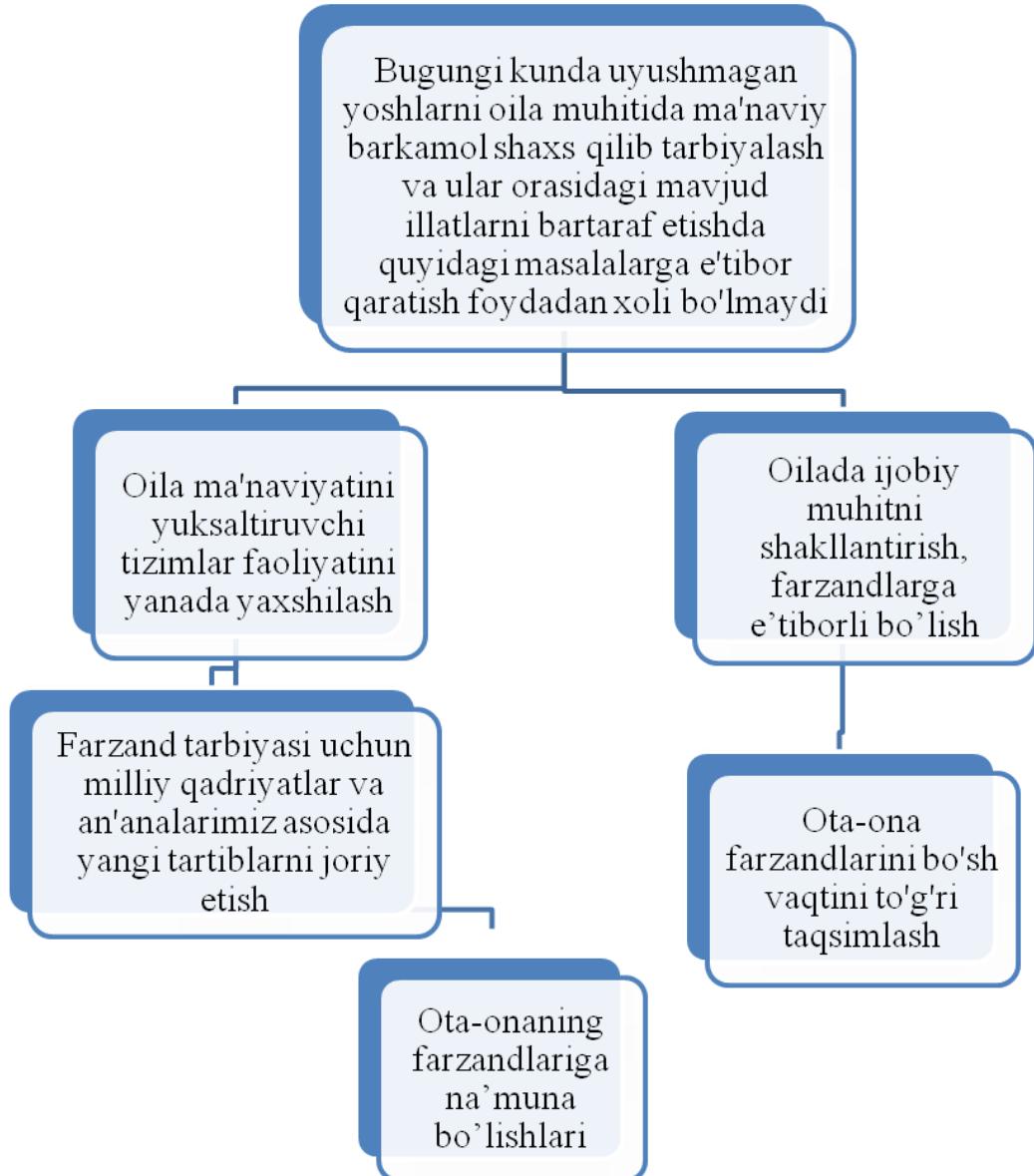
Oila tarbiyasi bo'yicha buyuk mutafakkirlarimiz asarlarida, muqaddas kitoblarimizda o'ziga xos fikr-mulohazalar bildirgani diqqatga sazovordir. Jumladan, islam ta'limotida farzand tarbiyasi haqida quyidagicha ta'kidlanadi:

Islomda tarbiya ,ta'limdan ko'ra ustunroq va keng qamrovlidir. CHunki tarbiya bolani uyida, ko'chada, mакtabda o'zini tuta bilish odoblarini, aql bilan ish yuritib, jismini, nafsin o'ziga bo'ysundirishdek og'ir ishni yo'lga qo'yadi.

Tarbiyaning asosi oila muhitidir. Bola uyda nimani ko'rsa, shunga taqlid qilib o'sadi. Oilada ota oljanob keng fe'l, bosiq, mulohazali va ozgina siyosatliroq bo'lishi, ona esa mehribon, rahmli, bolalarini behuda qarg'amaydigan va muloyim bo'lmos'i lozim.

Farzandlarimizni sog'lom e'tiqodli, jismonan baquvvat qilib tarbiyalash ham ota-onasi zimmasiga yuklangan.

Rasululloh sallallohu alayhi vassalam "Farzandlaringizga suvda suzishni, kamondan otishni, nayza uloqtirishni, otda choptirishni o'rgatinglar" deb farzandlaringizni chaqqon, sog'lom, baquvvat, ziyrak qilib tarbiyalashga ummatni targ'ib qildilar".(Termiziy va Abu Dovud rivoyatlari) [38.19].. Zeroiki sog'lom va baquvvat farzand hamma joyda ham o'z yurtiga naf keltiradi.

12-rasm (Uyushmagan yoshlarni oila muhitida ishlash)

Bugungi kunda mahallaning ma'naviy sohada dolzarb masalalardan biri bu yoshlar tarbiyasi hisoblanadi. Mahallada insonlarni ma'naviy, siyosiy, ijtimoiy, xuquqiy, shuningdek, estetik tarbiyalashda ham boshqa davlat va nodavlat tashkilotlarga nisbatan alohida mavqega ega, chunki mahalla aholiga eng yaqin tashkilot xisoblanadi.

Yoshlarimizning barkamol bo'lib etishishida mahalla, oila jamoat tashkilotlari va ta'lif muassasalari alohida o'rinnegi egallaydi. Kelajak avlod haqida qayg'urish, sog'lom, barkamol insonni voyaga etkazishga intilish xalqimizga

xos milliy xususiyatlardandir.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, insonlarda ichki va tashki go'zallik uzviy bog'liq holda rivojlansa, shaxs barqarorligi, insonning munosabatlari go'zalligi, yigit-qizlar munosabati, do'stlik va o'rtoqlik munosabatlari odoblilik va nafosat doirasida tarkib topadi. Kishilarning o'zaro munosabatlarida tavoze, odob, ohistalik, ehtiyyotkorlik, chiroyli muomala, nafislik zaruriy jixatga aylanishi mahallada, oilada turmush estetikasi va estetik madaniyatning qay darajada shakllanganligining ifodasidir.

Yoshlarning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish, ularni vatanga muxabbat, yurtga sadoqat ruhida ulg'ayishlariga ko'maklashish, yoshlar o'rtasida iqtidorli va iste'dodlilarini izlab topish va ularni qullab-quvvatlash, aqlan etuk va jismonan baquvvat bo'lib kamol topishlarini tashkillashtirish, ular o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, sport musobaqalariga ommaviy jalb etish har birimizning maqsad va vazifalarimiz hisoblanadi.

II.3. Umum ta’lim maktablari vajtimoiy institutlar bilan hamkorligida ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirish omillari

Ijtimoiy institut sifatida olingan ta’lim tizimi, butun bir jamiyatda va shu jamiyat hayotidagi sohalar va ularning boshqa ijtimoiy institutlar bilan o’zaro harakati va o’zaro aloqasi ta’lim sotsiologiyasining obyekti hisoblanadi. U ta’limni ijtimoiy institut (uning jamiyatdagi funksiyalari, boshqa institutlar bilan o’zaro aloqasi) sifatida, uning idoralari (maktab, oliy o’quv yurti va hoka-zo) ni ijtimoiy tashkilotlar sifatida, shuningdek, ta’lim sohasidagi ijtimoiy siyosatni o’rganadi.

Hozirgi zamon ilg’or industrial davlatlarning ta’lim tizimi – shaxsning ijtimoiylashuvi, uning u yoki bu ijtimoiy maqomni olishga tayyorgarlikda va ijtimoiy tizimlarni takomillashtirishda, integratsiyasi va barqarorlashuvida muhim rolni bajaruvchi jamiyat a’zolari bilimlari va mahoratlarini uzluksiz rivojlantiruvchi keng va yuqori darajada differensiyalashgan ijtimoiy tizimdir.

Mustaqil O’zbekistonda ta’lim sohasida bo’layotgan o’zgarishlar ta’limning ijtimoiy strukturasiga katta ta’sir ko’rsatdi. Mamlakatimizda ta’-lim-tarbiya tizimini isloh qilish, kadrlar tayyorlashni zamon talablari darajasiga ko’tarish sohasida muhim chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. O’zbekiston hukumati ta’limga islohotlarning barcha bosqichlari uchun ham ustuvor soha deb qarab kelmoqda. 1992-yil 2-iyulda O’zbekiston Respublikasining «Ta’lim to’g’risida»gi qonuni qabul qilindi. 1997-yil 27-avgust kuni Oliy Majlisning IX sessiyasida “O’zbekiston Respublikasining ta’lim to’grisida”gi qonuni va Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi qabul qilindi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida mamlakatimizda ta’lim islohoti o’tkazishdan ko’zda tutilgan maqsad, ta’limning vazifalari, dasturni ro’yobga chiqarish bosqichlari, kadrlar tayyorlashning milliy modeli asoslab berildi. Milliy dasturda ta’lim islohotlarini uch bosqichda amalga oshirish nazarda tutildi.

Birinchi bosqich (1997-2001-yillar). Bu davrda mavjud kadrlar tayyorlash tizimining ijobiy salohiyatini saqlab qolish asosida ushbu tizimni isloh qilish va

rivojlantirish uchun huquqiy, kadrlar jihatidan, ilmiy-uslubiy, moliyaviy-moddiy shart-sharoitlar yaratish ko'zda tutilgan.

Ikkinci bosqich (2001-2005-yillar). Bu davrda Milliy dasturni to'liq ro'yobga chiqarish, shuningdek, majburiy umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasbhunar ta'limiga, o'quvchilarning qobiliyatlari va imkoniyatlariga qarab, tabaqalashtirilgan ta'limga o'tishni to'liq amalga oshirish maqsad qilingan

Uchinchi bosqich (2005 va undan keyingi yillar) da quyidagi masalalar rejalashtirilgan. To'plangan tajribani tahlil etish va umumlashtirish asosida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish; ta'lim muassasalarining resurs, kadrlar va axborot bazalarini yanada mustahkamlash, o'quv-tarbiya jarayonini yangi o'quv-uslubiy majmular, ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlash; ta'lim jarayonini axborotlashtirish, uzlusiz ta'lim tizimini jahon axborot tarmog'iga ulanadigan kompyuter tarmog'i bilan to'la qamrab olish kabilar.

Bolalarga ta'lim-tarbiya berishda maktab va pedagoglarning asosiylarini O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlis tomonidan qabul qilingan «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunining, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» va Respublika rahbariyatining dasturiy fikrlari mazmunidan kelib chiqqan bo'lishi kerak, ya'ni:

- maktabda bolaga biron-bir kasbkorni egallashi uchun mustahkam poydevor yaratish;
- o'quvchi-yoshlarning sport turlari bilan shug'ullanishlariga yordam berish, ularning bo'sh vaqtlarini tashkil qilish;
- bolalarga ta'lim berishni ilg'or pedagogik texnologiyalar, zamonaviy o'quv-uslubiy dasturlar asosida tashkil etish, o'quv-tarbiya jarayonlarini jahon andozalariga mos ravishda ta'minlash;
- o'quvchilarning imkoniyatlari va qiziqishlari tahlilidan, iqtisodiy va ijtimoiy muhitdan kelib chiqib, ularni turli soha bo'yicha kasb asoslariga yo'naltirish va ta'limda tabaqalashtirilgan yondashuvni joriy etish;

- yosh oilalar bilan ishslash, tibbiy tarbiyaviy, huquqiy, ma'naviy-ma'rifiy, ijtimoiy tushunchalar berish uchun maxsus tadbirlarni amalgalashirish;
- o'z hududidagi mahalla jamoalarining faoliyatini tarbiyaviy maqsad yo'lida muvofiqlashtirish;
- tarbiyasi «og'ir», qarovsiz qolgan bolalarning ota-onalari bilan ishslash, oilalarga pedagogik yordam berish;
- bola tarbiyasi yaxshi yo'lga qo'yilgan oilalarni tegishli idoralar hamkorligida o'rganib, tajribalarini ommalashtirish;
- o'qishni va ishslashni xohlamaydigan, bezorilik yo'liga kirib ketgan o'smirlarni hisobga olib, ularga tegishli tashkilotlar bilan birgalikda zarur choralar ko'rib, ota-onalar yig'inlarida muhokama qilish;
- tarbiya subyektlari bo'lmish huquqiy, tibbiy, ijodiy uyushmalar, yoshlari, tabiatni muhofaza qilish va «Ekosan», «Qizil yarim oy», barcha jamg'arma va jamoatchilik markazlari, ommaviy axborot vositalari, inson huquqlari bo'yicha milliy markazlar, kasaba uyushmalari, nodavlat tashkilotlari, ishlab chiqarish korxonalari, mahalliy boshqaruv idoralarining bola tarbiyasiga bo'lgan mas'uliyat va javobgarligini muvofiqlashtirish;
- turar joyda va mahallada olib borilayotgan barcha tarbiyaviy, ma'naviy, ma'rifiy, madaniy-ommaviy va sport tadbirlari markazi - maktab bo'lishiga erishish;
- o'quvchi-yoshlari, ota-onalar, jamoatchilik bilan huquqiy tarbiyani amalgalashirish, tarbiya jarayonining barcha ishtirokchilari orasida milliy mafkurani targ'ib qilish, aqidaparastlik va milliy taraqqiyotimizga zararli g'oyalarning kirib kelishiga qarshi murosasiz kurashishni tashkil etish;
- ta'lim muassasalari nizomlari asosida o'quvchilarning maktabda joriy qilingan tartibga amal qilishlarini va nizomda belgilangan o'quvchilar libosida ta'lim va tarbiya jarayoniga qatnashishlarini ta'minlash;
- mahallada, xotin-qizlar orasida zamonaviy bilimlarni targ'ib qilish, o'smir yoshlarning dunyoviy bilimlarga bo'lgan intilishlarini rag'batlantirish;

-maktab negizida pedagogik, huquqiy, psixologik, ma’naviy va ma’rifiy bilimlar beruvchi «Otaonalar universitetlari» faoliyatini tashkil qilish.

-yosh avlodni yaxshi xulqli, davlat ramzlariga sadoqatli qilib tarbiyalashda ularning yosh jihatlariga, xarakteriga alohida ahamiyat berish lozim, chunki bularsiz tarbiyada ko’zlangan maqsadga erishib bo’lmaydi. Oila, mahalla, maktab hamkorligida quyidagi tamoyillarga va bosqichlarga amal qilinganda samaradorlik yanada yuqori bo’ladi:

- ta’lim va tarbiya sohasida hamkorlik jarayoni ishtirokchilari harakatlarining ish birligi;

- tarbiyalanuvchiga hurmat va talabning uyg’unligi;

- hamkorlik jarayoni subyektlarining teng huquqliligi va yuksak mas’uliyati;

- faoliyat jarayonida millat va davlat manfaatlari ustuvorligi;

- hamkorlikning ilmiy asoslanganligi;

Birinchi bosqich. Yosh oilalar bilan ishlash. Yosh ota-onalarga farzand va uning tarbiyasi haqida falsafiy, tibbiy tushunchalarni berish va bu masalalarga tibbiyot xodimlari, obro’li xotin-qizlarni, ota-onalarni jalb qilib, «Yosh onalar va otalar maktablari» faoliyatini yo’lga qo’yish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinci bosqich. Farzandning maktabgacha bo’lgan davridagi jismoniy, aqliy va ma’naviy rivojlanishini ta’minalash borasida ularga rasm chizish, voqyealarni bayon qilish, o’ziga o’zi xizmat qilish, harf tanish, qo’shiq aytish va raqs tushish, turli o’yinlarda ongli qatnashish tushunchalarini singdirish va mustaqil ravishda bilim olish ko’nikmalarini shakllantirish yuzasidan maktabga tayyorlash guruhlari, «Yakshanbalik maktablar» ishini tashkil qilish.

Uchinchi bosqich. Kichik yoshdagи (6-11 yosh) maktab davrida bolalarning jismoniy, ma’naviy va ijtimoiy shakllanishini ta’minalash, uning ilk iqtidori, qiziqishi va aqliy imkoniyatlarini aniqlash, o’z xatgi-harakatlariga javobgarlik hissini tarbiyalash, bo’sh vaqtini to’g’ri tashkil qilishni o’rgatish, atrof-muhitga ongli munosabatda bo’lib, do’stlik, baynalmilallik, vatanparvarlik xislatlarini shakllantirish.

To’rtinchi bosqich. O’smirlarning (11-16 yosh) qiziqishini, bilimga chanqoqlik va akd zakovatini hisobga olgan holda ijtimoiy faoliyatga tortish, jismonan baquvvat bo’lishini ta’minalash, maishiy mehnat faoliyati orqali turli kasblarga yo’naltirish, o’smirlar guruhlari va jamoatchilik orasida o’z o’rnini topa olishiga ko’maklashish, o’z xatti-harakatlari uchun jamiyat, qonun va otonalari oldida javobgarlik tuyg’usini shakldantirish, ijtimoiy faolligi va mustaqil dunyoqarashini yuzaga keltirish.

Beshinchi bosqich. Yoshlarni (16 yosh va undan yuqori) dunyo andozalariga mos bilim olishlari, kasb tanlashlari, mustaqil hayotga tayyorgarliqlarini ta’minalash. Ularning imkoniyatlari darajasida ta’lim olishlariga, tanlagan kasblari bo’yicha ish bilan ta’milanishlariga, iqtisodiy mustaqil bo’lishlariga shart-sharoit yaratish. Vatan, Davlat va jamiyat oldidagi fuqarolik burchlarini ado etishga javobgarlik hissini to’la shakllantirish, mustaqil oila qurishga tayyorlash.

Hozirda umumtaolim maktablarida boshlang’ich sinflardan boshlab «Huquqiy tarbiya», «Konstitusiya olamiga sayohat», «Bolalar Konvensiyasi» rukni ostida darsliklar va qo’llanmalardan foydalanilgan holda o’quvchilarga huquqiy tarbiya berib borilmoqda.

O’quvchilarga fuqarolik maqsad tuyg’usini yanada singdirish, axloqiy eotiqlarlari shakllantirish uchun:

- darsdan tashqari ishda ommaviy axborot vositalari, vaqtli matbuot, radio, televideniyeda beriladigan «Inson va huquq» mavzusida suhbat va maoruzalar turkumidan, yuristlar gurungi va shu kabilardan foydalanib o’quvchilar o’rtasida huquq targ’ibotini kuchaytirish;

- o’quv mashg’ulotlarining rang-barang shakl va uslublaridan foydalangan holda o’yinlar, muammoli vaziyatlar, huquqiy organlar qoshida o’tkaziladigan ochiq muloqotlardan faol foydalanish;

- tarbiyasi og’ir o’smirlar bilan axloq normalari, O’zbekiston Respublikasi qonunlari, shaxs erkinligi, huquq va burchlari mavzularida targ’ibot ishlarini olib borish;

- o'quvchilarning darslarga qatnashishi va ularning xulqini o'rganish;
- o'zlashtirmaydigan bolalar bilan qo'shimcha dars olib borish;
- spirtli ichimliklarning zarari haqida o'quvchi va tarbiyasi og'ir bolalarga badiiy, hujjatli filpmlar namoyish etish va muhokama qilishni tashkil etish;
- o'quvchilarning oilalarini eotibor bilan o'rganib, ularning ota-onalari xarakteri, xususiyatlarini, maolumotini, eotiqodini, maonaviy qiyofasini, bolalarga munosabatini har bir sinf rahbari bilishi;
- sinf rahbarlari va o'qituvchilar, hokimliklar qoshidagi voyaga yetmaganlar ishi bilan shug'ullanuvchi inspeksiyalar bilan hamkorlikda turli tadbirlar o'tkazish va yoshlarni to'g'ri tarbiyalashda faol qatnashishlari talab etiladi.

Har yili an'anaga aylangan umumta'lim maktablarining yuqori sinf o'quvchilari o'rtasida "Siz qonunni bilasizmi?" ko'rik-tanlovining o'tkazilishi voyaga yetmagan o'smirlarni hayotda to'g'ri va mustaqil o'ringa ega bo'lishlarida o'z samarasini bermoqda.

Bugun oila, mahalla, mакtab o'zaro hamkorlikda o'quvchilar orasida qonunbuzarlik va jinoyatni oldini olish chora-tadbirlarini amalga oshirishi, buning uchun esa ularning umumiyligi hamkorligini har qachongidan ham ortirmog'i kerak.

Ayniqsa, o'quvchilar qonunni quruq yodlab olishlari bilan maqsadga erishib bo'lmaydi. O'sha qonunni hayotda qayerda va qanday qo'llanish yo'llarini misollar bilan tushuntirish, yaoni ichki ishlar, prokuratura, sud xodimlari maktablarga borib, qonunni amalda qo'llanishini, bu sohada qonun buzilishiga yo'l qo'ygan kishilarni jazolaganliklari to'g'risida hayotiy misollar asosida tushuntirishga yordam bersalar, farzandlarimiz huquqiy davlatimizning buyuk kelajagiga munosib bo'lib yetishadilar.

Umumta'lim maktablarida o'quvchilarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil qilishda quyidagilarga eotibor qaratish lozim: o'quvchilar o'rtasida kitobxonlik darajasini ko'tarish, kino, teatr, konsert va ko'rgazmalarga borish, sayohatlar, sayllar, sport musobaqalari tashkil etish, tanlovlardan, tarbiyaviy tadbirlar,

bayramlarda ishtirok etish yaxshi samara beradi.

Umumtaolim maktablarida tarbiyasi og'ir bolalar bilan ish olib borishda shuni hisobga olish kerakki, ularning psixik va asab faoliyatida turli chalg'ishlar bo'lishi mumkin, shuning uchun ham bunday bolalarni psixonevrolog ko'rigidan o'tkazib, shifokor bilan bamaslahat ish olib borish yaxshi natija beradi.

Bolalarimizni bo'sh vaqtlarini samarali o'tkazishlariga sharoit yaratib berish lozim. Ularni maktabdan tashqari taolim muassasalariga, sport va musiqa maktablari va maktablar qoshidagi to'garaklarga jalb etishga ko'maklashish lozim.

To'garak aozolari orasida milliy xalq hunarmandchiligi to'garaklari tarmoqlarini kengaytirish, xalq ustalarini to'garak ishigi jalb etish, ushbu to'garaklarni ko'proq maktablar, mahallalar hamda ijodiy ustaxonalar qoshida tashkil etish ishlariga alohida eotibor berish;

mahallalarda hunarmandlar bilan bolalar tarbiyasini bog'lab, nonvoylik, naqqoshlik, duradgorlik, kashtachilik va boshqa hunarlarga bolalarni qiziqtirish, shunday kasbni bilgan oilalarga bolalarni biriktirish, mahallalarda imkonni bo'lsa, hunar o'rgatadigan markazlar tashkil etish;

O'quvchilar qiziqishiga qarab, to'garaklar sonini va yozgi dam olish oromgohlariga ko'proq o'quvchilarni jalb etishni yo'lga qo'yish;

-barcha o'quv fanlari asosida to'garaklar tashkil etish va unga tarbiyasi og'ir bolalarni jalb etish orqali ma'lum samaraga erishish;

-o'quvchilar iqtidorini yanada takomillashtirish maqsadida turli ommaviy tadbirlar, musobaqalar va ko'rik-tanlovlar o'tkazish yo'li bilan boy madaniy merosimizga hurmat, ona-Vatanga, uning ramzlariga sadoqat ruhida tarbiyalash muhim rol o'ynaydi.

Bunda asosiy e'tiborni sinf rahbarlari, ma'naviy maorifiy-tarbiya ishlari bo'yicha direktor o'rinnbosarlari, maktab direktori va bolalar yetakchilari o'z faoliyatlarini bu yo'nalishga e'tibor bilan qaratishlari lozim bo'ladi. Chunki ular maktabda ijtimoiy-pedagogik, tarbiyaviy ishlarni olib borishda o'tkaziladigan tadbirlarning ayni tashkilotchilari hisoblanadilar.

III BOB IJTIMOIY INSTITUTLAR FAOLIYATINI SO'ROVNOMALAR ORQALI O'RGANISH

3.1 Oilaviy tarbiya samaradorligini oshirish yo'llari

Ma'lumki, har bir oila ijtimoiylashuvning ajralmas elementi sifatida o'z o'rni va roliga ega bo'lib, u ma'lum funksiyalarini bajarish bilan xarakterlanadi. Shu ma'noda, oilaning o'z funksiyalarini bajarishi nafaqat uning ichki barqarorligiga, balki o'z navbatida jamiyatdagi boshqa ijtimoiy institutlar faoliyati barqarorligiga ham ta'sir ko'rsatadi. Biz o'z tadqiqotlarimizni ijtimoiy institatlarda yoshlarni ta'lim-tarbiyasiga qaratdik. Tadqiqot ishimizda o'rganilgan oila, mahalla hamda ta'lim muassasalarida ijtimoiylashuv muammosi aynan hozirgi kunning dolzarb muammosi ekanligini sinab ko'rish maqsadida tajriba-sinov ishlarini olib bordik.

Tajriba-sinov ishlari Namangan viloyati Chortoq tumani Laskidon M.F.Y da yashovchi 24 ta oilada olib borildi. Fuqarolarning ijtimoiy institatlarga bo'lган fikr mulohazalari hamda munosabatlari o'rganildi.

Belgilangan hudud fuqarolarini ijtimoiylashuv jarayonini kuzatdik. Kuzatuvarimizda ma'lum bir fuqarolar ijtimoiy institatlarning yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga ta'siri haqida to'liq ma'umotlarga ega emasliklari aniqlandi. Bunday holatni oldini olish maqsadida ularga pedagogik-psixologik bilimlarni o'zlashtirishlariga ularga pedagog, psixolog, mahalla fuqarolar yig'ini ma'sul xodimlari yaqindan yordam berdilar. Dastlab notinch oilalarni kuzatdik bu oilalarda o'zaro bir-birlariga e'tiborsizlik, tushunmovchilik, humatsizlik xususiyatlari aniqlandi keyin esa mehnatsevar hamda ahil oilalarni kuzatdik bunday oilalarda ijobiy xususiyatlar aniqlandi.

Tadqiqot ishimizning tajriba qismida "Sizning fikringizcha, bizning jamiyatda inson ma'naviyatining shakllanishiga nima eng ko'p darajada ta'sir ko'rsatadi?" mavzusidagi so'rovnama hamda "Qanday oilalarda ma'naviy sog'lom, vatanga sodiq farzandlar tarbiyalanadilar?" so'rovnomasi, ijtimoiy institatlarning yoshlari ta'lim-tarbiyasida tutgan o'rni to'g'risida davra suhbatlari

hamda treninglardan foydalandik. Tadqiqotda ja'mi48 nafar respondent ishtirok etdi. Tadqiqot davomida respondentlarga quyidagicha ko'rsatma berildi:

“Sizning fikringizcha, bizning jamiyatda inson ma'naviyatining shakllanishiga nima eng ko'p darajada ta'sir ko'rsatadi?” so'rovnoma yordamida ijtimoiylashuv jarayonlarini o'rganish.

“Sizning fikringizcha, bizning jamiyatda inson ma'naviyatining shakllanishiga nima eng ko'p darajada ta'sir ko'rsatadi?” bu so'rovnomada respondent toza oq qog'ozga o'z fikr mulohazalarini yozma variantda ifodalaydi, masalan oila ijtimoiy institutini birinchi o'ringa qo'yadigan bo'lsa nima sababdan oilani tanlaganliklarini yoritib, izohlab berishlari lozim bo'ladi. Anashu fikr mulohazalarni umumiylashtirib inson ma'naviyatining shakllanishiga nima eng ko'p darajada ta'sir etishini aniqlab olamiz. Demak, e'tiboringizga havola etilayotgan so'rovnomanini diqqat bilan to'ldiring !.

Sizlarga 10 daqiqa vaqt beriladi.

“Qanday oilalarda ma'naviy sog'lom, vatanga sodiq farzandlar tarbiyalanadilar?” so'rovnoma yordamida oila ijtimoiy instituti bo'yicha respondentlardan oila to'g'risidagi tushunchalarni ijtimoiylashuv jarayonlarini o'rganish.

“Qanday oilalarda ma'naviy sog'lom, vatanga sodiq farzandlar tarbiyalanadilar?” bu so'rovnomada respondent toza oq qog'ozga o'z fikr mulohazalarini yozma variantda ifodalaydi. Masalan, ziyoli oilalarda yoki mehnatsevar oilalarda ma'naviy sog'lom, vatanga sodiq farzandlar tarbiyalanadilar, deb fikr bildirishlari mehnatsevar oila ijtimoiy institutini birinchi o'ringa qo'yadigan bo'lsa nima sababdan mehnatsevar oilani tanlaganliklarini yoritib, izohlab berishlari lozim bo'ladi. Anashu fikr mulohazalarni umumiylashtirib inson ma'naviyatining shakllanishida ta'siri va o'rni aniqlab olinadi. Demak, e'tiboringizga havola etilayotgan so'rovnomanini diqqat bilan to'ldiring! Sizlarga 10 daqiqa vaqt beriladi.

“Tarbiyaning ijtimoiy yo'nalganligi” Ilg'or pedagog-psixologlar tarbiyani ijtimoiy institut sifatida tushunganlar. Turli davrlarda yo ijtimoiy, yo davlat, yoki

shaxsiy yo'nalish kasb etib, uning mazmun prinsiplari o'zgargan. Mazkur prinsip o'qituvchining barcha faoliyati tarbiyaning davlat strategiyasiga mos holda o'sib kelayotgan avlodini tarbiya vazifalariga bo'yundirishni talab qiladi va tarbiyachilar faoliyatini shaxsni ijtimoiylashtirishga yo'naltiradi. Bu prinsiplarni amalga oshirishning asosiy qoidalari tarbiyaviy (mehnat, ijtimoiy, o'yin va b.) faoliyat jarayonida o'quvchilarda faoliyatning ijtimoiy qimmat va muhim sababga molik, ijtimoiylashtirish suratini tezlashtirishni tashkillashtirish zaruriyati bilan bog'langan.

“Shaxsiy yondoshish”. Bunday yondoshish tarbiyalanuvchilarning shaxsiy sifatlariga tayanishni ko'zlaydi va tarbiyachidan quyidagilarni talab etadi:

- shaxsning individual xususiyatlarini (xarakteri, mijozи(temperamenti), qarashlari, odatlari va b.) muntazam o'rghanish va yaxshi bilish;

- mohirona tashxislash va shaxsiy sifatlarning real shakllanganlik darajasini bilish;

- tarbiyalanuvchini shaxsning rivojlanishini ta'minlovchi murakkablashib boradigan faoliyatga tortish;

- shaxsning aktivligiga tayanish;

- shaxsni tarbiyalashdan o'z-o'zini tarbiyalashga o'tish, maqsadni, mazmuni, metodlarni o'z -o'zini tarbiyalashning shakllarini belgilash maxoratini hosil qilish;

- faoliyatning muvaffaqiyatga olib keluvchi mustaqillik, tashabbus, tarbiyalanuvchilarning tashabbuskorligini, mohirona tashkil etish va yo'naltirishni rivojlantirish.

“Tarbiyaviy ta'sirning birligi”. Bu prinsip tarbiyaga daxldor bo'lgan barcha shaxslar, tashkilotlar, ijtimoiy institutlar, pedagogik ta'sirni o'zaro to'ldirgan holda, birlashib harakat qilishlari tarbiyalanuvchilarga kelishilgan holda talablar qo'yishlari, bir-birlari yordam berishlari talab etiladi.

“Suhbat metodi” - so'rashning bir turi bo'lgani holda tadqiqotchining jiddiy tayyorgarlik ko'rishini talab etadi, chunki u tekshirilayotgan shaxs bilan bevosita aloqada bo'lish vaqtida og'zaki suhbat tarzida, suhbatdoshining

javoblarini yozmasdan erkin muomala formasida qo'llaniladi. Suhbat metodida - pedagog va talabalar jamoasi bilan ota-onalar va keng jamoatchilik bilan, yakka va guruhli tartibda ish olib borilganda qo'llaniladi. Suhbat metodidan farq qilib, intervyu olish metodi savollarni oldindan belgilangan izchillikda intervyu yo'li bilan bayon qilishni nazarda tutadi. Bunda javoblar magnit tasmasiga yoki kassetalarga yozib olinadi. Hozirgi kunda ommaviy so'rash nazariyasi va praktikasida intervyu tashkil etishning ko'p usullari mavjud:

- guruhlar bilan;
- intensiv;
- sinov va h.k.

Yoshlar ijodini o'rganish-ularning o'ziga xos individual tartibdagi faoliyatlariga doir omillar tahlil qilinadi, xulosalar yasaladi.

“Test, so'rovnoma” - bu so'rovnoma, ya'ni anketa usuli qo'llanganda yaratilgan yoshlar tarbiyasi to'g'risidagi yangiligini bilish, aniqlash, yoshlarning yakka yoki guruhli fikrlarini, qarashlarini, qanday kasblarga qiziqishlarini, kelajak orzu-istikclarini bilish va tegishli xulosalar chiqarish, tavsiyalar berish maqsadida o'tkaziladi.

Test yordamida sinov talaba yoki mutaxassisning bilimi, ilmi, ma'naviyati hamda yoshlarning qaysi yo'nalish va mutaxassislikka layoqati, iqtidorini zudlik bilan aniqlash yoki baholashga imkon beradi. Test yordamida bilimni baholashning pedagogika nuqtai nazaridan ba'zi bir yutuqlari va kamchiliklarida keltirilgan va baholash jarayonini EHM yordamida avtomatlashtirish mumkinligi ta'kidlangan. Test savollari va masalalarining jozibadorligiga sabab, uning qisqa va lo'ndaligi, to'g'ri javobni umumiy javoblar ichida borligi va ularning talabalarga ko'rsatma bo'lib xizmat qilishi, uning topishmoqli o'yinga o'xshashligi va javobni topishda xotira, intuisiya va topqirliklar qo'l keladi. Test savollarini chop etish talabalarning mustaqil ishlashini yanada faollashtiradi.

3.2 Ijtimoiy institutlar hamkorligini mustahkamlash omillari

Ilm ahlining keng tarqalgan qarashlarga ko’ra, oila reproduktiv, tarbiyaviy, rekreativ, iqtisodiy, kommunikativ, regulyativ funksiyalar bilan bir qatorda naslni davom ettirish, tarbiyaviy, xo’jalik va o’zaro yordam kabi funksiyalar ham hozirgi zamon oilasining muhim funksiyalari sifatida ko’rsatib o’tilgan. Ayrim sotsiolog olimlar (U.M.Sverdlov, V.A.Ryasenov, V.P.Kluchnikov) inson zotini davom ettirish, bolalarni tarbiyalash va xo’jalik funksiyalarini farqlab ko’rsatadilar; S.D.Laptenok xo’jalik-maishiy, aholi sonini qayta tiklash, tarbiyaviy va oila a’zolari dam olishi, ya’ni hordiq chiqarishini tashkil etish; N.G.Yurkevich esa ma’naviy muloqot, seksual, bolalarni dunyoga keltirish, tarbiya jarayonidagi hamkorlik, uy xo’jaligini yuritish uchun zarur vositalarni ta’minlash, dam olishni tashkil qilish, o’zaro moddiy va ma’naviy qo’llab-quvvatlash, A.G.Xarchev - aholi sonini qayta tiklash, ijtimoiylashuv, xo’jalik, iste’mol va dam olishni tashkil qilish funksiyalarini farqlab ko’rsatadilar.

M.R.Bo’riyevaning fikriga ko’ra oila funksiyasi uch yo’nalishdan iborat, jumladan, oilaning demokratik vazifasi, oilaning ijtimoiy vazifasi va oilaning iqtisodiy vazifasi. Oilaning reproduktiv funksiyasi tufayli uning davomiyligi, to’laqonligi ta’minlanadi va bu oila barqarorligida muhim ahamiyatga ega bo’lib, insonlarning kichik guruhi va jamiyatning muhim ijtimoiy instituti sifatidagi mavjudligi tarbiyaviy funksiya bilan to’g’ridan-to’g’ri bog’liq. Zero, bolalarning ijtimoiylashuvi, ularning aqliy, jismoniy, ma’naviy, estetik tarbiyasiga oilada asos solinar ekan, ularning ko’ngildagiday voyaga yetishi har bir oilaning obro’siga ijobjiy ta’sir ko’rsatadi va shu orqali oila a’zolarining mavqeyini mustahkamlaydi. Aksincha, o’z a’zolarini maqbul tarzda tarbiyalay olmagan oilani mustahkam deb bo’lmaydi.

Oila kichik ijtimoiy guruh sifatida doimo o’z a’zolariga o’zaro muloqot va o’zaro tushunish vazifalarini qo’yadi. Busiz oila mustahkam bo’la olmaydi. Oilaning ichki barqarorligiga xizmat qiluvchi iqtisodiy funksiya “Oila – jamiyat” tizimida ham amal qiladi hamda oila o’zining shu vazifasi tufayli

jamiyatga katta iqtisodiy foyda keltiradi. Chunki inson resursi jamiyat va davlat uchun zarur ekan, bola tarbiyasi, bolani iqtisodiy ta'minlash borasida oila davlat funksiyasining sezilarli qismini o'z zimmasiga olishi, oilaning barqaror bo'lishi, avvalo, davlat manfaatlariga mosdir.

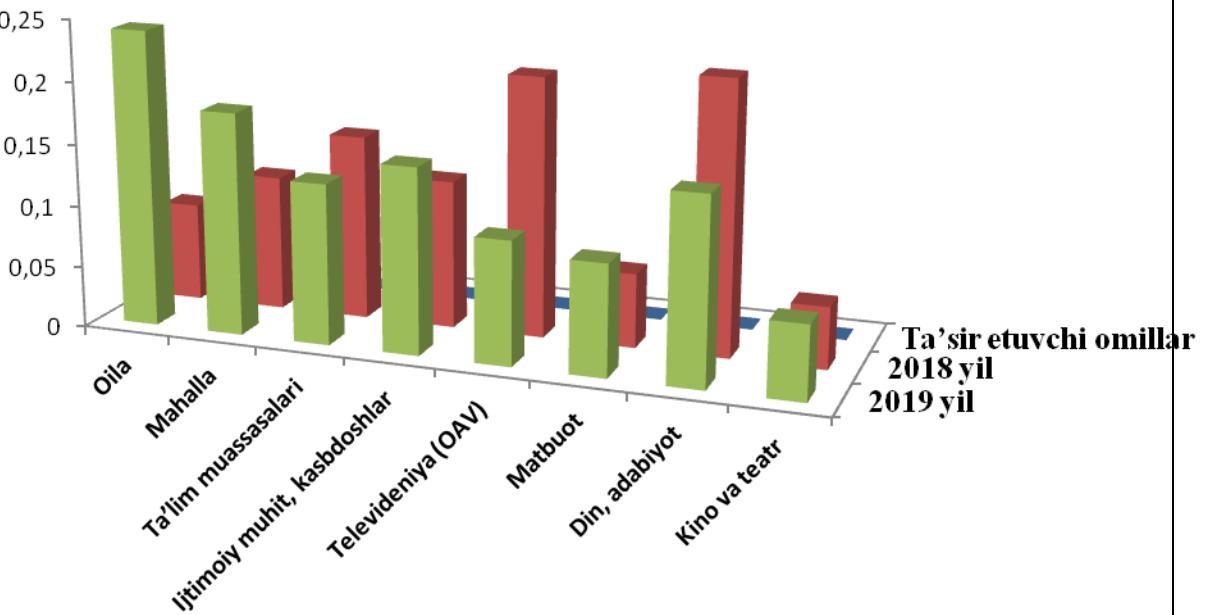
Ma'lumki, oila a'zolarining salomatligini mustahkamlash, dam olishini tashkil etish, oila a'zolarining bo'sh vaqtlarini o'tkazishni tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Oilaning o'z a'zolari ma'naviy-psixologik himoyalanganligini ta'minlashdagi roli beqiyosdir. Chunki inson o'z oilasida va o'z yaqinlari qurshovida oladigan xotirjamlik, erkinlikni hech bir narsa bilan almashtira olmaydi. Shu ma'noda oilaning rekreativ funksiyasi uni mustahkamlikka olib boruvchi eng asosiy yo'ldir.

Oilanning nazorat funksiyasi oila a'zolari o'rtaсидаги о'заро муносабатларни бoshqarish tizimini, shuningdek, birlamchi ijtimoiy nazoratni, oilada yetakchilik va obro'ni amalgalashni o'z ichiga oladi.

Namangan viloyatida 48 nafar respondentda "Sizning fikringizcha, bizning jamiyatda inson ma'naviyatining shakllanishiga nima eng ko'p darajada ta'sir ko'rsatadi?" - mavzusida o'tkazilgan pedagogik-psixologik tadqiqotlar natijasini ilova qilamiz.

№	Ta'sir etuvchi omillar	2018 yil	2019 yil
1	Oila	8%	24%
2	Mahalla	11%	18%
3	Ta'lim muassasalari	15%	17%
4	Ijtimoiy muhit, kasbdoshlar	12%	13%
5	Televideniya (OAV)	21%	13%
6	Matbuot	6%	9%
7	Din, adabiyot	22%	10%
8	Kino va teatr	5%	6%

13-rasm (1-so'rov nomalari natijasi % da)

1-diagramma (1-so'rovnama diagramma ko'rinishda)

O'tkazilgan pedagogik-psixologik tадqiqotlar natijasiga ko'ra "Oila" 24% bizning jamiyatda inson ma'naviyatining shakllanishiga eng ko'p darajada ta'sir etishi aniqlandi. Keyingi navbatda "Mahalla" 18%, Ta'lim muassasalari 17%, Ijtimoiy muhit, kasbdoshlar 13%, Televideniya (OAV) 13%, Din, adabiyot 10%, Matbuot 9%, Kino va teatr 6% shunday ko'rsatkichlar aniqlandi.

Jamoatchilik fikriga asosan ma'naviy qadriyatlarning moddiy qadriyatlarga nisbatan ustuvor baholanishiga sabab, oilaning va u asosida quriladigan jamiyatning ma'naviy jihatdan sog'lom ekanligi va barqaror ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni saqlab qolayotganligini ko'rsatuvchi muhim dalildir.

Xususan, so'ralganlarning deyarli 26,5% iqtisodiy qiyinchiliklarni vaqtinchalik, ma'naviy qadriyatlarni abadiy deb hisoblasa, 29,5% esa "moddiy boyliklar ma'naviy boyliklardan qadrliroq bo'lishi mumkin emas", deb

hisoblashadi. Respondentlarning ko'pchiligi (44%), "Moddiy jihatdan badavlat, ammo ma'naviy qashshoq" odamlarni yoqtirmasliklarini ham aytganlar.

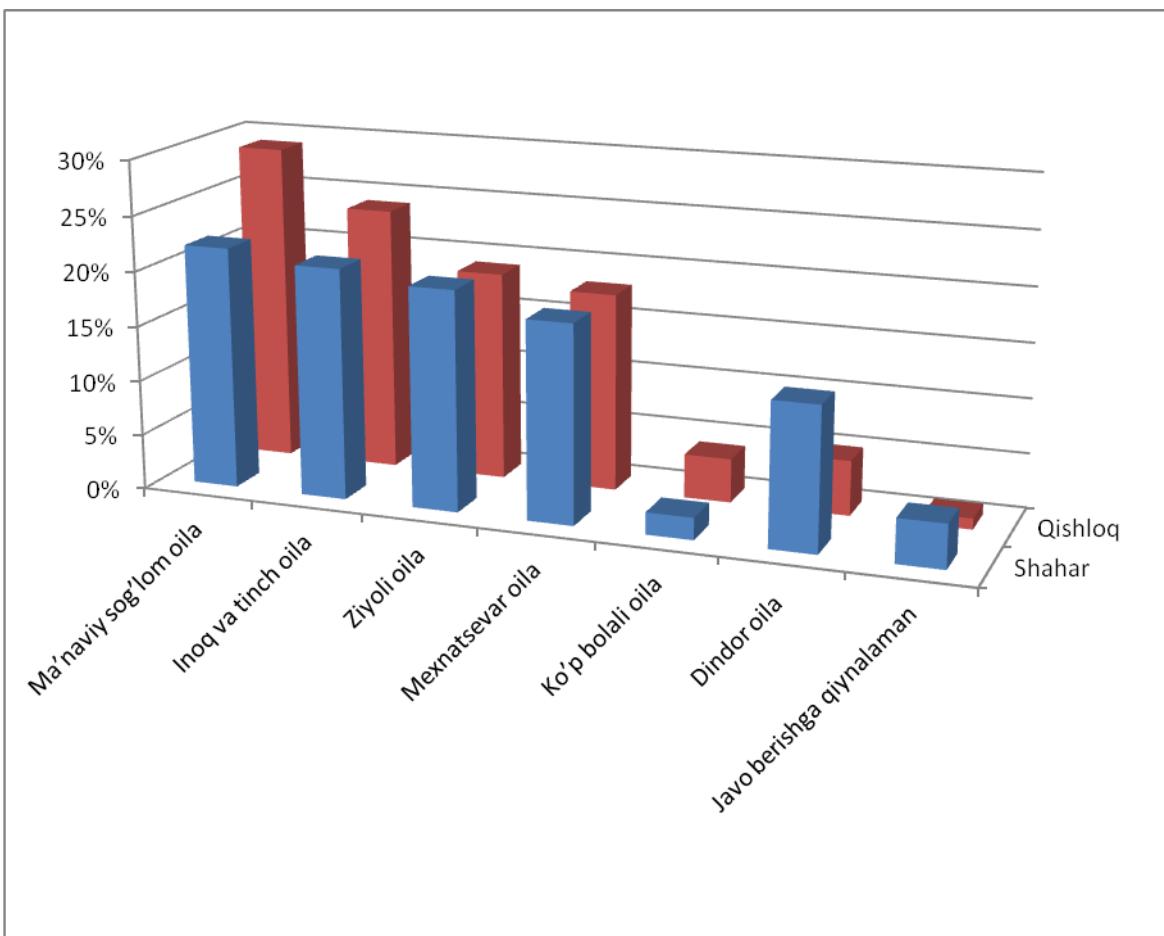
So'rovnoma da ishtirok etganlarning fikriga ko'ra, baxtli oila tuzishning muhim sharti o'zaro muhabbat (22,6%) hamda er-xotinning o'rta sidagi o'zaro ishonchdir (48,9%). Shuningdek, so'rovda ishtirok etganlarning har uchinchisi (31,5%) fikriga ko'ra, mustahkam oila - bu hayotdagi qoniqishdir. So'rov natijalariga ko'ra, oilaning turlari va farzandlarning ma'naviy tarbiyasi o'rta sida mustahkam bog'liqlik mavjud.

"Qanday oilalarda ma'naviy sog'lom, vatanga sodiq farzandlar tarbiyalanadilar?" -mavzusida o'tkazilgan tadqiqotlar natijasiga ko'ra aniqlangan ma'lumotlarga asosan quyidagilar ma'lum.

(Natijalar % hisobida)

Nº	Ta'sir etuvchi omil	Shahar	Qishloq
1	Ma'naviy sog'lom oila	22%	29%
2	Inoq va tinch oila	21%	24%
3	Ziyoli oila	20%	19%
4	Mexnatsevar oila	18%	18%
5	Ko'p bolali oila	2%	5%
6	Dindor oila	13%	4%
7	Javob berishga qiynalaman	4%	1%

14-rasm (2-so'rovnoma natijasi % da)

2-diagramma (2-so'rovnama diagramma ko'rinishda)

Oilada har xil ziddiyatlarning bo'lmasligi yaxshi oilaning belgisi va aksincha. Ziddiyat, nizo va kelishmovchiliklar qancha ko'paysa, oila mustahkamligiga shuncha darz ketadi.

O'tkazilgan pedagogik-psixologik tadqiqotlar natijasiga ko'ra ma'naviy sog'lom oilalarda 29% eng ko'p darajada ta'sir etishi aniqlandi. Keyingi navbatda Inoq va tinch oila 24%, Ziyoli oila 19%, Mexnatsevar oila 18%, Ko'p bolali oila 5%, Dindor oila 4%, Javob berishga qiynalaman 1% shunday ko'rsatkichlar aniqlandi.

So'r algalarning 55,7 foizi o'z oilalarida janjallar bo'lmasligini ta'kidlashganlariga qaramay, ularning yarmiga yaqini janjallar bo'lib turishini aytilib o'tgan. Bu esa bola tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishini alohida ta'kidlab o'tish joizdir.

Sizga ma'lumki, oiladagi janjallar yo'q joydan yuz bermaydi, ularning ma'lum sabablari bor. So'rovnoma da ishtirok etganlarning javoblariga ko'ra, oilalardagi janjal va keskin ziddiyatlar sabablari moddiy qiyinchiliklar (38,5%), oila a'zolarining o'z majburiyatlarini bajarmasliklari (18,7%), dunyoqarashning mos kelmasligi (17,9%), bolalar tarbiyasiga oid fikrlarning mos tushmasligi (16,8%), o'z fikrida qatiy turib olish (13,1%), shuningdek, narkomaniya va alkogolizm kabi omillar ustuvorlik qilishini bildirishgan. Oiladagi bunday nosog'lom muhit o'z-o'zidan farzand tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Oilaning barcha yoki bir necha a'zolarining xohishlari, qiziqishlari, ehtiyojlari sohasida doimo to'qnashuvlar, kelishmovchiliklar mavjud bo'lgan oilalar nizoli oilalar deb ataladi. Bunday oilalarda er-xotin yoki oila a'zolari bir-biriga nisbatan cheksiz hurmatsizlik, shuningdek, davomli qoniqarsiz emotSIONAL holatni his qiladilar. Nizo - bunday oilaning surunkali holatidir.

Lekin ayrim nisbiy xulosalar, mulohazalar asosida maxsus adabiyotlarda oilaviy nizo - janjallarning sabablarini aniqlash va oldini olish masalalarini ijobiy hal qilishda birinchi navbatda ularning kimlar o'rtasida sodir bo'layotganligiga qarab quyidagi asosiy turlarga ajratganlar:

- er-xotin o'rtasidagi nizolar;
- qaynona-kelin o'rtasidagi nizolar;
- qaynona-kuyov o'rtasidagi nizolar;
- ovsinlar o'rtasidagi nizolar;
- ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi nizolar va h.k [46.19].

Yuqorida qayd etilgan ehtiyojlarning surunkali qondirilmasligi shaxsning psixik va jismoniy holatiga salbiy ta'sir etadi. Ajralishlarga sabab bo'luvchi omillar turlichadir, lekin ajrashayotganlarning ko'pchiligi, ajralish sababi to'g'risida hamma uchun standart bo'lib qolgan xarakterlarining mos kelmasligi, o'zga shaxsning aralashuvi, qo'pollik, moddiy qiyinchilik, ichkilikbozlikka berilish, yashash sharoitining noqulayligi, ota-onalarning noo'rin aralashuvi va boshqa sabablarni ko'rsatar ekanlar.

Oilada er-xotinning ajralishi, ya’ni nikohning bekor etilishi birinchi navbatda oilaning tarkibiga ta’sir etadi, ya’ni oila to’la oiladan tugal bo’lman oilaga aylanadi. Oilada farzandlar tug’ilishi ma’lum darajada kamayadi. Bu esa o’z navbatida, oilani davom ettiruvchi avlod yaratilishiga, farzand tarbiyasining bekamu ko’st bo’lishiga oilaning demografik rivojlanishiga salbiy ta’sir etadi.

Quyidagi omillar oila mustahkamligiga ta’sir etuvchi jarayonlardir:

- farzandning mavjudligi;
- nikoh sub’ektlarining o’zaro mos kelishlari;
- ijtimoiy mos kelish;
- psixologik mos kelish;
- nikoh yoshi (er va xotinning o’zaro yosh davrlarining bir-biriga munosibligi);
- oilada ayol va erkakning o’rni to’g’ri taqsimlanganligi;
- xarakterlarning to’g’ri kelishi;
- davlat tomonidan oilalarni ijtimoiy himoyalash;
- oilada huquqning o’rni;
- oila a’zolari o’rtasidagi munosabatlar (qaynona, qayinsingillar, ovsinlar);
  - oila a’zolarining (subyektlarining) ijtimoiy xulq-atvori (masalan, narkotik moddalarni iste’mol qilishi, alkogolizm);
  - asossiz yoki asosli rashk;
  - er yoki xotinning kasallikka chalinishi;
  - oiladagi moddiy yetishmovchilik;
  - oilada qariyalarning borligi;
- nikoh subyektlarining ma’lumotlilik darjasи. Bu esa o’z navbatida bolalar tarbiyasiga, jumladan, ijtimoiy faol shaxsni tarbiyasiga salbiy ta’sir etadi va boshqalar.

Yoshlar jamiyatda sodir bo’ladigan har qanday voqeliklarga o’zgacha,

ruhiy his-kechinmalar doirasida munosabat bildiradilar, qiyinchiliklar vujudga kelganda esa ehtiroslarga beriladilar.

Jadvalda kuzatilganidek, aksariyat yoshlarimiz mehnatkash, halol, inoq, tinch, ma'naviy sog'lom oilalarda ma'naviy yetuk farzandlarning voyaga yetishi va tarbiyalanishini ma'qul deb olganlar. Shuningdek qaysi ijtimoiy ta'sir shaxsning ma'naviyatiga ta'siri qanday bo'lishini ham qay darajada o'r ganilganligi bilan qiziqqanimizda shunday tadqiqotlarga duch keldik.

Talaba- yoshlarga psixolog olimlarimiz tomonidan "Sizning fikringizcha, bizning jamiyatda inson ma'naviyatiga nima eng ko'p darajada ta'sir ko'rsatadi?" savolini berilgan. Unga ko'ra olingan javoblarda oila barcha ijtimoiy maskanlar orasida eng yuqori darajada shaxs ma'naviyatiga ta'sir etishi tan olingan. Shuning uchun oila maskani, uning ma'naviy muhiti, unda voyaga yetayotgan farzandning jismoniy sog'lom bo'lishi, ma'nan yuksak bo'lishi, aqlan kamolga etishi masalalari doimo jamiyat miqqosida eng muhim masalalardan biri ekanligini ham angladik.

Bolalar tarbiyasi oilaning insonni bunyod etuvchi tabiiy va ijtimoiy mohiyati bilan uzviy bog'liqdir.

Xuddi shu ma'noda tarbiya o'z mohiyatiga ko'ra shunday bir jarayonki, u tarbiyalanuvchining biologik, ijtimoiy ehtiyoj turlarini, o'zining qadri, qiziqish va g'oyalarini jamiyat talablariga bo'ysundirishda namoyon bo'ladi.

Bola oilada, maktabda, ota-onalar bilan munosabatda, jamoat joylarida, katta yoshdagilar, o'rtoqlari bilan muloqotda tajriba orttirib boradi. Oilalarda bolalarga tarbiya berishda ota-onaning na'munasi, ularning mehnatsevarligi, oilaviy ishlarga javobgarligi, ish yuritishi, o'g'il bolalarga nisbatan otaning, qizlarga esa onaning ustozlik, rahnamolik ishlari asosiy o'rinni egallaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytish joizki, har bir oilada bolaga tarbiya berishning o'ziga xos va mos bir qator muhim qonun-qoidalari borki, unga qat'iy amal qilish tarbiya ishining samarali bo'lishini ta'minlaydi. Shuni ham aytib o'tish lozimki, bu qonun-qoidalarni nisbiy ravishda umumiy deyish mumkin, chunki har bir bola-bir olam, ular har birining o'ziga xos shaxsiyati, ahamiyati, ruhiyati va xulq-atvori bor, shu bois shunga qarab muomala qilish darkor. Shuning uchun tarbiyada ota-onaning mas'uliyati, mahorati, ziyrakligi, obro'-e'tibori muhimdir.

Ota-onan qat'iy ravishda bola tarbiyasini mактабгача tarbiya muassasalari, maktab va jamoatchilik bilan hamkorlikda olib borishi, hamma bolalarini teng ko'rishi, ularga nisbatanadolatli munosabatda bo'lishi, bolaning yoshi, o'sish va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olishi va ayni paytda bola shaxsini hurmat qilishi, unga nisbatan talabchan bo'lishi muhimdirki, bu yo'1-yo'riqlar, qonun-qoidalalar oilada tabiiy ravishda, muntazam qo'llansa, juda yaxshi natijalar beradi, albatta. Shuningdek, bolalarda chiroyli xulq-atvor ko'nikmasini, malakalarini tarbiyalashning o'ziga xos ko'pgina usul va vositalari borki, ota-onan kundalik hayotda ularni yaxshi bilishi, bevosita har qaysisidan o'z o'rnida, me'yorida, maqsadga muvofiq foydalanishi g'oyat zarur.

Bular jumlasiga: ibrat-namuna usuli, yaxshi xulq-atvorga o'rgatish, yaxshilikka odatlantirish, o'rni kelganda nasihat qilish, qat'iy tanbeh berish, bola bilan vaqtincha gaplashmaslik, ularga nisbatan munosabatni o'zgartirish, ishontirish, jamoatchilikning ta'siri, rag'batlantirish va qoralash kabi vositalar shunday uslublar hisoblanadi.

Har bir ota-onan bola tarbiyasining ijobiy yoki salbiy tomonga o'zgarishiga e'tibor berib, bu kabi nazariy hamda amaliy qonun-qoidalarni o'zlashtirib, unga amal qilsa, ayni muddao bo'ladi. Negaki, oilada bola tarbiysi g'oyat nozik va murakkab masala bo'lib, bu ota-onadan katta odob bilimini, katta tarbiyachilik mahoratini talab qiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak ijtimoiy institutlar jamiyatda doimo amal

qiluvchi va takrorlanib turuvchi tizim bo'lib, ijtimoiy muhit bilan doimo, o'zaro tasirda bo'ladi.

Yuqoridagi xulosalarga asoslanib quyidagicha **tavsiyalar** ishlab chiqildi:

- oilada ijtimoiylashuv jarayonini ma'qullaydigan tarbiya metodlaridan o'rinali foydalanish;
- ijtimoiy-siyosiy, islohotlarning mazmun-mohiyatini yoshlar ongiga chuqur singdirish;
- yosh avlodning mamlakatni yanada demokratlashtirish va yangilash, fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonlariga keng jalb qilish;
- O'zaro mehr-oqibat, ahillik va totuvlik, ehtiyojmand, yordamga muhtoj insonlar holidan xabar olish, yetim-yesirlarning boshini silash, to'y-tomosha, hashar va ma'rakalarni ko'pchilik bilan bahamjihat o'tkazish kabilar;
- umuminsoniy qadriyatlarning milliy oilaviy tarbiyadagi rolini oshirish va ularning oilada uyg'unlashuvini ta'minlash;
- yoshlarni oila hayotiga tayyorlashni yaxshilash uchun nikoh saroylari va salomatlik markazlari huzurida maxsus o'quv-tarbiya kurslari tashkil etish;
- ma'naviyat, madaniyat va maorifni yanada rivojlantirish orqali oilada uyg'un kamol topgan avlodni tarbiyalashning samarali, maqbul usullarini ishlab chiqish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1.** O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiya. "O'zbekiston". Toshkent.2008
- 2.** O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risidagi" Qonuni Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori Toshkent: Sharq, 1997
- 3.** O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori Toshkent: Sharq,1997
- 4.** Oila kodeksi. "O'zbekiston". Toshkent. 2008 y.
- 5.** Mirziyoyev.Sh.M Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. "O'zbekiston" . Toshkent.2017
- 6.** Mirziyoyev.Sh.M Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. "O'zbekiston" . Toshkent.2017
- 7.** Mirziyoyev.Sh.M O'zbekistonni rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasini 2017 yil 7-fevral Toshkent.2017
- 8.** Mirziyoyev.Sh.M Qonun ustivorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. "O'zbekiston" . Toshkent.2017
- 9.** Mirziyoyev.Sh.M Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. "O'zbekiston" . Toshkent.2017
- 10.** SMirziyoyev.Sh.M Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. "O'zbekiston" . Toshkent.2017
- 11.** Mirziyoyev.Sh.M Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. "O'zbekiston" . Toshkent.2017
- 12.** AAvloni. Turkiy Guliston yohud axloq. - T., "O'qituvchi",1992.
- 13.** Abdullaeva Z. Oila va mahallaning farzand tarbiyasidagi o'rni. "Oilaning ijtimoiy-demografik muammolari" Respulika anjuman materiallari T.2018.26.09.
- 14.** Abdurauf Fitirat " Oila " T.1998-yil b

- 15.**Akramova F.A, Abdullaeva R.M “Sharq mutafakkirlarining oila hususidagi qarashlari” Toshkent “Shams ASA” 2002.y
- 16.**Aliqoriyev N.S., Ubaydullayeva R. va boshqalar. “Umumiy sotsiologiya”. Bishkek, 1999.y
- 17.**Антонов.А.И., Б.М.Медков “ Оила социологияси“ 1998 й
- 18.**B.Shoumarov, Sh.B.Shoumarov. Muhabbat va oila. -T.: «Ibn Sino» 1994.
- 19.**Begmatov A., Quraev M. Ijtimoiy pedagogikaning dolzarb masalalari. T.: OPI to’plami. 1998
- 20.**Bo’riyev.M.P. “ Oilani rejalashtirish “. T.1999-yil
- 21.**Bo’riyev.O Oila va yangi an’analar. - T., “O’qituvchi”, 1988.
- 22.**Farmonova M.N Sharq mutafakkirlarining ma’naviy merosida farzand tarbiyasi. Respublika “Oila” ilmiy-amaliy markazi. Risola.Toshkent.2017
- 23.**“Farzand tarbiyasida otaning ma’suliyati, vazifasi va majburiyati: muammo va yechim” Respublika ilmiy-amaliy anjuman maqollar to’plami. Toshkent 2018 yil
- 24.**Karimov B. O’zbekistonda zamonaviy oila modellarini shakllantirishning sotsiolog va psixologik jihatlari. T.2008.
- 25.**Karimov B. Oila institutini mustahkamlash va zamonaviy oilani shakllantirishda ijtimoiy xizmatlarning o’rni.T.2009.
- 26.**Karimova V. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. T., 1999 y.
- 27.**Karimova V. Sog’lom bo’lish mas’uliyati. «Oila» jurnali 2005-yil 2-sон
- 28.**Mavrulov A. Ma’naviy barkamol inson tarbiyasi. Toshkent. “O’zbekiston” 2008y.
- 29.**Мудррие.А.В.Социалная педагогика. Москва, 2003
- 30.**Мунавваров.А.К. “Оила педагогикаси”.Тошкент.:“Ўқитувчи” нашриёти. 1994
- 31.** Мусурмонова.О. “Маънавий қадриятлар ва ёшлар тарбияси”.Тошкент. 1996.

- 32.**Norboyeva T. Mustahkam oila—millat tayanchi. “Bolalar va yoshlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda oilaning o’rni”. Xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya. T.2018.15 noyabr.
- 33.**O’zbek tilining izohli lug’ati .Davlat ilmiy nashriyoti.Toshkent.2010
- 34.**Oila psixologiyasi, Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o’quvchilari uchun darslik, prof. Shoumarov .B. tahriri ostida - T.: «Sharq», 2003.
- 35.**Qurbaniyazova Z.Q. Ijtimoiy tarbiya muammolari. Halq ta’limi, 2003, 6-son
- 36.**Quronov M.Q. Qurbaniyazova Z.Q. Ijtimoiy pedagogika. T.: 2003
- 37.**Safarov O, M Maxmudov. “Oila ma’naviyati” T., 1998y.
- 38.**Sharifxo’jayev M. “O’zbekiston: yangi g’oyalar, yangi yutuqlar”. Toshkent. “Sharq”, 2002. y
- 39.** Shodmonova.Sh, M.Xoshimova, N.Fayzullaeva Tarbiyaviy ishlar uslubiyoti, T. «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2008
- 40.**Sodiqova T. Oila ilmi. Yoshlar nashriyot uyi. T. 2018.
- 41.**To’raeva O. Oilaviy hayot etikasi va psixologiyasi. T., 1990 y
- 42.**Xolbekov A. “Sharq va G’arb mutafakkirlarining sotsiologik qarashlari”. Toshkent, 1999. y
- 43.**Форобий. “Фозил одамлар шахри” Т.: А.Қодирий номидаги халқ нашриёти. 1993.й
- 44.**Юсуф Хос Хожиб. Қутадғу-билик Т. “Фан” нашриёти 1990.й

INTERNET SAYTLARI

1. www.google.ru
2. www.ziyonet.uz
3. www.library.com
4. www.kitobxon.uz
5. www.pedagogics.com
6. www.individual education.com.